

מ ס פ ר

19

ירושלים, אדר א' תש"ס, פברואר 2000

נ י י ר ע מ ד ה

הרבנות הממלכתית: בחירה, הפרדה וחופש ביטוי

איל ינון
יוסי דוד

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא גוף עצמאי, המסייע לכנסת ולוועדותיה, למשרדים ולמוסדות ממשלתיים, לגופי השלטון המקומי ולמפלגות, באמצעות הגשת מחקרים והצעות לביצוע שינויים ורפורמות בדפוסי פעילותם.

בנוסף לכך מממש המכון הישראלי לדמוקרטיה את שליחותו על ידי מידע משווה בנושאי החקיקה ודרכי התפקוד של משטרים דמוקרטיים שונים. כמו כן הוא שואף להעשיר את השיח הציבורי ולעודד דרכי חשיבה חדשות על ידי ייזום דיונים בנושאים שעל סדר היום הפוליטי, החברתי והכלכלי, בהשתתפות מחוקקים, בעלי תפקידי-ביצוע ואנשי אקדמיה, ועל ידי פרסום מחקריו.

איל ינון הוא משפטן ועמית מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה.

יוסי דוד הוא דוקטורנט בחוג לפילוסופיה ומחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים ועמית מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה.

הדברים המתפרסמים בניירות העמדה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

עמ' 5	פתח דבר
עמ' 9	פרק ראשון: מבוא
עמ' 15	פרק שני: בחירה ומינוי
עמ' 35	פרק שלישי: דיינות ורבנות – תורה של הפרדה
עמ' 43	פרק רביעי: חופש ביטוי פוליטי ומעורבות מפלגתית
עמ' 71	פרק חמישי: תמצית המלצות ורפורמות
עמ' 75	נספחים
עמ' 79	הערות
עמ' 93	רשימת ניירות העמדה של המכון הישראלי לדמוקרטיה

עמ' ריק

פתח דבר

חיבור זה עוסק בשאלות הקשורות בממסד הרבני הממלכתי בישראל, שהמאפיין אותן הוא הקונפליקט הטבוע בהן בין מסורת ההלכה ומוסד הרבנות לבין עקרונות של מינהל ציבורי ושיטת ממשל דמוקרטית.

בחרנו להתמקד בשלוש סוגיות מרכזיות. **האחת**, היא סוגיית בחירתם של נושאי המשרות הרבניות: הרבנים הראשיים, חברי מועצת הרבנות הראשית, רבני הערים והשכונות. ניתחנו את דרכי בחירתם כיום, את המשמעויות הנובעות מדרכי בחירה אלה ואת השינויים והתיקונים שיש, לדעתנו, לערוך באופן בחירתם של חלק מנושאי אותן משרות, וזאת כחלק ממהלך כולל המוצע על ידינו להעמקת הדמוקרטיזציה של הממסד הרבני בישראל, קירובו של זה לקהילה וחיזוק תלותו בה.

כרקע לפרק זה נעמוד בקצרה על היסודות ההיסטוריים של מוסד הרבנות המסורתית. נראה כי שני דפוסים עיקריים של רבנות ידעה המסורת הרבנית לדורותיה: דפוס של **רבנות ממשדית**, שבה הסמכות הרבנית מונתה ונכפתה על הקהילה, ודפוס של **רבנות קהילתית**, שבה הסמכות הרבנית הייתה שזורה במארג של יחסי תלות הדדיים עם הקהילה. אנחנו סבורים כי הדפוס הקהילתי הוא הדפוס המתאים יותר לרבנות הממלכתית המקומית, ומאימוץ דפוס רבני זה אף נובעות חלק מן הרפורמות שנציע.

השניה, היא סוגיית עירוב התחומין בין מוסד הרבנות למוסד הדיינות. אנו מודעים לעובדה שלעירוב זה שורשים עמוקים במסורת הרבנית לדורותיה, ועם זאת, אנו סבורים כי אין לו מקום כיום, וכי יש להפריד באופן ברור בין התפקידים. לדעתנו, הדיין הוא שופט לכל דבר ועניין, ומוסד הדיינות הוא חלק בלתי נפרד מן הרשות השופטת בישראל. הרב המקומי, לעומת זאת, הוא מעין נבחר ציבור, מנהיג רוחני מקומי ואחראי על אספקת שירותי הדת לקהילה. כהונה בשני התפקידים במקביל עלולה להציב את המכהנים במצבים שבהם יש חשש ממשי לפגיעה בכל אחד מן התפקידים.

השלישית, היא סוגיית חופש הביטוי הפוליטי ומעורבותם המפלגתית של נושאי משרות הרבנות הממלכתית. נעמוד על הבעייתיות הכרוכה כיום בפעילותם הפוליטית של נושאי משרות רבניות, כאשר מחד גיסא, חלים

עליהם אותם כללים החלים על עובדי מדינה בכירים, כללים האוסרים מעורבות פוליטית, סקטוריאלית או מפלגתית, ומאידך גיסא, ניטרולם של הרבנים מנקיטת עמדות וממתן חוות דעת הלכתיות בנושאים עקרוניים העומדים על הפרק אינו עומד במבחן המציאות, ויש יאמרו שאף מהווה פגיעה במעגלי תפקודה של הרבנות ובמהותה של הסמכות הדתית. מסקנתנו, כפי שעולה מן הניתוח, היא כי יש להסיר, באופן עקרוני **ובכפוף לקבלתה של הרפורמה המוצעת לעיל**, את המגבלות החלות כיום על חופש הביטוי הפוליטי של נושאי משרות הרבנות הממלכתיות, זאת להבדיל מההגבלות החלות על פעילותם המפלגתית.

אך עוד קודם שנדון בסוגיות שלעיל וברפורמות הקונקרטיות שאנו מבקשים להציע, נפתח בבירור היסטורי ומושגי. נציג את הנחות המסגרת שליוו אותנו בכתובת חיבור זה ואת הדרך שבה בחרנו לילך במתן פתרונות לסוגיות השונות. נטען כי הטבעת המונח "מדינה יהודית ודמוקרטית" בחוקי היסוד, שנתקבלו בתחילת שנות ה-90, מצביעה על קיומה של מגמה סינתטית (לשון סינתזה) בציבוריות הישראלית, ועל הצורך לכוון את יחסי הדת והמדינה על איזון עדין ורגיש בין שתי תפיסות אלה. כחלק מאותה מגמה השתדלנו לגלות רגישות והבנה הן לעקרונות הלכתיים ולמסורת הרבנית ארוכת השנים, והן לעקרונות של משטר דמוקרטי ושלטון חוק.

הרבנות הממלכתית – מעבר להיותה ממסד גדול ועתיר כוח (בישראל נמנים כיום כ-240 רבני שכונות, 236 רבני מושבים ומועצות אזוריות וכ-130 רבני ערים ומועצות מקומיות), ומעבר לסמכויות ולבלעדיות שהוענקו לה על-פי חוק היא חלק ממערך השירותים החברתיים והקהילתיים בישראל. להערכתנו, הדעה הרווחת שלכלל הציבור, בעיקר לזה החילוני, לא צריך שיהיה כל עניין בנעשה בה, היא שגויה. איננו יכולים גם להיות שלמים עם עמדה אחרת הגורסת כי ביחס לרבנות הממלכתית ראוי לנקוט באחת משתי גישות קיצוניות: או לחולל מהפכה בדמות ביטול הרבנות הממלכתית וכד' או לתת למוסד זה לשקוע בעיוותיו עד כי יבוא לקיצו באופן טבעי. אנו סבורים כי גישות אלה אינן מציאותיות, וכי הגיעה העת שהציבור הרחב – חילוני כדתי – יגלה עניין ומעורבות בנעשה בממסד הרבני הממלכתי תוך נסיון לקדם רפורמות והסדרים שיש בהם איזון ראוי בין עקרונות מובהקים של חברה דמוקרטית ושלטון חוק לבין מסורת רבנית ארוכת שנים.

נייר העמדה מופיע עת שנראה כי השעה כשרה לרפורמות ולשינויים בממסד הרבני הממלכתי, וזאת בשל פתיחות מסויימת בצמרת הממסד הרבני הממלכתי,¹ בשל מורת רוח עמוקה השוררת בקרב חלקים ניכרים בציבור הדתי כלפי הממסד הרבני, וגם בשל התעוררות מסוימת בקרב קבוצות בציבור החילוני המתחילות לגלות עניין בנעשה בממסד זה.² אנו מקווים כי הוא יהווה בסיס לדיון רציני ומעמיק בסוגיית מעמדם ומקומם של נושאי משרות הרבנות הממלכתיות, וכי ההסדרים המוצעים בו יוכלו להתקבל על דעת בני המחנות השונים, החפצים לחולל מהפך בדפוסי הממסד הרבני, הן לטובת הרבנות עצמה והן לטובת הקהילה הנוקקת לה.

לבסוף נבקש להדגיש כי מן הראוי לקרוא את המלצותינו לשינויים ולרפורמות כמקשה אחת. אימוץ חלקי של ההמלצות עלול להחטיא את הכוונות העומדות בבסיס נייר זה, לפגוע בהשגת המטרות שלשמן נועד, ולהביא לתוצאות בלתי רצויות ואף מזיקות, הן למוסד הרבנות והן לדמוקרטיה ולמינהל הציבורי בישראל.

עמ' ריק

שאלת מעמדם ומקומם של נושאי המשרות הרבניות הממלכתיות כרוכה ומותנית ללא ספק בשאלה העקרונית של אופי יחסי הדת והמדינה בישראל ובעיקר בשאלת ההפרדה או אי ההפרדה ביניהם. אולם, בהעדר הכרעה ברורה ועקרונית בסוגיה זו, דומה כי מאז נוסחו ונקבעו ההסדרים השונים בתחומי הדת והמדינה ועד להטבעת המונח "מדינה יהודית ודמוקרטית" בחוקי היסוד, לא ניתנה הדעת באופן שיטתי וכולל לסוגיות יסוד שעניינן יחסי דת ומדינה ובכלל זה להסדרים הנוגעים למוסד הרבנות הממלכתית. באותה מידה, לא נעשו מאמצים משמעותיים לבחון הסדרים אלה ולגבשם מחדש ברוח ערכיה המוצהרים של החברה הישראלית – ערכיה של "מדינה יהודית ודמוקרטית."

הזנחת הטיפול בסוגיות אלה אינה כמובן רק פרי חוסר ההכרעה בשאלת הפרדת הדת מן המדינה. היא נובעת במידה רבה גם מן המתיחות שמלווה את הדיונים הציבוריים בשאלת יחסי דת ומדינה, ומאווירת הסטאטוס-קוו האופפת את ההסדרים בענייני דת ומדינה.

אכן, השאלה של הפרדת הדת מן המדינה חשובה ונוגעת בבסיס זהותה של מדינת ישראל. על-כן, מחד גיסא, חשוב לשמר את הדיון בה ולא להדחיקו. עם זאת, אין להסכים למצב, הקיים שנים רבות, שבו שמירה על חיוניות הוויכוח בשאלת ההפרדה מונעת ומשתקת כל ניסיון להגדיר ולעצב מחדש הסדרים הקיימים זה שנים בענייני דת ומדינה וראויים לעיון מחדש.

בשורות הבאות נבקש להבהיר, בתמצית, את הבעייתיות שבכריכת העיון בהסדרים הנוגעים לענייני דת ומדינה בשאלת ההפרדה. נצביע על הסיבות העיקריות לכך שדבקות בדיון על אודות ההפרדה עלול לשתק ולהוביל למבוי סתום כל דיון בהסדרים הנוגעים לענייני דת ומדינה בישראל.

היסטוריה ואידיאולוגיה בשאלת ההפרדה

הדיון בשאלת ההפרדה הוא דיון אידיאולוגי ומושגי כאחד, הטיעונים **האידיאולוגיים** בעד הפרדה או, לחילופין, בעד אי-הפרדה, והטיעונים **המושגיים** לכך, שזורים אלה באלה. עובדה זו מקשה מאוד על פוריות הדיון, כיוון שכבילותו להקשר האידיאולוגי עשויה לשתק את הבירור המושגי או, לחילופין, לגייסו לשורות האידיאולוגיה.

ואכן שאלת ההפרדה היא בחלקה בעיה מושגית, בחלקה עניין אידיאולוגי-פוליטי, בחלקה שאלה תיאולוגית-אנתרופולוגית, ובחלקה אף סוגיה אמפירית-היסטורית.³

תכונה זו הטבועה בדיון בשאלת ההפרדה מומחשת יפה בעובדה שעמדות הנובעות ממוטיבציות אידיאולוגיות מנוגדות מגיעות לבסוף למסקנה זהה, ולהפך: מוטיבציה אידיאולוגית זהה עשויה להוביל למסקנות הפוכות. כך מקובל לחשוב כי ההתנגדות להפרדה משרתת את האידיאולוגיה המעוניינת לחזק את כוחם של מוסדות הדת תוך ניצול כוחה של המדינה לטובתם. אולם לאותה מסקנה אפשר להגיע גם מנקודת מוצא אידיאולוגית הפוכה.⁴

אידיאולוגיות החרדות לשלמותה של הדת, אלה החותרות להגנה על עצמאות הדת וחירותה מפני שרירות המדינה והשלטון, עשויות אף הן לצדד בעמדה התומכת בהפרדה מוחלטת של המדינה מן הדת כאמצעי הגנה של זו האחרונה. זוהי, למשל, עמדתו של לייבוויץ⁵ מן הצד האחד של המתרס ושל נטורי קרתא מן הצד האחר.

ערבוב הטיעונים, המושגיים והאידיאולוגיים, חושף את הדיון בשאלת ההפרדה גם לסכנתן של מספר נטיות קיצוניות. נטייה אחת רואה את כל בעיית יחסי הדת והמדינה כבעיה מושגית טהורה שאפשר לפתור אותה בחקירת ההגדרות והמשמעויות שנושאים המושגים הללו. נטייה אחרת, היסטוריוציסטית, ממקדת את בירור השאלה בהבנת התודעה ההיסטורית של העם היהודי כשאלת ההפרדה, לדעת המחזיקים בנטייה זו, יש לגזור מן הדפוסים ההיסטוריים של יחסי הדת והמדינה ושאר מרכיביה של היהדות ההיסטורית. נטייה אופנתית נוספת, פוסט-מודרנית, טוענת שהצגת הנושא כבעיה מושגית היא משגה וכי הטיפול הראוי לעניין הוא אידיאולוגי ביסודו. כל אלה מסבירים מדוע דבקות בדיון המתרכז רק בשאלת ההפרדה והמעמיד עליה את כל שאלת היחס שבין

הדת והמדינה עלול לשתק כל דיון על הסדרים הנוגעים לענייני דת ומדינה בישראל. אך לערפול שיוצר הדיון בשאלת ההפרדה נוספים גם טעמים מעולם המעשה, והם מובילים למסקנה כי אין טעם רב בקשירת הסדרים בענייני דת ומדינה להכרעה בסוגיית ההפרדה. על טעמים אלה נעמוד בקצרה להלן.

שאלת ההפרדה והריאלייה הישראלית

אמנם, במישור העקרוני טרם נפלה הכרעה בסוגיית הפרדת הדת מן המדינה, ובכל זאת, לאחר 50 שנות קיומה של המדינה, אפשר לומר כי **למעשה**, במידה רבה ההכרעה כבר נפלה. בישראל של היום עיקרון **חופש הדת**⁶ נשמר פחות או יותר. לעומתו, עיקרון **החופש מדת**⁷ מתקיים רק בחלקו ועיקרון **איסור מיסוד הדת**⁸ אינו מתקיים כלל. כרשות שלטונית האמונה על סיפוק השירותים הבסיסיים לאזרח, הכירה מדינת ישראל בחובתה, לא רק לאפשר, אלא גם לספק ולתמוך בשירותי הדת. עובדת קיומם של מיניסטריון ממשלתי לנושאי דת, רבנות ראשית כמוסד ממלכתי והקצאת תקציבים ניכרים למטרות אלו, מהווה ביטוי ברור למיסוד הדת. עצם קיומה של זיקה מעשית בין השלטון במדינת ישראל למוסדות הדת היהודית היא, אפוא, עובדה קיימת, וניתן אף לומר בלתי מעורערת.

אימוץ חלק אחד של עקרונות ההפרדה מזה ודחיית חלקם האחר מזה, כפי שאירע במציאות, יצרו דגם מעורב, או, כפי שניסח זאת השופט מישאל חשין, באחד מפסקי הדין בענייני דת ומדינה:

...ואם אין תאוקרטיה שליטה בישראל, לא נתקיימה בה אף הפרדה מוחלטת בין דת לבין מדינה, כפי שנתקבל עיקרון ההפרדה במקצת מדינות במערב ובמזרח. יכול האומר לומר כי עיקרון הפרדת דת ממדינה נתקבל, אמנם, במקומנו, אך דרכו היא הפרדה 'נוסח ישראל' הפרדה שיש בה גם מן האיחוד.⁹

נראה כי הפרדה זו "נוסח ישראל" באה לידי ביטוי גם בהכרעת המחוקק לפני מספר שנים בדבר ערכיה של מדינת ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית".¹⁰ אנו נבקש לטעון כי את ההסדרים בסוגיית דת ומדינה מן הראוי לעצב כיום ברוח דגם זה, בלא תלות בשאלת ההפרדה הראויה

אמנם לשימור אך לא כגורם משתק, אלא כגורם המפרה את השיח העיוני. על מהותו של הדגם "מדינה יהודית ודמוקרטית" נעמוד עתה בקצרה.

מדינה יהודית ודמוקרטית – שניות וסינתזה

המונח "מדינה יהודית ודמוקרטית" הופיע לראשונה כחלק מהסכמה קואליציונית על נוסחם של סעיפי המטרה בשני חוקי יסוד – חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, וחוק יסוד: חופש העיסוק. במונחו הפשוט מצביע מונח זה על ההכרה בשניות הבסיסית העומדת ביסודה של החברה הישראלית ועל השאיפה למצוא נוסחת שילוב או פשרה שתאגד את שני היסודות הללו.

שניות זו, של דמוקרטיה מחד ויהדות מאידך, הייתה חלק מן הרקע התרבותי והפוליטי של מדינת ישראל מאז הכרזת העצמאות, ולמעשה היא מלווה את המפעל הציוני מראשיתו. לקביעת מונח זה בחוק היו השלכות מיידיות על השיח המשפטי. הופעתו של המונח הזרימה דם חדש לדיון הניטש זה מכבר על מקומו ומעמדו של המשפט העברי כמקור ליצירת המשפט הישראלי.¹⁰ השפעה נוספת בזירה המשפטית: מונח זה הגדיר את מעמדם של ערכי היהדות והדמוקרטיה כמעמד חוקתי – מהלך שתרים לוויכוח על-אודות מקומו של השיקול הערכי בתהליך השיפוטי וחשיבותה של הביקורת השיפוטית במבנה המשטר של מדינת ישראל.

מעגל השפעה נוסף היה להטבעת מונח זה גם על הדיון הציבורי בכללותו. מן הבחינה הזו פתח המונח מסגרת חדשה של בירור ציבורי ובה נתפס הביטוי "מדינה יהודית ודמוקרטית" כמשקף את הערכים המשותפים לכל גווני החברה הישראלית. בירור ציבורי זה נמצא אמנם כעת בעיצומו, אך כבר כעת אפשר לעמוד על כמה ממאפייניו. ראשית, שלא כמו במערך המושגים הליברלי הקלאסי, הדיון הציבורי על ערכיה של מדינה יהודית ודמוקרטית נושא את עינו להסדרים רחבים יותר משמירה והגנה על זכויות הפרט. שנית, צורת הדיון בשאלה הדמוקרטית-יהודית, מניחה שהסדר יחסי הדת והמדינה בישראל צריך להיעשות ברוחו של דגם סינתטי, דגם אשר אינו מגדיר את יחסי הדת והמדינה על-פי נוסחה צורנית, אלא מנסה להעמיד פתרונות העולים בקנה אחד הן עם מסורת הדת היהודית והן עם עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית-מערבית.

נוסחה זו של מדינה יהודית ודמוקרטית עמדה גם לנגד עינינו כשבאנו לעסוק בסוגיות הקשורות במוסד הרבנות הממלכתית. אך ההתלבטות נגעה לדרך יישומה ולאופן שבו עלינו לשכללה לצורכי נייר זה.

לבסוף בחרנו בדרך זו: בראש ובראשונה תרנו אחר מציאת פתרונות "אידיאליים", כאלה התואמים באופן מובהק ערכים ועקרונות משותפים של המסורת היהודית והמסורת הדמוקרטית, תוך נקיטת זהירות מלעשות רדוקציה מלאכותית מן האחד על השני. כשלא איתרנו פתרון המשותף לשתי המסורות באופן מובהק, ניסינו להגדיר לעצמנו למי משתי המסורות מהווה ההסדר בסוגיה הספציפית הנדונה הסדר שאינו קביל ואינו נסבל; או-אז הענקנו לאותה מסורת עדיפות ובכורה במציאת פתרון, תוך איתורו בתחום 'הסבולת' של המסורת האחרת. הנחתנו הייתה, אפוא, כי גם במקום שבו מובילות שתי המסורות לפתרונות מנוגדים, עדיין קיים מרחב מסוים של גמישות **בגבולות הסבולת** של כל מסורת, מרחב רחב דיו כדי "לסבול" את הפתרון המוצע.

זיהוי גבול הסבולת של כל מסורת הוא כמובן עניין בעייתי, עמום וקשה להגדירו מראש. אותנו הנחו 'מצביעים' (indicators) שהורו לנו על עובדת קיומו. כשמדובר במסורת היהודית, 'מצביעים' של גבול הסבולת יכולים להתמין לכמה סוגים. סוג אחד של 'מצביעים' הוא עצם קיומן של נטיות או רגישויות כלפי הפתרון המוצע. לדוגמא, עמדנו על קיומה של תפיסת עולם רבנית המבחינה קטגורית בין נורמות דתיות, בעלות פונקציה דתית מובהקת, שנועדו להסדיר את המשמעות הדתית של החיים (משפט התורה), ובין נורמות אזרחיות, חוץ-הלכתיות, שתכליתן להסדיר את חיי החברה והסדר הציבורי (משפט המלך). לטענה זו יש שורשים עמוקים בתולדות המחשבה המדינית היהודית,¹¹ ולפיכך סברנו כי יש לקחתה בחשבון בשעת איזון בין עקרונות הדמוקרטיה והמסורת ההלכתית ועל-כן היא נמצאת, לדעתנו, בתחום הסבולת של המסורת היהודית ואפשר להתחשב בה בבחירת פתרונות מעשיים.

מצביע נוסף שיש בו כדי להעיד, לדעתנו, על גמישות וסבולת של ההלכה אפשר למצוא בקיומם של כללים, הלכתיים או אחרים, המאפשרים פתיחות של ההלכה כלפי פתרונות מדיניים חוץ-הלכתיים. כך, למשל, העמידה המסורת ההלכתית במשך הדורות כללים הלכתיים שדרכם סיגלה עצמה למציאות נורמטיבית ומשטרית זרה בלי שהדבר פורר את כוחה ותוקפה הנורמטיבי של ההלכה המסורתית. **'דינא דמלכותא**

דינא,¹² 'משפט המלך'¹³ ו'תקנות הקהל'¹⁴ הינם כללים הלכתיים בעלי מסורת מעשית ארוכת שנים. בעזרתם ניתן תוקף הלכתי גם לחוקים אזרחיים של משטרים שבתוכם התקיימו קהילות היהודים. לכן, מקרים העשויים להיכלל בכללים אלו הם מקרים שאפשר לראותם כמצויים בגבול הסבולת של ההלכה. סוג נוסף של 'מצביעים' הם דפוסים מעשיים שהיהדות ההיסטורית סיגלה לעצמה, למשל, דגמים שונים של מוסדות קהילתיים. אימוץ אחד הדגמים, הקרוב יותר לערכים דמוקרטיים, לא ייתפס ככפייה של מרכיב זר על המסורת, אלא כמיצוי אפשרויות הקיימות בגבולות הסבולת של המסורת.

באורח דומה יש להבחין במסגרת התיאוריה הדמוקרטית-ליברלית בין היגרעין הקשה של התורה שעליו אין להתפשר, לבין תחום המוגדר כ'גבולות הסבולת'. את קיומה של הבחנה זו ניתן לראות באמצעות הפניית תשומת הלב למספר התייחסויות ליברליות עכשוויות. כך למשל, הספרות הליברלית העוסקת בשאלת גבולות הסובלנות מניחה, במודע או שלא במודע, הבדל בין פגיעה בזכות האדם לגופו לבין פגיעה בזכויות ערכיות אחרות. לכן, קשה יהיה למצוא עמדה ליברלית שתודה בצורך לגלות סובלנות כלפי קבוצות מיעוט הנוהגות לקיים פרקטיקות של פגיעה גופנית, כמו 'מילת נשים' או סנקציות גופניות, אולם מצד שני, נוהגים אחרים שיש בהם פגיעה שאיננה פיזית, כמו נישואין פוליגמיים המפרים את עיקרון השוויון בין המינים, נישואי קטינים וכדומה לגביהם עשויות לגלות העמדות הליברליות השכיחות מידה רבה יותר של סובלנות.

במסגרת זו איננו באים לבחון את קיומה של הגדרה מדויקת של היגרעין הקשה של התיאוריה הליברלית המודרנית ואף לא לבחון את מידת הרחוב של גבולות הסיבולת שלה. בכוונתנו אך להדגיש את קיומה של הבחנה זו ולהעמידה כתזכורת לרגישות הנדרשת להבנת הניתוחים וההצעות המעשיות שבפרקים הבאים.

בסוגיות שלפנינו השתדלנו לנהוג באופן זה. כשסברנו כי שלטון חוק ומשטר דמוקרטי אינם יכולים לסבול בגדרם הסדר מסוים, וכי פתרון אחר מצוי בגבולות הסבולת של המסורת הרבנית, הענקנו לערכים הראשונים את מלוא המשקל. דוגמא לכך היא הסוגייה של הפרדת מערכת הדיינות ממערכת הרבנות. לעומת זאת, כשסברנו כי המסורת ההלכתית אינה יכולה לסבול בגדרה הסדר מסוים וכי פתרון אחר אף עולה עם ערכי שלטון חוק דמוקרטי, כגון בסוגייה של חופש הביטוי הפוליטי של רבנים, נתנו את מלוא המשקל למסורת הרבנית, אך ביססנו ועיגנו את ההסדר המוצע בעקרונות דמוקרטים-ליברלים.

רקע: הרבנות ההיסטורית – בין זגם קהילתי לזגם ממסדי

שאלת אופן בחירתם של רבני ישראל קדמה, כמובן, לכינונו של מוסד הרבנות הממלכתית בישראל. בקהילות ישראל בתפוצות נהגו במשך השנים מנהגים שונים בדרכי הבחירה: בחלק מן הקהילות, זכות הבחירה הייתה שמורה אך ורק לאוליגרכיה הרוחנית של הקהילה; בחלקן ניתנה זכות הבחירה לכל משלמי המסים בקהילה, ואילו באחרות, הרב התמנה על ידי השלטון. מוסד הרבנות המסורתי ואופן בחירתם של הרבנים נגזרו למעשה, במידה רבה, מאופי האוטונומיה שממנה נהנו הקהילות היהודיות לאורך השנים וממידתה.

מוסד הרבנות ידע לאורך ההיסטוריה היהודית שני דפוסים עיקריים – דפוס של **רבנות ממסדית-שלטונית**, שבו נכפית הסמכות הרבנית על חברי הקהילה על ידי השלטון, ודפוס של **רבנות קהילתית**, שבו הקהילה מקבלת על עצמה את הרב, דהיינו, מוסד הרבנות תלוי בעיקר בקהילה.

הבנת דפוסים אלו חשובה הרבה מעבר לתיאור ההיסטורי של השתלשלות מוסד הרבנות בשל שני טעמים. ראשית, דפוסים אלו אינם רק דגמים של הנהגה רבנית; הם משקפים גם את מארג היחסים שבין החברה, המדינה והרבנות. שנית, וזהו אולי טעם חשוב יותר, שני הדגמים הללו עומדים בבסיסה של התודעה היהודית המסורתית ולמעשה רק אותם הכירה המסורת ההלכתית. לכן, כל ניסיון לבחון כיום את סוגיית אופן בחירתם ומינויים של רבנים חייב לקחת בחשבון שני דגמים אלה.

זגם א': רבנות ממסדית

אחת מצורותיה של ההנהגה הרבנית על-פי הדגם הממסדי שעולה מן הספרות הרבנית של ימי-הביניים, נשענת על הדוגמה ההיסטורית של מינוי הדיינים על ידי ראש הגולה בטרטוריה שבסמכותו (הרשות)¹⁵.

מבחינה המבנה הארגוני של התפוצה היהודית בבבל, מוסד ראשות הגולה ההיסטורי היה מבוסס על האוטונומיה הפנימית של היהודים בניהול ענייניהם הפנימיים, אלא שמינויו של ראש הגולה עצמו היה בדרך כלל מינוי מטעם השלטונות המקומיים, לעיתים למורת רוחם ולעיתים לחפץ ליבם של כלל האוכלוסייה היהודית ומנהיגיה הטבעיים. לפיכך, המינויים שמינה ראש הגולה בעצמו נשענו על קיומה של סמכות חיצונית לקהילה היהודית, ובמידה רבה נתפסו ככפויים עליה. מסיבה זו, אלה שדגלו בתפיסה ממסדית של מינוי הרבנים ושראו לנגד עיניהם את הדגם של ראש הגולה לא נרתעו מהעובדה שמינוי הרבנים יכול להתפס כנכפה מלמעלה על הקהילה.

ניתן, אם-כן, לאפיין את דפוס ההנהגה הרבנית הממסדית באמצעות התכונות הבאות: ראשית, מקור הסמכות של הנהגה זו איננו נעוץ בקהילה עצמה, אלא בהכרה ובכוח שמעניק לה השלטון המדיני. שנית, דפוס זה היה, בדרך כלל, דפוס של הנהגה ריכוזית והירארכית, כלומר, קשה מאוד היה לערער על סמכות זו. שלישית, המינוי לרוב היה "מינוי פוליטי", כלומר, הוא לא היה בהכרח תלוי בידע או בכישורים הנדרשים למשרה זו.

בתקופות שונות, במרוצת ימי הביניים, נעשו מספר ניסיונות לבצר את מעמדם של הרבנים ולהגדיר את סמכותם כנכפית על הקהילות. בחלק מן המקרים רוכזו מאמצים בניסיונות לכוון רבנות ראשית לחלקים שונים של הפזורה היהודית בארצות אירופה,¹⁶ וכאמור, דבר זה נעשה לעיתים לאור הדגם הרעיוני שגולם בדמותו של ראש הגולה. הויכוחים על-אודות מהלכים אלו נסבו בין השאר גם על השאלה – האם ניתן וראוי לשחזר את דפוס ההנהגה הממסדית, לפיו הרבנות המקומית שואבת את סמכותה מסמכות הירארכית וריכוזית, כדוגמת ראש הגולה?

דוגמא לעמדה הלכתית המתנגדת להצעה שכזו על בסיס הטענה כי דפוס ממסדי של רבנות, היונקת את כוחה מסמכות ריכוזית ונשענת על כוח השלטון המדיני, עבר מן העולם וכי מעתה על ההנהגה הרבנית להיות תלויה בקהילה, ניתן לראות בדברים הבאים:

...וא"כ נאמר שסמיכה זו, אשר נהגו בצרפת ואשכנז,¹⁷ והיא נטילת רשות לדון בכפיה ואם טעה, שיהיה פטור [דהיינו כפיית מרות השיפוט הרבני על הקהילות – א.י., י.ד.]. גם זה אי אפשר. שאם כן, היה צריך שיטלו רשות אם מראש הגולה שהיה לו כוח לרדות בשבט בכל מקום. שהיה להם כוח ממלכי פרס, והוא כמו

מלך על גלות ישראל, אם מן הנשיא שבארץ ישראל, שהוא מופלא שבסנהדרין.

וכל זה בטל עתה בעוונותינו. ואין לנו לא שבט ולא מחוקק. ואין נטילת רשות מועלת לדון בכפיה, ולהיות נפטר אם טעה, אלא צריך שיקבלו בעלי דינין את הדיין, ושידין להם מרצונם. או שיקבלוהו עליהם הקהל ויתנו לו רשות לדון בכפיה.

(שו"ת הריב"ש¹⁸, ניו יורק, תשי"ד, סימן רעא)

הצורה המאוחרת יותר של דפוס הרבנות הממסדית הופיעה בעת החדשה, והוא נקשר בגישה שבה נקטה האימפריה העותמנית כלפי היהודים שחשו בצילה, דהיינו בשיטת המילת'. שיטת המילת' התבססה על הכרת השלטונות בזכותם של היהודים לאוטונומיות דתית. אולם בשונה מתפיסת האוטונומיות של המסורת הליברלית-המערבית מיסודם של לוק, קאנט ומיל, ההכרה בזכות לאוטונומיה דתית בשיטת המילת' לא נשענה על זכות הפרטים לחופש הדת, אלא על זכותה של הקהילה, כגוף אורגאני, להתאגדות. לכן, ייצוגן של הקהילות היהודיות כלפי חוץ וכלפי פנים נעשה באמצעות הסמכות הדתית העליונה של כל קהילה וקהילה. בכל קהילה יהודית שחסתה בצל האימפריה העותמנית היה מתמנה "חכם באשי"¹⁹ אשר שימש כבא כוחה של הקהילה היהודית בפני הממשלה לכל ענייני החיים, עניינים דתיים וחילוניים כאחד.

דגם ב': רבנות קהילתית

הדפוס השני של מוסד הרבנות הוא, כאמור, הדפוס הקהילתי שהתפתח לרוב כשמוסד הרבנות לא זכה להכרה של השלטונות, ובכל מקרה, לא היה תלוי בהכרה זו. בדפוס זה, לעומת הדפוס הממסדי, היה לקהילה, כצורת ארגון של חיי היהודים, הרבה יותר כוח לנהל את ענייניה הפנימיים ולקבוע את מוסדותיה. במציאות שבה לא הכירו השלטונות בהנהגה הרבנית, הכוח ומקור הסמכות של מוסד הרבנות נשען אך ורק על האמון שרחשה הקהילה לחכמים המקומיים, אמון שנסמך על כריזמה אישית או על חוזה מוסכם בין הקהילה לרב.

העיקרון החשוב שמשתקף בהיבט זה של הרבנות הוא תלותה, כסמכות דתית, בקהילה. הרב, כסמכות בנושאי הדת, התמנה על ידי הקהילה,

קיבל שכרו ממנה ובתמורה התחייב לספק לחברי הקהילה את צרכיהם הדתיים, הן ברמה הנורמטיבית של בירור הלכות ופסיקת הלכה, והן ברמה הרוחנית-פדגוגית של עריכת טקסים, נשיאת דרשות לציבור ולימוד תורה. דפוס זה של תלות ההנהגה הרבנית בקהילה, למרות חזותו, לא נוצר, כמובן, מתוך תודעה דמוקרטית של יהודי אירופה בימי הביניים, אלא, ככל הנראה, בשל קיומה העצמאי של הקהילה מחד, והעדר הכרה ממשית של השלטונות ברבנים כמנהיגי היהודים מאידך. אולם יהיו נסיבות צמיחתו של הדפוס הקהילתי אשר יהיו, דגם זה טומן בחובו פוטנציאל של פיתוח דגם דמוקרטי של רבנות בימינו אנו.²⁰

עיון במסמך היסטורי יוכל אולי להמחיש באופן משכנע את יסודות הדפוס הקהילתי של משרת הרבנות. המסמך הנידון הוא כתב מינוי למשרת רב קהילתי ואב בית-דין מקומי בקהילת פרידברג²¹ במאה ה-16 (למסמך המלא ראו נספח מס' 1 בפרק הנספחים). ממסמך זה מצטיירת מערכת היחסים בין הקהילה לרב; סמכותו וכוחו של האחרון תלויים בקהילה ומוגבלים על ידה. כתב המינוי שהוענק לחכם ר' מנחם מן טרודוס מנוסח בצורה של הסכם חוזי בינו לבין הקהילה. בהסכם 13 סעיפים, המגדירים את תפקידו וסמכותו של הרב בקרב הקהילה ואת רשימת חובותיו וזכויותיו. בין השאר מפרט המסמך את תעריפי משכורתו ואת המגבלות על הפעלת סמכותו ההלכתית. השירותים שמספק הרב – שירותים שתמורתם הוא זכאי לתמורה כספית מלבד משכורתו הקבועה ומלבד פטור ממספר מסים מקומיים – הם: השתתפות בטקסים הנוגעים לדיני אישות – אירוסין, השבעת כתובה וחליצה (סעיפים ארבע ושש); השתתפות במגביות של תרומות ומסים לצורכי הקהילה (סעיפים חמש וי"ב); פעילות שיפוטית – פסיקת הלכה (סעיף שבע); מתן הרשאה לשוחטים ולבודקי כשרות (סעיף שמונה) וכתובת גיטין (סעיף תשע).

לפי ההסכם, הרב מוגבל בהכנסת שינויים במנהגי הקהילה (סעיף י"ג). סמכותו בפתרון סכסוכים, לפי המוסכם בחוזה זה, מוגבלת גם כיוון שאיננה כפייתית. חברי הקהילה רשאים לתבוע ממנו את הפעלת סמכותו אך הם אינם מחויבים להופיע בפניו. ויותר מכך, סמכות הענישה המוגדרת במקורות ההלכתיים איננה נתונה לרב אלא לקהילה עצמה, כך שבידי הרב רק סמכות של הוצאה לפועל של הענישה ותו לא (סעיף שני).

הרבנות בתקופת המנדט ולאחר הקמת המדינה

עם נפילתה של האימפריה העותמנית ותחילת שלטונו של המנדט הבריטי בארץ-ישראל לאחר מלחמת העולם הראשונה, ביקש הנציב העליון דאז לבחון מחדש את מעמדם של המוסדות היהודיים. מסקנותיה של הוועדה שמונתה לבדוק נושא זה העלו את הצורך לשמר את דפוס האוטונומיה הדתית בדמות ה"מילת" העותמנית, ולהקים תחת משרת החכם באשי הנהגה רבנית מקבילה. הדפוס המכונן של מוסד הרבנות הראשית לישראל היה אפוא הדפוס הממסדי, אם כי יהיה נכון יותר לומר כי היה זה "דפוס מעורב", שכן הרבנים הראשיים וחברי מועצת הרבנות הראשית הראשונה נבחרו בבחירות (להבדיל ממינוים על ידי השלטון כפי שמונה החכם באשי), על ידי גוף בוחר ששותפו בו גם נציגי הקהילות. לאחר הבחירות הראשונות, ובמשך כל תקופת כהונתו של הרב קוק, רבה הראשי הראשון של ארץ-ישראל, לא נערכו בחירות לרבנות והנציב העליון הבריטי האריך מדי פעם את תקופת כהונתה של מועצת הרבנות הראשית.

מעניין לעמוד גם על המחלוקת שנתעוררה, עם ייסודה של מועצת הרבנות הראשית, בשאלת זהותו והרכבו של הגוף שיבחר את הרבנים הראשיים ואת חברי מועצת הרבנות הראשית. מצד אחד, עמדה השאיפה והדרישה לשתף בגוף הבחור גם מי שאינם רבנים, וזאת כדי שהגוף הבחור אכן ייצג את רצונה של האוכלוסייה. למחלוקת עקרונית זו בדבר שיתופם של מי שאינם רבנים בבחירת המוסד הרבני העליון, נוספה גם תת-מחלוקת בשאלה האם יש לאפשר, במסגרת הכללתם של נציגי ציבור שאינם רבנים, גם נציגי ציבור שאינם דתיים כלל, וזאת כדי שהגוף הבחור ישקף את כלל האוכלוסייה היהודית בארץ-ישראל. מצד שני, רב היה חששם של הרבנים שמא צירוף מי שאינם רבנים, ובוודאי מי שאינם דתיים כלל, לגוף הבחור, תשמוט מידיהם את השליטה במוסד הרבני הרשמי העליון בארץ-ישראל ואף תערער את יוקרתו ואת סמכותו הרבנית.²² הפשרה שנמצאה: שני שלישים מחברי הגוף הבחור יהיו רבנים ושליש אחד נציגי ציבור שאינם רבנים, חלקם אף שאינם שומרי תורה ומצוות אך הצהירו בכתב ש"יש להם עמדה חיובית לדת ישראל".²³

זאת ועוד: בתחילה הייתה אף סברה כי היות שמועצת הרבנות הראשית היא גוף פורמלי של היישוב היהודי בארץ-ישראל, מן הדין שבין חבריה (ולא רק בין חברי הגוף הבחור אותה) יימנו גם חברים שאינם שומרי

מצוות. לבסוף, כפשרה, נבחרו לצד מועצת הרבנות הראשונה, גם שלושה אישים לא רבניים, "יועצים" למועצה שאינם חברים בה אלא משמשים כמשקיפים.²⁴

הגוף הבוחר את הרבנים הראשיים ואת חברי מועצת הרבנות הראשית עבר במשך השנים שינויים ותהפוכות הן אשר לאופן שבו נבחרו חבריו, הן אשר למספרם הכולל, והן אשר ליחס המתקיים בין חבריו הרבנים לבין חבריו נציגי הציבור. רק ב-1980, עם חקיקת חוק הרבנות הראשית, הוסדרה בחירת הרבנים הראשיים ומועצת הרבנות הראשית בחקיקה ראשית, ועוצבו הסדרי בחירתם באופן הנוהג כיום.

בחירת הרבנים הראשיים וחברי מועצת הרבנות הראשית כיום

כיום, לפי חוק, מכהנים במועצת הרבנות הראשית 16 רבנים **אך רק עשרה מהם נבחרים**. ששת החברים הנוספים מכהנים במועצה, אוטומטית, מכוח בחירתם למשרות הרבנות הבכירות ביותר במסד הרבני: שני הרבנים הראשיים לישראל וארבעת רבני הערים הגדולות: ירושלים, תל-אביב-יפו, חיפה ובאר-שבע.²⁵

עשרת חברי המועצה הנבחרים,²⁶ וכן הרבנים הראשיים לישראל, נבחרים על ידי אסיפה בוחרת המונה 150 חברים, חלקם רבנים וחלקם נציגי ציבור, לפי המפתח הבא:

רבנים:

- 30 רבני הערים הגדולות (לפי מספר תושביהם היהודים כמאושר על ידי שר הפנים);
- 14 רבני המועצות המקומיות הגדולות;
- 2 רבני המועצות האזוריות הגדולות;
- 8 רבני המושבים הגדולים;
- 4 רבני שכונות (הוותיקים ביותר מכל אחת מן הערים: ירושלים, ת"א, חיפה וב"ש);
- 10 הדיינים הוותיקים ביותר במערכת הדיינות;
- 2 הרב הראשי לצה"ל וסגנו;

10 רבנים (חציים אשכנזים וחציים ספרדים) שהשר לענייני דתות ממנה אותם באישור הממשלה.
באסיפה הבוחרת חברים **80** רבנים.

נציגי ציבור:

25 ראשי הערים הגדולות;
6 ראשי המועצות המקומיות הגדולות;
4 ראשי המועצות האזוריות הגדולות;
14 ראשי המועצות הדתיות של הערים הגדולות;
4 ראשי מועצות דתיות של המועצות המקומיות הגדולות;
2 שרים שהממשלה ממנה;
5 חכ"ם שהכנסת בוחרת;
10 אנשי ציבור (חציים אשכנזים וחציים ספרדים) שממנה השר לענייני דתות באישור הממשלה.
באסיפה הבוחרת חברים **70** נציגי ציבור.

חברותם של רוב חברי הגוף הבוחר היא, אפוא, אוטומטית, או מכוח משרתם הרבנית, או מכוח משרתם הציבורית, והיא קבועה מראש לפי מפתח הקבוע בחוק. מבין 150 החברים, רק זהותם של 27 חברים אינה קבועה וידועה מראש.²⁷

ניתוח הרכב הגוף הבוחר מעלה כי היחס בין רבנים לנציגי ציבור בגוף הבוחר עומד אמנם פורמלית על כ-53% רבנים לעומת כ-46% נציגי ציבור, אך בפועל פער הייצוג לטובת המגזר הרבני גבוה בהרבה. נוסף על 80 הרבנים, החברים בגוף הבוחר מכוח הייצוג השמור אך ורק למגזר זה, בפועל רבנים נוספים נכללים במסגרת מכסת הייצוג השמורה לנציגי הציבור. הסיבות: כמה מ-18 ראשי המועצות הדתיות, החברים בגוף הבוחר, הם רבנים; השר לענייני דתות נוהג למנות רבנים נוספים על חשבון מכסת עשרת אנשי הציבור שהוא ממנה; ולבסוף, למכסות השמורות לחכ"ם ולשרים נבחרים לעתים קרובות חכ"ם ושרים שהם רבנים.

אם כך הדבר ביחסי הכוחות בגוף הבוחר בין רבנים לבין מי שאינם רבנים, נקל לראות כי פער הייצוג בין חברים דתיים (רבנים ושאינם רבנים) לשאינם דתיים רחב אף יותר, ואינו עומד בשום יחס לגודלה של האוכלוסייה שאינה מוגדרת כשומרת תורה ומצוות באוכלוסייה היהודית בישראל.²⁸

המסקנה היא כי בסופו של דבר, במאבק על השליטה ועל זהותו וקביעת הרכבו של המוסד הרבני העליון בישראל גברו הרבנים, זאת על אף הסכמתם בשעתו לדרישה לשתף בבחירת מוסד זה ולהעניק ייצוג משמעותי גם למי שאינם רבנים ואינם שומרי תורה ומצוות. הסכמה זו אין לזלזל בה כלל ועיקר אך חשיבותה בעיקר בסמליותה ובעקרון שאותו היא משקפת. בחלוף השנים ניתן לומר כי בפועל השפעתו של הציבור שאינו שומר תורה ומצוות על אופיו והרכבו של המוסד הממלכתי הרבני העליון מועטה מאוד.

על אף הממצאים שפורטו לעיל, לפיהם הגוף הבוחר אינו משקף את יחסי הכוחות באוכלוסייה היהודית בישראל בין דתיים לשאינם דתיים, אנו סבורים כי אין מקום להמליץ על רפורמה מהותית, לא בהרכבו **הפורמלי** של הגוף הבוחר ולא בהליכי בחירת מועצת הרבנות הראשית והרבנים הראשיים, וזאת מן הסיבות הבאות:

מועצת הרבנות הראשית והרבנים הראשיים, עיקר סמכויותיהם ותפקידיהם לפי חוק מופנים פנימה, כלפי עולם הרבנות והממסד הרבני, ורק בעקיפין ובאופן מעורפל אל הציבור הרחב.²⁹ הסמכויות הנוגעות לציבור הרחב שנקבעו למועצת הרבנות הראשית בחוק עמומות: "מתן תשובות וחוות דעת בענייני הלכה לשואלים בעצתה" וכן "פעולות לקירוב הציבור לערכי תורה ומצוות." סמכויות אלה אינן מצויות בלב העשייה של מוסד זה. לעומת זאת, הסמכויות המוגדרות והממשיות של מועצת הרבנות הראשית עניינן הסדרת הממסד הרבני והפעלתו: מתן תעודות הכשר על כשרות, מתן כשירות לרב לכהן כדיין, מתן כשירות לרב לכהן כרב עיר ומתן כשירות לרב לכהן כרושם נישואין. בהפעלת סמכויות אלה מצוי עיקר פעולתה של המועצה. סמכויות אלה הן פנים-ממסדיות באופיין,³⁰ לכן, אף כי יש בהפעלת סמכויות אלה השפעה עקיפה על הציבור הרחב, אפשר, לדעתנו, להצדיק מציאות שבה המגזר הרבני והדתי שולט באופן מובהק בגוף הבוחר את הרבנים הראשיים ואת מועצת הרבנות הראשית.

המלצותינו אפוא לעניין הרכב הגוף הבוחר את מועצת הרבנות הראשית ואת הרבנים הראשיים הינן מצומצמות:

א. אנו סבורים כי יש להחליף את עשרת הדיינים החברים בגוף הבוחר. את עמדתנו המפורטת בסוגיה זו נפרט להלן בפרק שעניינו הפרדת מוסד הדיינות ממוסד הרבנות הממלכתית. נאמר רק כי לדעתנו אין

זה ראוי שדיינים יהיו חברים בגוף העוסק בבחירות וייטלו חלק בהליך הנתון למערכת לחצים ענפה, אישית, פוליטית ומפלגתית. אל לדיינים, כמי שנושאים בכהונות שיפוטיות, לחשוף עצמם להשפעות וללחצים המתלווים, באופן טבעי, להליך זה.³¹ את עשרת הדיינים שיוצאו מן הגוף הבוחר אפשר יהיה להחליף בנציגי קבוצות רבנים שכמעט אינן מיוצגות כיום בגוף הבוחר (כגון רבני שכונות או רבני יישובים וערים קטנות וכד').

ב. אנו סבורים כי על השר לענייני דתות להימנע מלמנות, במסגרת מכסת אנשי הציבור, רבנים נוספים לגוף הבוחר וכי מן הראוי שינצל את המכסה הזאת לשיתוף נציגי ציבור המייצגים קבוצות אוכלוסייה שאינן באות כיום לידי ביטוי בגוף הבוחר.

ג. אנו סבורים כי על המפלגות הגדולות לשלוח נציגים לגוף הבוחר, במסגרת המכסה השמורה לחכ"ם ולשרים, שכן את האינטרסים של הציבור הדתי מייצגים ממילא עשרות נציגים דתיים החברים בגוף, ואילו הציבור החילוני אינו מיוצג בו באופן שיש בו כדי לשקף את משקלו באוכלוסייה. בהקשר אחרון זה יש לשקול הכנסת תיקון לחוק לפיו חמשת החכ"ם החברים בגוף הבוחר יתחלקו בין המפלגה הגדולה ביותר בקואליציה לבין המפלגה הגדולה ביותר באופוזיציה ביחס של 3:2, ולא ייבחרו על ידי מליאת הכנסת כנהוג היום.

משך כהונתם של הרבנים הראשיים וחברי מועצת הרבנות הראשית

מועצת הרבנות הראשית נבחרת לקדנציה של חמש שנים ואין כל הגבלה על מספר הקדנציות שבהן רשאי רב לכהן כחבר מועצה, אלא שעליו להתמודד שוב³² על מקומו במועצה כל חמש שנים.

הרבנים הראשיים לישראל נבחרים לקדנציה של עשר שנים ואינם רשאים להציג את מועמדותם לקדנציה נוספת. כאן המקום לציין כי על אף המסורת הרבנית הידועה לפיה "מעלין בקודש ואין מורידין", ולהבדיל מרבני הערים והשכונות, ישנה הקפדה רבה על קיום הוראות החוק בדבר משך כהונתם של חברי מועצת הרבנות הראשית והרבנים הראשיים.

אנו סבורים כי הן לעניין משך כהונתם של חברי מועצת הרבנות הראשית והן לעניין משך כהונתם של הרבנים הראשיים, ההוראות הקבועות בחוק הן ראויות. הן אף מוכיחות כי הממסד הרבני פתוח, עקרונית, לקבל ערכים דמוקרטיים של בחירה ותחלופה גם כשהדבר נוגע למשרות הרמות ביותר בממסד הרבני, וכי הרבנות הממסדית יכולה לפעול לפי הכללים המקובלים בישראל בנושא של קציבת כהונות ציבוריות. אנו סבורים כי יש לדחות בתוקף הצעות שונות, המועלות מעת לעת, לשינוי השיטה ולהארכת כהונתם של הרבנים הראשיים מעבר לקבוע היום בחוק.

בחירת רבני ערים ומועצות מקומיות

על-פי תקנות בחירות רבני עיר, תשל"ה-1974 (להלן: **התקנות**) כשיר להיבחר כרב עיר מי שיש בידו תעודה ממועצת הרבנות הראשית המעידה שהוא כשיר לכהן כרב עיר. התקנות קובעות³³ כי על המועצה להעניק תעודת כשירות למי ש"אורח חייו ואופיו הולמים לדעתה מעמדו של רב בישראל; הוא עמד בבחינות בתלמוד ובפוסקים והוא חתם על תצהיר כי יקיים כל החלטה של מועצת הרבנות הראשית, כי יקבע מקום מגוריו במקום כהונתו, וכי לא יעבוד עבודה נוספת בשכר אלא אם כן קיבל את אישור מועצת הרבנות הראשית."

בשנת 1996 יזם השר לענייני דתות דאז, פרופ' שמעון שטרית, תיקון לתקנות במסגרתו נוספה תקנה המוסיפה לשיקולי הבחירה את השיקולים הבאים: מידת מעורבותו של המועמד בחיי החברה והקהילה בישראל; תרומתו לציבור ושירות בצה"ל; כושר הבעה וניסוח בכתב ובעל-פה; סמכותיות וכושר להנהיג ציבור וכן מאמרים וספרים שפרסם ורמתם התורנית.³⁴

על-פי פרופ' שטרית סעיף זה הוכנס לתקנות לאחר מאבקים קשים ביותר עם מועצת הרבנות הראשית, ואכן בחלוף כשנה, ועם חילופי השרים במשרד לענייני דתות, תקנה זו בוטלה.³⁵ אנו סבורים כי מן הראוי להשיבה למקומה וכן להוסיף להצהרה בה מחוייבים כיום המועמדים, בדבר קיום אחר כל החלטות מועצת הרבנות הראשית, הצהרה בדבר מחוייבותם לשמור אמונים "למדינת ישראל",³⁶ והיה רצוי אף להוסיף לכך "לחוקיה."

ההליכים לבחירת רבני ערים ומועצות מקומיות מוסדרים אף הם בתקנות. בבחירת רבני ערים נוהג, בעיקרו, אותו דגם בחירה שהוצג לעיל

לגבי בחירת מועצת הרבנות הראשית והרבנים הראשיים, לבד מכמה שינויים שנועדו להתאימו לזירה המקומית. את רב העיר בוחרת אסיפה בוחרת אך, להבדיל מהוראות החוק הנוגעות לאסיפה הבוחרת את הרבנים הראשיים, התקנות אינן קובעות לא את מספרם הכולל של חברי האסיפה ואף לא את זהותם המדויקת; הן מציינות רק שעל מספר חברי האסיפה להיות זוגי, וקובעות את היחס בין נציגי הגופים השונים, השותפים בגוף הבוחר, ואת החלוקה השווה בין אשכנזים לספרדים.³⁷

לפי הקבוע בתקנות, מספרם הכולל של חברי האסיפה אמור להיקבע במשותף ובהסכמה בין מועצת הרשות המקומית לבין המועצה הדתית.

אשר ליחס בין הגופים המרכיבים את הגוף הבוחר ואשר לזהות חבריו, התקנות קובעות כי:

שליש מחבריו יהיו נציגי מועצת הרשות המקומית;

שליש מחבריו יהיו נציגי המועצה הדתית;

ושליש מחבריו יהיו נציגי בתי הכנסת.

נציגי מועצת הרשות המקומית לגוף הבוחר נבחרים על ידי מליאת מועצת הרשות המקומית ונציגי המועצה הדתית לגוף הבוחר נבחרים על ידי מליאת המועצה הדתית. באשר לנציגי בתי הכנסת בתקנות לא נקבע מנגנון לבחירתם, למעט הסמכת ועדת הבחירות לקבוע את בתי הכנסת שנציגיהם ישתתפו באסיפה הבוחרת ואת מספר הנציגים של כל בית כנסת שכזה, וזאת בהקשר של שמירת האיזון העדתי באסיפה הבוחרת. לרוב הפרקטיקה היא שנציגי בתי הכנסת אינם נבחרים, לא ישירות על ידי מתפללי בתי הכנסת, לא על ידי ועדים ו/או הנהלות בתי הכנסת והם אף אינם מתמנים בהכרח מקרב חברי הנהלות בתי הכנסת. זהותם לרוב נקבעת במו"מ שמאחורי הקלעים ובהסכמה משותפת בין ראש העיר לראש המועצה הדתית.

דרך זו לקביעתם של נציגי בתי הכנסת מהווה ניצול של החסר הקיים בתקנות בנושא זה, והעדר פירוט בשאלת הדרך שבה יש לבחור נציגים אלה. אופן "בחירה" זה של נציגי בתי הכנסת אושר בבג"ץ.³⁸ בתגובה לטענת העותרים בדבר אי תקינותו של הליך בחירת נציגי בתי הכנסת לגוף הבוחר את הרב הראשי לת"א-יפו, קבעה השופטת ביניש (הסכימו עימה הנשיא ברק והשופטת דורנר) כי:

לא מצאנו גם ממש בטענה כי הליך בחירת נציגי בתי הכנסת לא היה תקין. התקנות לא קבעו כי נציגי בתי הכנסת יבחרו על ידי

ציבור המתפללים במישרין, ומסיבות מעשיות ספק אם ניתן הדבר.³⁹

עם זאת, התווה בית המשפט את הדרך לפסילה עתידית של נציגי בתי כנסת בגוף הבוחר בצינונו כי:

העותרים לא הצביעו על כל פגם שנפל באופן בחירת נציגי בתי הכנסת, שיש בו כדי להצביע על כך שאין הם מייצגים באופן סביר את בתי הכנסת השונים בעיר על ציבור המתפללים שבהם...⁴⁰

משמעות הדברים, להבנתנו, היא, כי עותר שיצליח להראות לבית המשפט שנציגי בתי הכנסת בגוף הבוחר אינם מייצגים באופן סביר את מתפללי בתי הכנסת בעיר (למשל במקרה שבו נציגי בתי הכנסת שנתמנו לגוף הבוחר אינם כוללים מתפללי בתי כנסת גדולים בעיר וכד'), בית המשפט עלול לפסול את הגוף הבוחר.

אלא שהחסר שהצבענו עליו לעיל, הגורם לאי שיתופם האמיתי של תושבי העיר בבחירת רב העיר, אינו הפגם היחיד הקיים בהליכי בחירת רב עיר. נראה כי המבנה המורכב של הליך הבחירה, המחייב שיתוף פעולה הדוק בין ראש העיר לראש המועצה הדתית, והחשש כי שיתוף הפעולה יעלה על שרטון ואף יביא לשיתוקו של הליך הבחירה, הביאו את מחוקק המשנה לקבוע בתקנות כי במקרה של מחלוקת המקפאה את הליכי הבחירה, וכאשר מועצת הרשות המקומית והמועצה הדתית אינם ממלאים את חובתם ואינם מכוונים אסיפה בוחרת, או אינם מסוגלים להגיע להחלטה משותפת אשר למספר החברים באסיפה, מוסמך השר לענייני דתות ליטול את סמכותם ולקבוע בעצמו ובאופן שרירותי הן את מספר חברי האסיפה והן את זהות חבריה, כשהוא מוגבל רק בעניין המספר הזוגי של חברי האסיפה; במתן ייצוג עדתי שווה; ובחלוקה השווה בין שלושת המגזרים. כך רשאי, לכאורה, השר לענייני דתות לבחור נציגי מועצת העיר לגוף הבוחר את חברי מפלגתו במועצת העיר או חברי אופוזיציה שאינם מייצגים את רוב תושבי העיר וכד'.

הנה כי כן, על אף שניתוח הרכב האסיפה הבוחרת לפי התקנות מצביע, לכאורה, על כך שהדמות החזקה והדומיננטית בבחירת רב עיר הינו ראש העיר,⁴¹ שנבחר באופן ישיר על ידי בני העיר והאמור לשמור על האינטרסים של תושבי עירו ולתת בבוא היום דין וחשבון לבוחר על כך, בפועל ברבים מן המקרים ההליך 'נתקע' מסיבות שונות וכך מתאפשר

לשר לענייני דתות ליטול את המושכות לידי ו להתערב בבחירת רב העיר כאשר פעמים רבות השיקולים הדומיננטים המנחים אותו אינם עולים בקנה אחד עם רצון תושבי העיר, אלא עם שיקולים המצטלבים עם אינטרסים של מפלגתו במישור הארצי ובמישור המקומי.⁴²

חשש נוסף העולה מן המצב הקיים הוא היווצרותה של פרקטיקה שבה עלולים ראשי ערים להיכנע לתכתיבי שרים ומנהיגים פוליטיים במישור הארצי, המגלים עניין בבחירת רב העיר ומכתיבים לראש העיר את זהות הרב שעליו לדאוג לבחירתו, זאת בתמורה לרתימת משרדי ממשלה שעליהם הם מופקדים במתן סיוע ממשלתי לעיר. קיים חשש כי ראשי ערים רבים לא יעמדו בפיתוי זה, כיוון שלפי הבנתם, יהיה חשוב יותר לרתום את גלגלי הממשל המרכזי לטובת עירם מאשר להתעקש על זהותו של רב המתאים וראוי יותר לתושביה.

הצירוף של ההוראות והפרקטיקות שתוארו לעיל (אופן בחירת נציגי בתי הכנסת, סמכות השר לענייני דתות להתערב בקביעת הגוף הבוחר בנסיבות מסוימות, מעורבותם הרבה של שרים ומנהיגים פוליטיים ארציים בהליך הבחירה), יוצר מצב שבו רמת מעורבותם ושיתופם של תושבי עיר בבחירת רב עירם כמעט אינה קיימת, וזאת אף-על-פי שרב עיר, להבדיל מן הרבנים הראשיים וחברי מועצת הרבנות הראשית, בא במגע תכוף עם ציבור תושבי העיר הנוזקק לו ולשירותים שהוא מוסמך להעניק לפי חוק.

זאת ועוד: מעבר לכך שהשיטה הנקוטה כיום בבחירת רבני עיר פוגעת קשות בהליך הדמוקרטי ואף בתפקיד רב העיר, הן מן ההיבט של היות הרב מקובל על הקהילה שהוא אמור לשרת ולהנהיג, והן מן ההיבט הרבני-המקצועי. היא אף לא הוכיחה את עצמה כשיטת בחירה יעילה. לא לחינם פותח השופט מישאל חשין את אחד מפסקי הדין שעסקו בתהליך בחירת רב עיר באמירה: "הרבה עצב, מכאובות וייסורים כרוכים בהולדתו של רב עיר."⁴³

אנו סבורים כי ראוי לבצע רפורמה מקיפה באופן בחירת רבני ערים. כאן מן הראוי לציין כי בסוגיה זו, בשונה מהדיון שאנו מקיימים בסוגיות אחרות בנייר עמדה זה, איננו מוצאים לנכון לבחון את הרפורמה המוצעת על ידינו בראי גבולות הסבולת של המסורת הרבנית. הסיבה לכך היא משום שלדעתנו שתי השאלות העיקריות והעקרוניות שמעלה סוגיית הבחירה בהקשר לגבולות הסבולת: שאלת עצם קיומם של הליכי בחירה

(להבדיל ממינוי) לתפקיד, וכן שאלת שיתופם בהליך הבחירה של מי שאינם שומרי תורה ומצוות, הוכרעו זה מכבר. היות וכך, הרפורמה המוצעת על ידינו בסוגיה זו עניינה חיזוקם ופיתוחם של הליכים קיימים ומשעה שאלה הוכרעו כבר במישור העקרוני איננו סבורים כי יש עוד מקום לדון בגבולות הסבולת של המסורת הרבנית בהקשר זה.

המלצות בשאלת דרכי הבחירה של רבני ערים

לדעתנו יש לעצב את הרבנות המקומית לפי דגם של רבנות קהילתית. במסגרת שינוי תפיסתי זה יש לשתף את בני ובנות העיר באורח אמיתי בבחירת רב העיר על-פי העקרונות הבאים:

א. מספר חברי הגוף הבוחר ייקבע מראש בתקנות לפי גודל העיר (ולא בהסכמת הרשות המקומית והמועצה הדתית).

ב. בתקנות ייקבע כי מחצית מחברי הגוף הבוחר יהיו נציגים מקרב תושבי העיר (ולא מקרב "מתפללי בתי הכנסת"). אלה ייבחרו כך:

זכות הבחירה לבחירת נציגי תושבי העיר בגוף הבוחר, תינתן לתושבי העיר המשלמים דמי חבר שנתיים לבית כנסת בעיר (אף אם אינם נמנים עם קהל המתפללים הקבוע). הבחירות ייערכו בכל בית כנסת ובית כנסת; לכל בית כנסת, המוכר על ידי המועצה הדתית, יוקצה מקום בגוף הבוחר. אם מספר בתי הכנסת המוכרים בעיר גדול ממחצית מספר חברי הגוף הבוחר, תחלק ועדת הבחירות את בתי הכנסת בעיר למספר גושים, השווים למחצית מספר חברי הגוף הבוחר, והנציגים ייבחרו על ידי גושים אלה.⁴⁴ חציו השני של הגוף הבוחר יורכב באופן שווה מנציגי מועצת הרשות המקומית, נציגי המועצה הדתית, ונציגי רבני השכונות בעיר.

ג. יש לבטל את התקנות המעניקות לשר לענייני דתות סמכות ליטול לידי את המושכות ולהתערב בהליך הבחירה. יש לקבוע כי במקרה שההליך "ייתקע", הסמכות לקביעת הרכב הגוף הבוחר תועבר לבית המשפט המקומי. הוא יקבע את הרכב הגוף הבוחר לפי הפרמטרים הקבועים בתקנות. ההנחה היא כי בית המשפט יקבע הרכב המשקף את יחסי הכוחות האמיתיים בעיר, וממילא גם את רצון תושביה, ולא הרכב המשקף את מפת האינטרסים של השר ואת הרצון להבטיח את בחירתו מראש של רב זה או אחר.

בחירת רבני שכונות

מוסד רבני השכונות אינו מוגדר כיום בשום דבר חקיקה,⁴⁵ בשום מקור נורמטיבי אין הגדרה של חובותיהם ותפקידם, וגם הליך בחירתם אינו מוסדר לא בחקיקה ראשית ולא בחקיקת משנה.

מי שממנה כיום בפועל את רבני השכונות הן המועצות הדתיות, אך כיוון שהשר לענייני דתות הוא בעל הסמכות לקבוע את מכסות התקנים של רבני השכונות בערים השונות (לפי דרישת המועצה הדתית המובאת בפניו), וכיוון שמעולם לא נקבעו אמות מידה ברורות וקבועות להקצאת תקנים לרבני שכונות ובמשך שנים רבות ההליך לוט בערפל ואינו נתון לביקורת ממשית, השר לענייני דתות שולט, באופן בלעדי כמעט, במינויים של רבני השכונות ברחבי הארץ.

לכאורה קיימת חובה לערוך מכרז לתפקיד רב שכונה, כנהוג במשרות בשירות המדינה וברשויות המקומיות. במציאות נראה כי רבים מרבני השכונות מונו ומתמנים בלא מכרז. ואם קורה ומתפרסם מכרז, נסחו אינו קבוע והוא נתון לשינויים לפי הנסיבות.⁴⁶

ההליכים הפורמליים הקודמים לבחירת רב שכונה מעוגנים כיום ב"חוזר מנכ"ל" משרד הדתות (ראו נספח ד' בפרק הנספחים) ואלה הם:

א. הקמה של "ועדת בחירות מצומצמת", המורכבת מחברי המועצה הדתית ומנציגות הרבנות המקומית (לא פחות משלושה חברים); שליש ממנה מורכב מנציגים של בתי הכנסת בשכונה.

ב. פרסום המכרז ותנאי הכשירות בעיתון יומי וכן בבתי הכנסת בשכונה.

ג. זימון המועמדים לפגישת היכרות עם הגוף הבוחר לפני מועד הבחירות. כמו כן יכולה הוועדה, אם מוצאת היא לנכון, לזמן את המועמדים לפעילויות רוחניות שונות שבמסגרת עבודתו של רב, "זאת כדי לעמוד על טיבם כמנהיגים רוחניים עתידיים".

ד. הבחירה תהיה בהצבעה גלויה אך אם אחד מחברי הגוף הבוחר דורש זאת, תהיה הצבעה חשאית.

יוצא אפוא שלתושבי השכונות אין השפעה רבה על מינוי רב השכונה, אדם בעל תפקיד קהילתי מובהק, "מנהיגה הרוחני" של השכונה, כלשון חוזר המנכ"ל. לעתים קרובות תושבי השכונה אינם מכירים כלל את הרב הנבחר והוא אינו מתגורר בתחומי השכונה.

המלצות בשאלת דרכי הבחירה של רבני שכונות

דעתנו היא כי גם את רבנות השכונה יש להשתית על דגם הרבנות הקהילתית. במסגרת זו אנו ממליצים על ביצוע הרפורמה שלהלן:

א. השר לענייני דתות יתקין תקנות לבחירת רבני שכונות. חוזר מנכ"ל משרד הדתות בעניין זה יבוטל.

ב. בתקנות ייקבעו אמות מידה ברורות לתקן רב שכונה לפי מספר תושבים מינימלי המזכה בתקן כזה. כדי למנוע בזבוז כספי ציבור, יינתן, נוסף על אמת המידה הנ"ל, תקן רב שכונה לשכונה שבה מספר מינימלי של תושבים (שייקבע בתקנות לפי גודל השכונה) הגישו בקשה למועצה הדתית לקבלת תקן רב שכונה.

ג. רב השכונה ייבחר (ולא ימונה במכרז) על ידי אסיפה בוחרת, שגודלה ייקבע בתקנות, לפי גודל השכונה. באסיפה הבוחרת את רב השכונה יהיה רוב לתושבי השכונה (60%). הנציגים של תושבי השכונה לאסיפה הבוחרת ייבחרו במסגרת בתי הכנסת בשכונה; זכות בחירה תינתן לכל תושב בשכונה אשר שילם דמי חבר שנתיים לבית כנסת בשכונה (גם אם אינו נמנה עם מתפללי בית הכנסת הקבועים). שאר חברי האסיפה יתחלקו שווה בשווה בין: רב העיר ונציגים שיהיה רשאי למנות מטעמו, נציגי מועצת הרשות המקומית ונציגי המועצה הדתית.

ד. בתקנות ייקבע כי היקף משרתו של רב השכונה ייקבע על ידי האסיפה הבוחרת לפי צרכי השכונה ואופיה.

משך כהונתם של רבני ערים ומועצות מקומיות ורבני שכונות

לפי הקבוע כיום בתקנות, על רב עיר לפרוש מתפקידו בהגיעו לגיל 75; מועצת הרבנות הראשית רשאית, לבקשתו, להאריך את כהונתו עד גיל 80. אולם לפי התקנות, רבני עיר שנבחרו לפני כניסתן לתוקף של התקנות (קרי לפני 9 בדצמבר 1974), לא חלה עליהם מגבלת פרישה כלל וגם לפי המצב המשפטי, דה יורה, הם נבחרו לתפקידם לכל החיים.⁴⁷

על רבני השכונות שמעמדם, כאמור, אינו מוסדר בדבר חקיקה, חלים, באופן פורמלי, כללי הפרישה שחלים על עובדי המועצה הדתית ועל עובדי הרשויות המקומיות. אלה חייבים לפרוש מתפקידם בגיל 65.

בעניין זה של משך הכהונה אין קשר בין המצב המשפטי המחייב, על-פי רוב, פרישה של רב עיר בגיל 75, גיל שהוא כשלעצמו חריג וגבוה כשמדובר במשרה ציבורית בישראל, לבין המציאות הנוהגת. בפועל, רבני עיר אינם פורשים ממשרתם עד יומם האחרון (אלא אם כן נתמנו למשרה רבנית אחרת). עד אז לא נבחרים רבני עיר במקומם זאת אף-על-פי שהתקנות קובעות במפורש כי כשרב עיר מגיע לגיל 75, על השר לענייני דתות להודיע ברשומות כי יש לבחור רב עיר חדש ועליו להניע את גלגלי הבחירות. הגעתם של הרבנים לגיל הפרישה הקבוע בתקנות באה כיום לידי ביטוי רק בכך שהם מקבלים גימלה במקום משכורת. כך גם לגבי רבני שכונות. אף הם אינם פורשים בגיל 65 אלא נשארים לכהן בתפקידם עד יומם האחרון.

סוגיית משך כהונתם של רבני הערים והשכונות מורכבת ובה בא לידי ביטוי מובהק המתח בין המסורת הרבנית לבין סדרי ממשל תקינים. מעניינת גישתם של בתי הדין הרבניים בישראל, שנדרשו לא אחת לסוגיה זו של פקיעת מינויו של רב שכונה. מפסקי הדין אלה אפשר ללמוד על הגישות השונות של המסורת הרבנית ביחס לסוגיה זו. כך באחד מפסקי הדין⁴⁸ הגן בית-הדין הרבני על עמדה המכירה בסמכותה של הקהילה למנות את רבניה מחד, אך שוללת סמכות זו כאשר מדובר בהפקעת מינוי קיים, מאידך. הוצגה גם גישה הרואה את תפקידו של הרב כמספק שירותי דת בתחום של הרבצת תורה, הוראה ופסיקת הלכה. באופן הזה נטען כי יש לראות את הרב כשאר נושאי המשרות במועצה הדתית, המספקים את שירותי הדת של הקהילה – שוחטים, משגיחי כשרות ובלנים – הכפופים כולם לנורמות ההעסקה בשירות הציבורי ולנוהג המקובל בפיטורים ובהפסקת עבודה.

בית-הדין הרבני דחה גישה זו וקבע כי יש להבחין קטגורית בין משרת הרבנות לשאר התפקידים הקשורים למתן שירותי הדת. נקודת המוצא בגישתו של בית-הדין הרבני היא שנושא המשרה הרבנית אמון לא רק על מתן שירותי הדת, כמו שאר נושאי המשרות הדתיות, אלא הוא משמש גם דמות של הנהגה וסמכות רוחנית ובשל כך הוא ראוי למעמד אחר ולהגנה

מיוחדת.⁴⁹

אשר למינוי למשרה רבנית, בית-הדין הרבני קבע כהנחה בלתי מעורערת שהבסיס העיקרי למינוי נושא משרה רבנית, בכל רמה שהיא, הוא מפגש הרצונות של הציבור או הקהילה עם אלה של המועמד להיות רב בה. המימרה התלמודית "אין ממנין פרנס על הציבור אלא אם כן נמלכים בציבור,"⁵⁰ מציינת, לדעת בית-הדין, את ההבדל הבסיסי בין דרך המינוי של מספקי שירותי הדת בקהילה לבין נושאי משרה שיש בה הנהגה וסמכות דתית.

אולם בית-הדין הרבני גזר נפקות נוספת מן ההבחנה שבין סמכותו הרוחנית של הרב לבין תפקידים של אספקת שירותי דת לקהילה. בית-הדין טען כי גם בשאלה של הפסקת המינוי של נושא המשרה הרבנית יש להבדיל בין 'רבי' ל'שוחט'. מתן שירותי דת לקהילה הוא נושא הכלול ביחסי עובד ומעביד במסגרת הסכמית, ואילו בשאלת מקומה של הסכמת הקהילה להפקעת מינויו של רב, בעניין זה נשאר בית-הדין הרבני בספק. בפועל הוא קבע שהוראות התקשי"ר אשר להפסקת מינויים של עובדי המדינה, אינן חלות על נושא המשרה הרבנית, כיוון שהן מנוגדות ל'דעת תורה'.⁵¹

בית-הדין נמנע, אם כן, מלהכריע הכרעה עקרונית בשאלה זו. הוא רק סקר את העמדות ההלכתיות בשאלת כוחה של הסכמה קהילתית להפסקת מינוי של רב. מסקירה זו עולה שחלק מבעלי ההלכה⁵² שוללים את יכולתה של הקהילה להפקיע מינוי של רב מפני הטעם ש"מעלין בקודש ולא מורידין". אולם, עמדה שונה ולא מבוטלת במסורת ההלכתית,⁵³ שבית-הדין חזר והדגישה, מצדדת בגישה לפיה הסכמת הקהילה היא הבסיס למינוי רב, וכשם שהקהילה היא הממנה את הסמכות הרבנית כך גם תנאי העסקתו של הרב תלויים בהסכמה הציבורית.⁵⁴

תמוהה בעינינו העובדה כי מימרה זו של "מעלין בקודש ואין מורידין", שהנחתה את בית-הדין הרבני במקרה של רב השכונה, אינה תופסת משום-מה, דווקא כשמדובר בנושאי המשרות הרבניות הרמות ביותר: הרבנים הראשיים וחברי מועצת הרבנות הראשית. כך, דרך קבע, בבוא עת הבחירות למוסדות אלו אין הרבנים נרתעים מלהתמודד מול רבנים מכהנים ואף היו תקדימים לפיהם רבנים ראשיים חדשים נבחרו תחת רבנים ראשיים מכהנים.⁵⁵ זאת ועוד: משנת 1980, לפי חוק, הרבנים הראשיים מתחלפים לאחר כהונה בת עשר שנים בלי אפשרות להמשיך בתפקיד. חילופין אלה, להבדיל, מחילופין של רבני ערים ושכונות, מתבצעים בלא דופי ובלא טענה.

המלצות בסוגיית משך כהונתם של רבני ערים ושכונות

אנו סבורים כי דרושה רפורמה מרחיקת לכת בכל הקשור למשך כהונתם של רבני ערים ושכונות:

רב עיר ורב שכונה ייבחרו לכהונה של עשר שנים. אחריה יהיו רשאים להתמודד שוב על תפקידם⁵⁶ לא תוטל הגבלה על מספר הקדנציות שבהן יהיה רב עיר ורב שכונה רשאי לכהן ולא תוטל עליהם מגבלת גיל כל עוד הם נבחרים מחדש בכל פעם באופן שפורט לעיל. רב אשר לא יחפץ להתמודד לכהונה נוספת, או רב מכהן אשר יפסיד בבחירות, יהיה זכאי לגימלה מוגדלת בגין כהונתו, כנהוג לגבי נבחרים ציבור אחרים.

מובן כי עד הנהגתה של הרפורמה הנ"ל יש לאכוף את התקנות והכללים הקיימים לעניין פרישתם של רבני עיר מכהונתם בגיל 75 ורבני שכונה בגיל 65, ועל השר לענייני דתות להניע את גלגלי הבחירות עם הגיע הרב המקומי לגיל פרישה. בהקשר זה ייתכן ויש מקום לבטל את התקנה המסמיכה את השר לענייני דתות להודיע ברשומות "שיש לבחור רב עיר"⁵⁷ וליצור מנגנון אחר המניע את הבחירות שכן המציאות מלמדת כי לעיתים קרובות השר מחליט שיש לבחור רב עיר בצורה שרירותית ועל-פי העיתוי שנחו למועמד "שלו".

סיכום

נראה כי באופן פורמלי ועל-פי החוק מינוי רבני ערים ושכונות במדינת ישראל נעשה בידי הציבור, או ליתר דיוק בידי נציגיו. אולם בפועל מינוי הרבנים מושפע בעיקר ממאזן הכוחות הפוליטיים ברשויות המקומיות ובכנסת ואינו משקף נאמנה את רצון הציבור והסכמתו. יש בכך ליקוי, לא רק מבחינת הדרישות המתבקשות במסגרת דמוקרטיה, אלא גם מבחינת הדרישות ההלכתיות לביסוס המינוי למשרת הרבנות על הסכמת הציבור. אנו סבורים כי יש בהמלצותינו כדי לבסס את מעמדה של הרבנות בעיני הציבור וכדי להשתיתה על אדנים הלכתיים ודמוקרטיים ראויים.

עמ' ריק

דיינות ורבנות – תורה של הפרדה

בפרק זה נבקש לבחון את היקפו של עירוב התחומין בין מוסד הרבנות למוסד הדיינות ואת השלכותיו. בתוך כך נבקש להסיק מסקנות בשאלה האם ראוי כי במדינה יהודית ודמוקרטית ייוותר מצב של עירוב תחומין בין שני התפקידים.

רבנות ודיינות – הדגם הקיים

נראה כי סוגיית קווי הגבול והתיחום בין הרבנות הממלכתית לדיינות מעולם לא הוכרעה בישראל באופן חד משמעי. אף שהוועדה לחקירת סדרי בתי-הדין הרבניים לישראל, אותה מינה שר הדתות עוד ב-1950 בהסכמת מועצת הרבנות הראשית, המליצה להפריד בין תפקידי הרבנות והדיינות⁵⁸ בפועל התפתח דגם הניחון, בעיקר, בסימנים של איחוד אך ניכרים בו גם סממנים של הפרדה. מגמה זו של איחוד והפרדה באה לידי ביטוי בחקיקה.

כך, הגוף שניתנה לו הסמכות להעניק כושר לדיינות הוא מועצת הרבנות הראשית,⁵⁹ ובוועדה למינוי דיינים מכהנים, בין השאר, גם שני הרבנים הראשיים,⁶⁰ הנהנים בה ממעמד מיוחד; כל אחד מהם רשאי בגפו להציע מועמדים לדיינות, ואילו שאר חברי הוועדה, רשאים רק שלושה יחדיו להציג מועמדים לכהונה.⁶¹ הרבנים הראשיים נושאים גם בתפקיד נשיא בית-הדין הרבני הגדול (תואר המקביל לנשיא בית המשפט העליון), וכל אחד מהם מכהן במשרת הדיינות מחצית מתקופת כהונתו כרב ראשי.⁶²

נוסף על כך נקבע כי בעיר שיש בה בית-דין רבני, ומכהן בה רב עיר שהוא גם בעל כושר לדיינות, אותו רב עיר הופך, מיד עם היבחרו, גם לראש אבות בתי-הדין בבית-הדין שבעירו.⁶³

אולם, יש לציין שהמעורבות של הממסד הרבני בממסד הדייני היא לא רק חד צדדית. גם לממסד הדייני, ניתנת דריסת רגל מסוימת בממסד הרבני. כבר עמדנו על כך כי באסיפה הבוחרת את הרבנים הראשיים ואת חברי מועצת הרבנות הראשית נקבעה לדיינים נציגות של עשרה חברים. כמו-כן

נקבע בחוק כי דיינים מכהנים כשירים להיבחר הן כרבנים ראשיים והן כחברים במועצת הרבנות הראשית.⁶⁴

מעבר להוראות אלה כולן, ולמציאות אי הפרדה בין הממסדים שהן עיצבו, עוצמתה של אי הפרדה ניכרת גם בכך שחלק מן הדיינים בישראל משמשים בפועל, במקביל לכהונתם השיפוטית, גם כרבני שכונות. מהם, אם כן, סממני ההפרדה שעליהם דיברנו לעיל?

בתקנות בחירות רבני עיר נקבע אמנם כי מי שמכהן כדיין כשיר גם להיבחר לרב עיר,⁶⁵ אך נקבע גם כי רב עיר הנבחר להיות דיין כהונתו כרב עיר תיפסק.⁶⁶ כמו כן נקבע כי כהונתו של דיין תסתיים עם היבחרו או מינויו לאחד התפקידים שנושאים מנועים מלהיות מועמדים לכנסת.⁶⁷ אחד התפקידים שהנושא אותו מנוע מלהתמודד לכנסת הוא רב עיר.⁶⁸

השילוב בין התקנות הנ"ל מלמד שדיין רשאי להציג מועמדותו לרב עיר, וגם ההפך: רב עיר, בעל כושר לדיינות, רשאי להציג מועמדות לכהונת דיין. אך כשרב עיר נבחר לדיין אמורה כהונתו כרב עיר להיפסק, וכשדיין נבחר לרב עיר אמורה כהונתו כדיין להיפסק, אלא אם כן פועל בית-דין בעיר שבה הוא מכהן כרב. במקרה זה הופך הדיין, עם בחירתו לרב העיר, לראש אבות בתי-הדין באותו בית-דין. אגב, ראוי אולי לציין כי ההחלטה להפריד בין תפקיד רב עיר לתפקיד דיין, שהמחוקק קיבל בשעתו, תוקפה היה לעתיד לבוא, שכן כל רבני העיר שכיהנו באותה עת כדיינים הוצאו במפורש מתחולתה.⁶⁹

גם את ההוראה שהתקבלה ב-1980, עם חקיקת חוק הרבנות הראשית, וקבעה כי תתבצע חלוקת תפקידים בין שני הרבנים הראשיים, כך שהרב הראשי המכהן באותה עת כנשיא בית-הדין הרבני הגדול לא יפעל בתפקידים ולא ישתמש בסמכויות המוקנים על-פי דין או על-פי המקובל לנשיא מועצת הרבנות הראשית,⁷⁰ אפשר אולי לראות כחלק מסממני ההפרדה, אם כי, ככל הנראה, רקעה הוא אחר.

מגמת ההפרדה בין התפקידים ניכרת גם מרוחה של הצעת חוק מטעם הממשלה שהונחה לפני כשנתיים על שולחן הכנסת.⁷¹ הצעה זו נועדה לבטל את הוראת החוק שעליה עמדנו לעיל, ולפיה רבני עיר בעלי כושר לדיינות מכהנים כראשי אבות בתי-הדין בעירם. לפי הצעה ימונו ראשי אבות בתי-דין מקרב הדיינים המכהנים באותו בית-דין, ואף-על-פי שבדברי ההסבר להצעת החוק לא הועלה כלל רעיון ההפרדה, אלא דובר רק על ייעול מערכת בתי-הדין, נראה כי גם הוא עמד ברקעה של הצעה זו. עם

זאת, חשוב לסייג ולומר כי ההצעה טרם התקבלה, וככל שידיעתנו מגעת היא מעוררת התנגדות בקרב רבני הערים וספק אם תצלח את כל שלבי החקיקה. זאת ועוד: לפי הצעה זו רבני ערים המכהנים כיום כראשי אבות בתי-דין ימשיכו בכהונותיהם המקבילות, וההסדר החדש יחול רק על בתי-דין שבמקום מושבם ייבחרו רבני עיר חדשים, ואלה, גם אם יהיו בעלי כושר לדיינות, לא יכהנו עוד כראשי אבות בתי-דין בעירם.

ניתוח המצב הקיים מצביע, אם כן, על קיומה של מגמה סותרת, וככל הנראה על קיומן של אסכולות שונות, הדוגלות בהשקפות שונות אשר לאופי ולהיקף הזיקה בין שני הממסדים. עם זאת ברמה המעשית ניתן להבחין במעורבות וסימביוזה עמוקים בין הממסד הרבני הממלכתי לממסד הדייני, כשהאחרון נתון בעצם לשליטת הראשון וגם מאוכלס באופן לא מבוטל בנושאי כליו. השליטה באה לידי ביטוי במתן סמכות למועצת הרבנות הראשית להעניק כושר לדיינות; בעובדה שהרבנים הראשיים הם נשיאי בית-הדין הרבני הגדול וחברי הוועדה למינוי דיינים, ובעובדה שרבני הערים מכהנים כראשי אבות בתי-הדין בעירם. עירוב התחומין במישור המעשי בא לידי ביטוי גם בעובדה שישנם דיינים המכהנים בפועל גם כרבני שכונות, אם בערים שבהן הם מכהנים כדיינים, ואם בערים אחרות.

עתה, לאחר שניתחנו את המצב הקיים עולה השאלה האם ראוי כי מצב זה יישאר בעינו. עוד בטרם נפרט את מסקנותינו, נפנה תחילה לבדוק האם הדגם הקיים כפי שהוצג לעיל הוא בתחום הסבולת של משטר דמוקרטי.

הדגם הקיים וגבולות הסבולת של משטר דמוקרטי

עקרון יסוד במשטר דמוקרטי הוא עצמאות מערכת השפיטה ואי תלות השופטים. הדבר אף בא לידי ביטוי ספציפי ביחס לדיינים. סעיף 12 לחוק הדיינים קובע:

אין על דין מרות בענייני שפיטה זולת מרותו של הדין לפיו הוא דן.

עירוב התחומין שבין הרב המקומי והממסד הרבני הממלכתי לבין הדיינות חותר תחת עצמאות זו, שהיא נשמת אפה של כל מערכת שיפוטית. כפי

שהראינו בפרקים הקודמים, הממסד הרבני הממלכתי מושתת על תלות, אם תלות בממסד הפוליטי (אם הוא מיוסד על הדגם הממסדי) ואם תלות קהילתית (אם הוא מיוסד על הדגם הקהילתי). מתן שליטה על מערכת שיפוטית לממסד אחר המבוסס על תלות, נוגד בתכלית עקרונות יסוד של המשטר הדמוקרטי הישראלי ושל עצמאות מערכת השפיטה בישראל. יצירת תלות של נושא משרה שיפוטית בגורמים העשויים לבוא לפניו בדין או בגורמים פוליטיים, היא מאותם לאווים של "ייהרג ובל יעבור" בשיטת המשטר בישראל. החשש העומד בבסיסה של אותה תלות מתבסס על שניים: א. שהגנה על אי-תלותה של המערכת השיפוטית תבטיח את הנייטרליות והענייניות בעבודתה. ב. שאי התלות תשרת גם את מראית פני הצדק, במובן זה שאותם הבאים לידון בפני אותה מערכת לא תינתן להם מראש סיבה לחוש תחושת אפליה או הטיית דין על רקע של השפעות זרות ונטיות פוליטיות ואישיות.

באי-הפרדה של המשרות הללו מונצחים, למעשה, אותן חששות. זאת ועוד: בכהונתם של רבני עיר ורבני שכונות כדיינים ישנו ניגוד עניינים מובנה ובוודאי יש חשש ממשי להיווצרות של ניגוד עניינים תוך כדי ביצוע שני התפקידים. שהרי עניינו של הרב המקומי הוא בזיקה ההדוקה שהוא מקיים עם קהילתו ובתלותו בה. אך הדיין מצווה על שמירת מרחק מסוים מן הקהל הנשפט בפניו ותפקידו מחייבו להיות משוחרר מכל תלות בכל גורם לבד מן הדין שעל-פיו הוא פוסק. השוואת מעמדו של הדיין לזה של שופט בערכאה האזרחית, השוואה שאנו תומכים בה, מחייבת להטיל על הדיין אותן אמות מידה הנדרשות מנושא משרה שיפוטית במערכת השפיטה האזרחית.

הראינו כי המעורבות והסימביוזה בין הממסד הרבני לדיינות אינם עומדים בגבולות הסבולת של משטר דמוקרטי, וכעת עלינו לבחון האם רעיון הפרדת הרבנות מן הדיינות עומד בגבולות הסבולת של המסורת הרבנית וההלכתית.

הפרדת הרבנות מן הדיינות וגבולות הסבולת של המסורת הרבנית

אמת היסטורית היא כי הדגם המוכר במסורת הרבנית הוא דגם של איחוד בין תפקידי הרבנות השונים: בין הפונקציה השיפוטית (הדיינים)

ובין הפונקציה הרוחנית-פדגוגית-הלכתית (רבנים, מורי הוראה וכד'), ואין
בנמצא דוגמאות רבות למציאות של הפרדה והקמת מחיצה ברורה בין
הפונקציות הרבניות השונות. לרוב המונחים 'רבי' ו'דיין' מופיעים במקורות
ההלכתיים וההיסטוריים כביטויים נרדפים, ורבנים שעמדו בראש ההנהגה
המקומית של הקהילות עמדו אף בראש ההרכבים של בתי-הדין שלהן.

עם זאת, חשוב לציין כי גם אם לא נהגה הפרדה בין הפונקציות הרבניות
השונות, הרי שלעתים, הפעילות השיפוטית לא יוחדה דווקא לרבנים
המקומיים. באשכנז של ימי הביניים, לדוגמא, להרכבים השיפוטיים של
בתי-הדין צורפו מלומדים מחכמי המקום ואפילו מקרב "בעלי הבתים."
מבחינת התפיסה הפנימית של הקהילה לגבי הגדרת תפקידו של הרב
המקומי, היה זה ברור שחובתו הראשונה והיסודית של הרב הייתה
להרביץ תורה ולספק את שאר צרכי הקהילה, ורק לאחריהם בא
השיפוט. לעתים אף התקיימו לצד בתי-הדין של הרב גם בתי-דין של
ההנהגה הקהילתית ('הקהל') ובראשם ישבו פרנסים ובעלי הבתים
שנתמנו לכך.⁷²

בספרד של ימי הביניים, אף נהגה הבחנה טרמינולוגית בין שני התפקידים
האלו; תפקידו של ה'רבי' היה לדרוש בציבור, ללמד תורה ולפסוק הלכה,
ולעומתו ה'דיין' היה פעמים רבות החשוב שבין בעלי התורה המלומדים
באותו המקום. כך פעלו לצדו של הרב בתי-הדין של הקהל, בראשות
פרנסים ממונים, שחרצו דין לא רק מכוח ידיעה תורנית אלא גם מכוח
סברה ונוהג.

הנה כי כן, הנוהג שהשתרש בקהילות היהודיות היה שהרב, כמנהיג
וכסמכות רוחנית, נשא גם בתפקידי הדיינות ועמד בראש בתי-הדין
המקומיים. הד עכשווי למסורת ריכוזית זו אפשר למצוא גם בדבריו של
הרב הראשי לשעבר, הרב אברהם שפירא:

...ומה תפקידו של רב: פוסק הלכות, מרביץ תורה, דיין, מורה
הוראה ומנהיג העדה. תמיד היה הכל ביחד ואח"כ הדבר פוצל,
ומנסים להחזיר עטרה ליושנה...⁷³

עם זאת, איננו סבורים כי יצירת הפרדה בין התפקידים היא מעל רמת
הסבולת מבחינת המסורת הרבנית ו/או ההלכתית. למיטב ידיעתנו, איחוד
הפונקציות הרבניות הוא עניין של מסורת בלבד שאין לו נגיעה לעניינים
הלכתיים. כשם שעם עיגונם של בתי הדין הרבניים בישראל כחלק
ממערכת השפיטה הוקמה ערכאת ערעור, אף-על-פי שקיומה של ערכאה

כזו לא היה מוכר במסורת הרבנית וההלכתית, והדרישה להקמתה בתחילה נבעה מעקרון יסוד שנכפה על ידי הנציב העליון הבריטי, כך גם אפשרי, לדעתנו, לסגל את רעיון ההפרדה המוחלטת בין מוסד הרבנות הקהילתית לבין מוסד הדיינות.

זאת ועוד: אנו סבורים כי הן הממסד הרבני והן הממסד הדייני ייצאו נשכרים מן ההפרדה זו. מערכת בתי הדין תזכה בדיינים בלתי תלויים העובדים במשרה מלאה, דיינים שכל מעייניהם נתונים לעבודת השפיטה. ואילו הרבנים המקומיים יתמקצעו בתחומי תפקידם ויעמיקו את הקשר בינם לבין הקהילה הנוקקת לשירותיהם.

אנו סבורים איפוא כי במדינה יהודית ודמוקרטית הכרחית הפרדה ברורה בין הרבנות הממלכתית לדיינות, וכי הפרדה זו תשרת הן את עקרונות היסוד הדמוקרטיים והן את ממסדי הרבנות והדיינות.

סיכום והצעה לרפורמה

השארית המצב כפי שהוא, מצב שבו מצד אחד, מעמדו של הדיין מושווה למעמדו של שופט, ומצד שני, הגבולות בין הדיינות לשאר תפקידי המשרה הרבנית מטושטשים, היא בעייתית מכמה בחינות שעליהן עמדנו לעיל.

דגם ההפרדה שאנו מציעים הוא זה:

- א. קבלת הצעת החוק שעליה עמדנו לעיל ולפיה רבני עיר לא ימונו מעתה ואילך לאבות בתי-דין בעירם.
- ב. קביעה לפיה רבני עיר המכהנים עתה במקביל כראשי אבות בתי-דין יצטרכו לבחור באחת מן הכהונות ובתאריך שייקבע ייפרדו מן הכהונה העודפת.
- ג. קביעת איסורים חדשים בחוק הדיינים ובתקנות בחירת רבני שכונות (חקיקה שעליה אנו ממליצים בפרק שלעיל) על כהונת רבני שכונות כדיינים.
- ד. על דיינים המשמשים בפועל גם כרבני שכונות יחול המנגנון המוצע לעיל לגבי רבני עיר המכהנים כראשי אבות בתי-דין.

ה. ביטול המכסה השמורה לדיינים בגוף הבוחר את הרבנים הראשיים ואת חברי מועצת הרבנות הראשית.

ו. ביטול האפשרות לכהן בעת ובעונה אחת כדיין וכחבר מועצת הרבנות הראשית.

בשלב זה אנו ממליצים להשאיר על כנו את ההסדר לפיו הרבנים הראשיים מחלקים ביניהם את נשיאות מועצת הרבנות הראשית ואת נשיאות בית-הדין הרבני הגדול, זאת עד פתרון סוגיית כפל התפקידים ברבנות. לאחר שסוגיה זו תבוא על פתרונה, אנו ממליצים לשוב ולשקול את ההפרדה בין המשרות ולייחד את משרת נשיא בית-הדין הרבני הגדול לדיין הוותיק ביותר באותו בית-דין. כמו-כן איננו ממליצים להוציא את הסמכות להענקת כושר לדיינות או את החברות בוועדה למינוי דיינים מן הממסד הרבני שכן אנו סבורים כי אכן קיימת זיקה בין הרבנות לדיינות אך אל לה לזיקה זו לחרוג מעבר לאותן סמכויות, כי כל חריגה מהן היא פגיעה ממשית בקיומו של הממסד הדייני כמערכת שיפוט עצמאית.

אנו סבורים, אפוא, שהפרדה עניינית ופונקציונאלית בין משרת הרבנות ומשרת הדיינות היא דרישה נחוצה שאין מנוס מלהציבה. זוהי דרישה המתבקשת מתוך הניסיון להגדיר את מקומו של מוסד הרבנות בדגם סינתטי של מדינה יהודית ודמוקרטית. למימוש הפרדה זו נחוצים מאמץ ומוטיבציה הנמצאים בתחום היסבולת' של המסורת הרבנית והיא משרתת את טובת הרבנות והדיינות ועל כן מן הראוי כי ממסדים אלה יירתמו לה.

עמ' ריק

חופש ביטוי פוליטי ומעורבות מפלגתית

סוגיה מרכזית המלווה את הרבנות הממלכתית בשנים האחרונות היא סוגיית חופש הביטוי הפוליטי ומעורבותם המפלגתית של נושאי משרות הרבנות הממלכתית. אנו סבורים כי אימוץ הרפורמות בתחום הבחירה ובתחום הפרדת הרבנות מן הדיינות יצדיקו פתיחת דיון בהגבלות ובאיסורים החלים כיום על חופש הביטוי הפוליטי של נושאי משרות אלה.

רקע

תחת הכותרת "מועצת רבנות מעורבת" כתב, ערב הבחירות האחרונות למועצת הרבנות הראשית, הרב ישראל רוזן, ראש מינהל גיור במועצת הרבנות הראשית, ובעל טור שבועי בעלון "שבת בשבתו"⁷⁴ את הדברים הבאים (ההדגשות במקור):

כשם שרב קהילה בימינו חייב להיות יזמתי ו"יורד אל העם"... כך בדיוק רבנות ציבורית, ראשית וממלכתית... מילת המפתח היא **מעורבות יזמתית**... דומה כי שתיים הן האפשרויות העומדות בפני חבריה, להלך בהן, **מנהיגות תורנית-הלכתית גבוהה או ניהול חיי הדת במדינה**. אפשר לאחוז בזה ובזה... **מנהיגות תורנית הלכתית כיצד?** נקיטת עמדות ברורות **ועצמאיות** בנושאים השונים העולים על הפרק, גם אם הן שנויות במחלוקת (ואולי בעיקר בהן) וגם **בטרם** תגיע השאלה המנוסחת אל שולחנם. 'הנושאים השונים העולים על הפרק' כוללים גם אקולוגיה וכלכלה ופער חברתי ובריאות ו'אוסלו' ומשיחיות חב"ד... והר הבית ושכפול גנטי וקבר גולדשטיין ועובדים זרים ואפילו 'שטחים ושלוש'... בריחה מהבעת דעה... מגמדת את מוסד מועצת הרבנות'⁷⁵

משאלתו של הרב רוזן, אשר נחזית מדבריו כאוטופית, כבר מזמן איננה רק בבחינת משאלת לב. בשנים האחרונות אנו עדים למעורבות הולכת וגוברת של רבנים ומורי הלכה בכלל ושל נושאי משרות רבניות מטעם

המדינה בפרט, בשאלות מדיניות, פוליטיות ומפלגתיות. מעורבות זו פנים רבות לה. היא כוללת פרסום "דעת תורה"⁷⁶ ומתן פסקי הלכה בעניינים מדיניים ופוליטיים, חתימה על עצומות פוליטיות, השתתפות בכינוסים פוליטיים ומפלגתיים, נשיאת דרשות בעלות מסר פוליטי-מדיני מובהק, ובחישה ממשית בקדירה הפוליטית, הן ברמה הארצית והן ברמה המקומית, ובכלל זה גם הנחיית אזרחים כיצד להצביע בבחירות והנחיית מפלגות עם מי לחבור.

בד בבד עם העמקת מעורבותם של נושאי משרות רבניות בשירות המדינה בעניינים מדיניים, פוליטיים ומפלגתיים, הולכת ומחריפה הביקורת הציבורית על מעורבות זו, ואף נפער פער שלא ניתן עוד לגישור בין המגבלות החלות על הרבנים בעניין זה להלכה, לבין המצב הנוהג למעשה.

סוגיית מעורבותם של רבנים בכלל בעניינים מפלגתיים ומדיניים, מעלה שאלות פנים-הלכתיות שאינן נוגעות לממסד הרבני הממלכתי או לרבנים נושאי משרות ממלכתיות דווקא. מדובר בשאלות כגון: נגישותה של ההלכה לסוגיות אקטואליות בתחומי המדיניות, הביטחון, החברה והכלכלה; למי נתונה כיום הסמכות ההלכתית לפסוק בסוגיות מעין אלה, שאלות הנוגעות למוסד הרבנות בכללותו ולהגדרת תפקידו של רב באשר הוא. שאלות עקרוניות אלה אינן פשוטות כלל ועיקר ובחיבור זה איננו מבקשים לנקוט בהן עמדה.⁷⁷

בפרק זה נבקש לעסוק במישור מצומצם יותר של הסוגיה, זה הנוגע אך ורק לשאלת חופש הביטוי הפוליטי ומעורבותם המפלגתית של נושאי משרות רבניות מטעם המדינה ולא של רבנים בכלל. נדמה כי היבט ספציפי זה אינו מעלה שאלות מיוחדות במישור ההלכתי, מעבר לשאלות העולות, כאמור, בהקשר הכללי.

האיסורים והמגבלות על חופש הביטוי הפוליטי ועל מעורבות מפלגתית של נושאי משרות רבניות ממלכתיות

אופיו של מנגנון השירות הציבורי בישראל עוצב לפי המסורת האנגלית של פקידות מקצועית, בלתי מזוהה פוליטית ומפלגתית (Civil Servant). אתוס זה קיבל את ביטויו, בין השאר, בשורה של הוראות חוק והוראות

בתקנון שירות המדינה (תקשי"ר), האוסרות או מגבילות את חופש הביטוי הפוליטי ואת מעורבותם המפלגתית של עובדי המדינה.

תהליך הפיכתו של הממסד הרבני לחלק בלתי נפרד מן המנגנון הממלכתי לא לוה בשעתו בקביעת הנחיות וכללים מיוחדים שנועדו להסדיר את מעמדם ואופן התנהגותם של נושאי משרות הרבנות הממלכתית. כך, עד עצם היום הזה לא חלה על נושאי משרות אלה מערכת כוללת של דיני משמעת.⁷⁸ אמנם ביחס לרבני עיר (להבדיל מיתר נושאי משרות הרבנות) נקבע בחוק כי השר לענייני דתות רשאי להגיש קובלנה משמעתית כנגד רב עיר בנסיבות שונות,⁷⁹ אך אין מדובר בכללי משמעת מפורטים. אגב, שנים לא ניתן היה כלל ליישם הוראת חוק זו שכן רק ב-1996 תוקנו תקנות המאפשרות הקמת בית-דין משמעותי שידון בקובלנות אלה.⁸⁰ מאז, למיטב ידיעתנו, כונס בית-דין משמעותי לרבני עיר פעם אחת כדי לדון בקובלנת השר לענייני דתות כנגד רב עיר שהורשע בקבלת שוחד, גניבה והפרת אמונים.

סוגיית חופש הביטוי הפוליטי והמעורבות המפלגתית הינה אפוא הסוגיה המשמעתית היחידה שזכתה לתשומת לב ולהסדרה מיוחדת. בעניין זה מצאה לנכון הממשלה להקביל את מעמד נושאי משרות הרבנות הממלכתית לעובדי המדינה הבכירים. על כן, עמידה על כללי האסור והמותר, החלים כיום בתחום זה על נושאי משרות הרבנות הממלכתיות, מחייבת תחילה עיון בהגבלות ובאיסורים המוטלים בתחום זה על עובדי המדינה הבכירים.

חוק שירות המדינה (סיוג פעילות מפלגתית ומגבית כספים), תשי"ט-1959 (להלן: "חוק סיוג פעילות מפלגתית" או "החוק") הוא דבר החקיקה הקובע את האיסורים המוטלים על עובדי מדינה באשר למעורבות מדינית, פוליטית ומפלגתית. החוק מבחין בין עובדי מדינה בכירים ומקביליהם לבין כלל עובדי המדינה. על עובדי מדינה מדרגת בכירות מסוימת (בדירוגים המקובלים בשירות המדינה) מטיל החוק את המגבלות והאיסורים הבאים:

- א. להיות חברים בהנהלה **פעילה** של מפלגה או גוף מדיני.
- ב. **לארגן** אסיפה פומבית בעלת אופי מדיני, **לשבת בשולחן הנשיאות** של אסיפה כזו **ולנאום** בה.
- ג. **להשתתף** בהפגנה או בתהלוכה בעלות אופי מדיני.

ד. להשתתף בתעמולה פומבית בכתב או בעל פה, לבחירות לכנסת או למועצה של רשות מקומית, או לבחירות שעליהן חל חוק הבחירות לגופים ציבוריים, תשי"ד-1954.

ה. לבקר את המדיניות של משרדי הממשלה במסיבת עיתונאים, בריאיון עיתונאי, בנאום במקום פומבי, בשידור בעיתון או בספר.

ו. להיות **חברים** בגוף שתפקידו לבחור מועמדים לכנסת, או לכהונת ראש ממשלה או שר בממשלה, או לכל תפקיד ברשות מקומית, בהסתדרות הציונית העולמית או בסוכנות היהודית לארץ-ישראל (אך מותרת השתתפות בהליך של בחירות מקדימות – "פריימריס" – בו משתתפים כל חברי המפלגה).

אגב, האיסורים המוטלים בחוק סיוג פעילות מפלגתית על **כלל עובדי המדינה** מצומצמים בהרבה:

- א. איסור על עיסוק בפעילות מפלגתית **בתחומם של נכסי ציבור**.
- ב. איסור על **ארגון** הפגנה או תהלוכה בעלת אופי מדיני (להבדיל מאיסור **השתתפות** בהן, איסור שחל כאמור רק על עובדי מדינה בכירים).
- ג. איסור על התרמה, גבייה, וקבלתם של כספים שלא במסגרת קבלת כספים לאוצר המדינה במסגרת תפקידו של העובד.
- ד. איסור **השתתפות** בבחירות המתקיימות בגוף מפלגתי לתפקיד ראש הממשלה, שרים, חברי כנסת, או לכל תפקיד ברשויות המקומיות בהסתדרות הציונית ובסוכנות היהודית (להבדיל **מחברות** באותו גוף שנאסרה רק על עובדי המדינה הבכירים).

תקנון שירות המדינה (התקשי"ר) חוזר על חלק מאיסורים אלה, מעניק להם פרשנות, ומוסיף עליהם עוד מגבלה, החלה על כל עובדי המדינה, לבקר בפומבי "בצורה מעליבה ופוגעת" את הממשלה ומדיניותה (להבדיל מן האיסור המוחלט החל על עובדי המדינה הבכירים לבקר את הממשלה, גם בצורה שאינה "מעליבה ופוגעת"). נציב שירות המדינה אף הבהיר בחוזר כי האיסור על מתיחת ביקורת הוא הן על ממשלה מכהנת והן על ממשלה שכינה בעבר או על מדיניות שנקטה בעבר.

תחולת האיסורים שעל-פי חוק סיוג פעילות מפלגתית

לפי חוק סיוג פעילות מפלגתית הטילה הממשלה, בהתייעצות עם ועדת העבודה והרווחה של הכנסת, את האיסורים וההגבלות שבחוק סיוג פעילות מפלגתית על עובדי מדינה בארבע הדרגות הבכירות בשירות המדינה, וכן על קבוצות עובדים נוספות כגון: נושאי משרות שיפוטיות, בעלי משרות שיש עימן סמכויות חקירה, חיפוש ומעצר, נושאי משרות שיש עימן סמכות להעניק רשיונות או היתרים, עובדי השירות המשפטי ועוד.

ביום ט' בתמוז תשכ"ט (25 ביוני, 1969) החליטה הממשלה להטיל את האיסורים הקבועים בסעיף 1 לחוק גם על: "רבנים וכהני דתות אחרות ששכרם או חלק משכרם משתלם מאוצר המדינה".

היות והמשרד לענייני דתות נושא ב-40% משכרם של רבני הערים והשכונות ובמלוא עלות השכר של רבני הישובים הרי שכל הרבנים בשירות המדינה, גם הזוטרים שבהם, הושוו לענין ההגבלות והאיסורים שבחוק סיוג פעילות מפלגתית לעובדי המדינה הבכירים.

איסורים נוספים

נוסף על האיסורים שבחוק סיוג פעילות מפלגתית, חלות על נושאי משרות הרבנות הממלכתית גם ההוראות וההגבלות שבחוקי הבחירות השונים. כך למשל חוק יסוד: הכנסת קובע מפורשות כי, כבעלי תפקידים בכירים אחרים בשירות המדינה, גם "רבנים ראשיים, דיינים, רבנים וכהני דת המשמשים בכהונה בשכר" פסולים מלהיות מועמדים לכנסת אלא אם כן נפרדים הם מכהונתם בתנאים מסוימים המפורטים באותו חוק. באשר לאיסורים שעניינם השתתפות בתעמולת בחירות במישור הארצי ובמישור המקומי ניתן לעורר ספק, משפטי-פורמלי, האם חלים הם על הרבנים שכן הם חלים על "עובד המדינה... וכן עובד של רשות מקומית... אשר יש להם סמכות מינהלית... או תפקיד שכרוך בו מגע עם קהל". הגדרה זו ספק אם תופסת ברישתה את רבני הערים, המועצות והשכונות שכן אין הם מסווגים כעובדי מדינה או כעובדי רשויות מקומיות.

איסור נוסף הראוי לציון בהקשר זה אם כי אין הוא ייחודי למגזר הרבני בכלל, או למגזר נושאי משרות הרבנות הממלכתיות בפרט הוא האיסור על שידול אדם להצביע או להימנע מלהצביע, בכלל או בעד רשימת מועמדים מסויימת, בדרך של השבעה, קללה, נידוי, חרם, נדר, התרת נדר, או הבטחה להעניק ברכה בבחירות לכנסת ולראשות הממשלה. איסור זה נועד למנוע מבעלי כריזמה וסמכות דתית או רוחנית בכלל להפעיל השפעה בלתי הוגנת על בוחרים.⁸¹

פרשנותם של האיסורים וההגבלות על-פי חוק סיוג פעילות מפלגתית

לנוכח הרגישות בשאלת פעילותם הפוליטית של עובדי המדינה, וכנראה גם בשל חוסר הבהירות האופפת חלק מן האיסורים, נדרש היועץ המשפטי לממשלה לפרשם ולקבוע את היקפם.⁸²

אשר לאיסור על חברות בהנהלה פעילה של מפלגה או של גוף מדיני, היועץ המשפטי לממשלה הבהיר כי הכוונה לכל סוג של השתייכות להנהלה זו – חלקית או מלאה – וללא קשר להיקף הפעילות המתחייבת בגינה. אשר לזהותו של המוסד המפלגתי, אשר ב"הנהלה הפעילה" שלו מדובר, היועץ פירש כי, בהקבלה למבנה השלטון במדינה, הכוונה היא לאיסור חברות ב"רשות המבצעת" של הגוף המפלגתי. זאת להבדיל מחברות במליאת הגוף המפלגתי הרחב, שלפניו נדונות רק שאלות עקרוניות.

בשאלת האיסור על "ארגון אסיפה פומבית בעלת אופי מדיני, ישיבה בשולחן נשיאות ונאום בה", היועץ הבהיר שאין הכוונה בהכרח לאסיפה שמפלגה מארגנת. "לא זהותו של הגוף המארגן קובעת לעניין זה אלא הנושא העומד לדיון." למען הזהירות וכדי למנוע חשש כלשהו להיווצרות מראית עין של הזדהות עובדי מדינה בכירים עם מפלגה מסוימת, היועץ אף קבע כי: "טוב יעשו עובדי מדינה בכירים אם יימנעו מלהרצות באספות פומביות של המפלגות גם אם הנושא, שעליו הם מרצים אינו פוליטי, וזאת אם בנסיבות העניין, יוצרת עובדת נאומם מעל במה פוליטית מסוימת את הרושם של פעולה הנעשית על ידם מטעם מפלגה."

בעניין האיסורים הנוגעים להשתתפות בהפגנה ובתהלוכה בעלות אופי מדיני, היועץ הבהיר כי האיסור **חל על כל צורות המחאה המקובלות והמוכרות** – אם מדובר בהתקהלות, במשמרת מחאה, בשביתת שבת ואם מדובר בתהלוכה. גם למונח "אופי מדיני" ניתנה פרשנות מרחיבה. כך, לדוגמא, קבע היועץ כי החלטה של הממשלה על קשירת יחסים דיפלומטיים עם מדינה אחרת היא נושא מדיני, והפגנה נגדו תישא אופי כזה גם ללא קשר למפלגה ספציפית או להזדהות עם גוף מדיני כלשהו.

האיסור על תעמולה פומבית פורש תוך מתן תשומת לב למציאות הרווחת של תעמולת בחירות בחוגי בית. מאחר שהאיסור הוא על תעמולה פומבית נקבע כי אין הוא חל על דברים הנאמרים במסגרת סגורה. הובהר כי חוג בית, למשל, נחשב למסגרת סגורה אלא אם כן הוא מאורגן באופן המוציאו מכלל זה באחת מן הדרכים הבאות: ציון שמו של עובד המדינה הבכיר על גבי ההזמנה לחוג הבית אם כמארח ואם כנואם; קיום חוג הבית בעקבות הזמנה לציבור (אם לציבור ספציפי ואם לציבור בלתי מסוים); נוכחות מוזמנת של עיתונאים או מדווחים אחרים במקום, שימוש בציוד הגברה וכדומה.

לסיכום, לפי המצב המשפטי הקיים, בדומה לשאר עובדי המדינה הבכירים, חופש הביטוי הפוליטי ואפשרות מעורבותם המפלגתית של כל נושאי המשרות הרבניות בשירות המדינה מוגבלת ביותר. הם אינם מורשים ליטול חלק פעיל בחיים המפלגתיים (אם כי הם רשאים להיות חברי מפלגה ואף להיות חברי פורום מפלגתי רעיוני, כל עוד הוא נטול כל סמכות אופרטיבית או סמכות לבחור בעלי תפקידים; הם רשאים גם להשתתף בבחירות מקדימות שבהן משתתפים כל חברי המפלגה). נאסר עליהם להשתתף באופן פעיל באספות פוליטיות ובכינוסים בעניינים מדיניים (אם כי מותר להם, לכאורה, להיות נוכחים סבילים בהם). נאסר עליהם לחלוטין לבקר את פעולות הממשלה ומדיניותה וניטלה מהם זכות המחאה נגד הממשלה על כל אופניה.

אך רשימת איסורים והגבלות אלה, המוטלים על רבנים בשירות המדינה, כמו על עובדי מדינה בכירים, אינה מסתיימת רק באיסורים הקבועים בחוק סיוג פעילות מפלגתית, בתקשי"ר או בחוקי הבחירות על פרשנותם. בבג"ץ 732/84 **צבן נ' השר לענייני דתות ואח"כ**⁸³ קבע בית המשפט

העליון, כי האיסורים שבחוק סיוג פעילות מפלגתית אינם בבחינת "רשימה סגורה" וכי:

פעילות שאינה נתפסת בהוראות החוק תיבחן לגופה, על-פי המערכת הנורמטיבית החלה עליה. הימצאותה מחוץ לחוק השירות אין משמעותה הימצאותה מחוץ לכל חוק, ומלשון האיסור של החוק אין ללמוד היתר לגבי כל עניין ודבר המצוי מחוצה לו.⁸⁴

הנה כי כן, את ההגבלות והאיסורים המוטלים על עובדי מדינה בכירים, ובהם הרבנים בשירות המדינה, מרחיב בית המשפט אל מעבר ללשונם המפורשת. הוא גוזר אותם מ"עקרונות היסוד של משטרנו החוקתי – אופיה הדמוקרטי של המדינה, עקרונות השוויון, החירות ושלטון החוק השוררים בה."⁸⁵ ואכן על-פי עקרונות אלה, ולא בהסתמך על דבר חקיקה ספציפי, קבע בג"ץ, באותה פרשה, כי **דיין** אינו רשאי ליתן לגוף פוליטי, הפונה אליו בשאלה פוליטית, עצה בעלת אופי פוליטי אף שפעולה זו, לכאורה, אינה אסורה לפי דבר חקיקה כלשהו.

פסיקה זו, בדבר היקף האיסורים וההגבלות על מעורבות פוליטית-מפלגתית, החלים על עובדי מדינה בכירים, ובכללם רבנים נושאי משרות בשירות המדינה, הביאה לכך שגם פעולות, אשר אינן נכללות בגדרי החוק, עלולות להתפרש ולהיתפס כפעולות אסורות מכוח "עקרונות היסוד של משטרנו החוקתי." פסיקה זו ערערה עוד יותר את יסוד הוודאות והבהירות בשאלת היקף ומהות האיסורים וההגבלות, המוטלים על עובדי מדינה בכירים ובהם הרבנים, בכל הנוגע למעורבות פוליטית ומפלגתית.

עמדת בג"ץ בסוגיית מעורבותם הפוליטית של רבנים בשירות המדינה

עד עתה דנו באיסורים המוטלים על נושאי משרות רבניות בשירות המדינה מכוח הקבלתם לבכירי שירות המדינה. ננסה עתה לשרטט את עמדת בג"ץ בעניין חופש הביטוי הפוליטי והמעורבות המפלגתית של נושאי משרות רבניות בשירות המדינה, תוך בחינה ועיון בפרשיות ספציפיות שבאו בפני בג"ץ בנושא זה.

במהלך השנים דן בג"ץ מספר פעמים במעורבותם הפוליטית של נושאי משרות הרבנות הממלכתית. עד לכתיבת שורות אלו, מבין הפרשות שנדונו, רק שתיים הניבו פסקי דין עקרוניים שאפשר לנסות ללמוד מהם על עמדותיו של בג"ץ בסוגיה זו.

פרשה ראשונה: כניסת המפד"ל לממשלת רבין הראשונה

הפעם הראשונה שבה הזדמן לבג"ץ לבחון לעומק את סוגיית מעורבותם הפוליטית של נושאי משרות הרבנות הממלכתיות הייתה בבג"ץ 291/74 **בילט ואח' נ' הרב שלמה גורן, הרב הראשי לישראל ואח'**.⁸⁶ עתירה זו הגישו חברים ב"דור הצעיר" של המפלגה הליברלית העצמאית. הרקע: כינוסה של מועצת הרבנות הראשית לשם קבלת החלטה שנועדה לסלול את דרכה של המפד"ל לממשלת רבין הראשונה. בשלב ראשון מנעה מועצת הרבנות הראשית את הצטרפות המפד"ל לממשלה בהתנתות את הצטרפות המפלגה בשינוי ההגדרה של "מיהו יהודי" בחוק השבות.

העותרים ביקשו מבג"ץ לצוות על מועצת הרבנות הראשית שלא להתכנס ושלא לדון בסוגיית הצטרפותה או אי הצטרפותה של המפד"ל לממשלה. הנימוק: גם מועצת הרבנות הראשית וגם הרבנים הראשיים לישראל הינם בעלי סמכויות סטטוטוריות, והסמכות להדריך מפלגות בלבטיהן הפוליטיים אינה נמנית עם סמכויותיהם. עוד טענו העותרים כי מאחר שהסמכויות שניתנו לרב הראשי ולמועצת הרבנות הראשית, מחייבות אותם כלפי כל "עם ישראל", הרי זיקתם, ולו רק במתן עצה והדרכה, למפלגה פוליטית פלוניית, אינה עולה בקנה אחד עם מילוי חובתם לעם כולו. לבסוף טענו העותרים כי בנצלם את האיצטלה של מעמדם כרשות מינהל סטטוטורית, כדי להשפיע ולהתערב במהלכים פוליטיים, הם פוגעים בשלטון החוק.

שלושת שופטי ההרכב שדנו בעתירה דחו אותה אף בלא שהוצא צו המורה למועצת הרבנות לנמק את הפעולות שעליהן הלינו העותרים. השופט יואל זוסמן דחה על הסף את העתירה בשל מה שכינה "העדר תום לב מצד העותרים". זוסמן ראה בעתירה ניסיון של העותרים לערב את בג"ץ במלאכת הרכבת הממשלה. הוא הסיק זאת מן העובדה שהעותרים לא מצאו לנכון לעתור לבג"ץ כשמועצת הרבנות הראשית התכנסה

לראשונה לאסור את כניסת המפד"ל לממשלה, אלא עתרו רק כשעמדה להתכנס כדי להתיר את כניסתה של זו לממשלה. בשל נימוק זה ראה עצמו זוסמן פטור מטיפול בשאלות המהותיות שהועלו בעתירה.

השופט חיים כהן, שישב אף הוא בהרכב שדן בעתירה, לא מצא לנכון לקבל את העתירה מטעמים הקשורים לגופן של טענות העותרים. השופט כהן קבע כי:

העובדה שלא ניתנה להם למשיבים סמכות סטטוטורית לעוץ עצה לנזקקים לעצתם, אין בה כדי למנוע בעדם מלעוץ עצות ככל שיידרשו ויאותו...

...ה'אצטלא' הנודעת למשיבים, אשר מביאה מפלגה פוליטית זו או אחרת לידי החלטה לדרוש בעצתם, אינה באה להם מסמכויותיהם הסטטוטוריות ואינה אף קשורה עמהן קשר כלשהו: לא אשר מועצת הרבנות הראשית ממונה על השחיטה ועל אפיית המצות, ולא אשר הרבנים הראשיים רשאים להתיר נישואין ביגמיים, נזקקת המפלגה הפוליטית הלזו להדרכתם, אלא אך אשר יש להם למשיבים, בעיני אותה המפלגה, 'אצטלא' אחרת שאין לה עם סמכויותיהם הסטטוטוריות ולא כלום.⁸⁷

השופט כהן ביקש ליצור בדבריו הבחנה בין פעולותיו של נושא משרה רבנית כבעל סמכויות סטטוטוריות שהוענקו לו על ידי המדינה, לבין פעולותיו של נושא משרה רבנית, הנעשות מכוח מנהיגותו הדתית והכריזמה שבה ניחן. משמעותה של הבחנה זו, לפי השופט כהן, היא כי על פעולה רבנית, הנובעת מסמכות סטטוטורית, יחולו כללי המשפט המינהלי והיא תהא כפופה לביקורת בג"ץ, כנהוג לגבי כל רשויות המינהל, ואילו פעולה או מילוי תפקיד רבני שאינם נובעים מסמכות סטטוטורית אינם כפופים לכללים אלה.

זו הדרך שבה מצא השופט כהן לנכון להתמודד עם מעמדה המיוחד של הרבנות הממלכתית, שנושאי כליה יונקים את כוחם מכריזמה דתית נטולת תלות מדינית-שלטונית מחד גיסא, ומאידך גיסא, הם יונקים – כפרטים וכממסד – תקציבים, סמכויות ותפקידים מכוח חוק ושיטת ממשל חילוניים. נציין כי הבחנה זו של השופט כהן בין תפקידיו הסטטוטוריים של רב לבין תפקידיו הציבוריים, הינה ייחודית ככל שהדבר נוגע לנושאי משרות שלטוניות, וספק אם היא מוכרת ביחס לנושאי תפקידים שלטוניים אחרים.

השופט יצחק קיסטר, שנמנה אף הוא עם הרכב בג"ץ שדן באותה פרשה, מאמץ את הבחנתו של השופט כהן ואף מבקש לחזקה בנימוקים שונים מתחום המשפט הציבורי. אך נראה כי אצל השופט קיסטר, איש שומר תורה ומצוות, לגיטימיות מעורבותם של נושאי משרות הרבנות הממלכתית בפוליטיקה מעוגנת בתפיסת עולם רחבה הרבה יותר אשר למהות תפקידו של "הרב השלטוני":

האם יש פסול בכך, שמפלגה פלונית תפנה לרבנים? נראה שאין פסול בכך. כל אדם מישראל רשאי, אם הוא בר-הכי, לשאול את עצמו אם פעולה מסויימת מנוגדת או אינה מנוגדת להלכה. אם אינו יכול לסמוך על עצמו – ישאל תלמיד-חכם בר-סמכא, אפילו אינו רב שנתמנה על ידי הציבור. אך אם הרב הנשאל נתקבל על ידי הציבור (כרב שכונה. רב העיר או רב ראשי) חייב הוא לברר את השאלה שהופנתה אליו.

...אם נטלת מאדם את האפשרות לשאול את מנהיגיו ומאת הרועים את האפשרות להשיב ולהורות, הרי ביטלת למעשה את חופש הדיבור ואף את חופש הדת... באין סמכות משפטית, הנפקות של הוראות הרב היא בשטח המצפון והמוסר, והחלטה בידי השואל אם ישמע ואם יחדל.

העובדה שהשאלה נוגעת לא רק לענייני נוסח תפילה, כשרות או מנהגי האבילות, אינה מעלה ואינה מורידה. דת ישראל, או, כפי שרבים מכנים אותה, תורת ישראל, משתרעת על כל שטחי החיים, לרבות חיים מדיניים. אין כל דופי בכך אם אדם מישראל ישאל מפי רבנים אם מבחינת הדת והמצפון מותר לו לקבל תפקיד פלוני, והרב ילמד היטב את המציאות, יברר את כל הצדדים להיתר ולאיסור ויורה לו לנהוג כפי שורה...

הסיכום הוא שלבית המשפט אין כל סיבה להתערב אם אדם פונה לרב אם מותר לו מבחינת ההלכה הדתית לקבל תפקיד פלוני ואין כל פגם בכך אם בחר לשאול... רבנים שנבחרו לפי חיקוקים שנחקקו במדינה. אין גם פסול בכך כי לשאלה יש גם צד מדיני ויתר על-כן לרבנים מותר לפנות לבני עדתם בלי שנשאלו.⁸⁸

נראה, אפוא, כי על אף שהשופטים כהן וקיסטר חולקים מסקנה משותפת בדבר לגיטימיות מעורבותם של נושאי משרות רבניות מטעם המדינה

בעניינים פוליטיים, הרי שגישתם הבסיסית של השניים שונה מעט: מדברי השופט קיסטר ניכר כי מעורבותם הפוליטית של רבנים בכלל ונושאי משרות רבניות מטעם המדינה בפרט מעוגנת בתפיסת עולם רחבה ביותר אשר למהות תפקידו של "הרב השלטוני" – והשופט קיסטר רואה במעורבות זו מעין חובה ציבורית (להבדיל מחובה סטוטורית) הנגזרת מתפקידם כמנהיגי קהל – ואילו דברי השופט כהן מרמזים על גישה מתונה יותר המבקשת, אולי, ליצור חיץ בין שני תפקידיו של הרב השלטוני: מתן שירותי דת לציבור לעומת הנהגה רוחנית של הקהילה שהדרישה אליה באה מן הציבור ומופנית אל הרב מכוח סמכות אישית וכריזמה דתית, אך לא מכוח תפקיד שלטוני.

מעניין לציין כי בפסק דינם אין השופטים כהן וקיסטר מזכירים כלל את חוק סיוג פעילות מפלגתית או את התקשייר, על האיסורים והמגבלות המפורטים בהם בשאלת פעילותם הפוליטית של רבנים, אף-על-פי שדברי חקיקה אלה עמדו כבר אותה עת בתוקפם, וחלו גם על נושאי משרות רבניות ממלכתיות.

עניין נוסף הראוי לציון הוא כי אף-על-פי שהרבנים הראשיים, וחלק מחברי מועצת הרבנות הראשית דאז, שימשו באותה עת כדיינים ואבות בתי-דין רבניים, התעלמו השופטים מפן זה של תפקידם, ומן ההשלכות שיש לאותה מעורבות פוליטית על כהונתם השיפוטית, והסתפקו בחיווי דעתם רק בשאלת הלגיטימיות של מעורבות זו לנוכח תפקידם כרבנים ראשיים וחברי מועצת הרבנות הראשית.

פרשה שנייה: הדין הרב עובדיה יוסף וש"ס

כעשור לאחר מתן פסק הדין בעניין הרב גורן והמפד"ל נדרש שוב בג"ץ לסוגיית מעורבותם הפוליטית של נושאי משרות רבניות ממלכתיות. הפעם התמקדה העתירה במעורבותו של דיין – הרב עובדיה יוסף – במתן עצות פוליטיות לש"ס ובהנהגתה.⁸⁹ באותה פרשה נדרש בג"ץ, בשלב ראשון, להוציא צו המורה לשר לענייני דתות ולרב עובדיה יוסף לבוא ולנמק מדוע לא ייקבע כי פעילותו של הרב עובדיה יוסף במתן הנחיות והוראות לש"ס עומדת בניגוד לדין והיא בבחינת התנהגות שאינה הולמת מעמדו של דיין בישראל.

השופט שלמה לוין, שהעתירה תחילה באה לפניו, לא הלך בדרך קודמיו השופטים זוסמן, כהן וקיסטר וביקש לקבל את הסברם של הרב יוסף ושל השר לענייני דתות לפעילות זו. לראשונה נדרשו השר לענייני דתות ודיין בישראל להתייחס, באופן מחייב, ולפי צו בג"ץ, לסוגיית מעורבותם הפוליטית של דיינים. בג"ץ לא מיהר לפסוק בעתירה וכשנתיים ימים ניהלו הצדדים (העותר, ח"כ יאיר צבן, השר לענייני דתות דאז, ד"ר יוסף בורג ז"ל, והרב עובדיה יוסף) מגעים מחוץ לכותלי בית המשפט. אלא שהצדדים לא הצליחו להגיע להסכמה ביניהם אשר לכללי האסור והמותר בסוגיית מעורבותם הפוליטית של דיינים בכלל ושל הרב יוסף בפרט, ולא נותרה לבג"ץ ברירה אלא להיכנס לעובי הקורה.

השופט ברק, שכתב את פסק הדין המרכזי (עימו הסכימו השופטים נתניהו וגולדברג), יצר הקבלה מוחלטת בין דיינים לשופטים אשר לאיסור על מעורבות בחיים הפוליטיים. השופט ברק דחה את עמדת הרב עובדיה יוסף לפיה יש להבחין בין שופטים לדיינים, משום שדיינים משמשים גם כמנהיגים רוחניים של קהילותם, וכל הפרדה בין התפקידים אינה אלא הפרדה מלאכותית הנוגדת את המסורת הרבנית כפי שהתפתחה במשך הדורות. השופט ברק קבע כי דיין, כמו שופט, אינו רשאי לעסוק בפעילות פוליטית ואינו רשאי ליתן (בגלוי או בסתר) עצות בעלות אופי פוליטי לאנשים או לגופים פוליטיים הפונים אליו.⁹⁰

נשאלת השאלה האם אפשר להסיק מפסק דין זה גם על עמדת השופטים בשאלה האם חל איסור על מעורבותם של רבנים ראשיים, חברי מועצת רבנות ראשית, רבני עיר ורבני שכונה בעניינים פוליטיים ומפלגתיים, והאם פסק דין זה הפך בעצם על-פיה את ההלכה שנקבעה בפסק הדין בעניין הרב גורן?

לכאורה אפשר לומר שדברי בג"ץ נוגעים רק לדיינים ולא לנושאי משרות רבניות ממלכתיות אחרות, וכי יש מקום להבחין בין בעלי תפקידים אלה. אלא שהשופט ברק, בהתייחסו לטיעונו של הרב עובדיה יוסף נגד העתירה – טיעונים שהסתמכו, בין השאר, על פסק הדין הנ"ל בעניין הרב גורן – מוצא לנכון להתייחס בעקיפין ובדרך אגב, לסוגיית מעורבותם הפוליטית של רבנים בכלל:

אכן, תנאי מוקדם להיות אדם דיין שיהא רב, אך מכאן לא נובע, כי כל פעילות המותרת לרב מותרת גם לדיין. משנתמנה אדם

להיות דיין, עליו לקבל על עצמו את המגבלות, שהדיינות מטילה עליו. עליו להימנע מכל אותן פעולות, שהדיינות אוסרת עליו, גם אם הרבנות מתירה זאת.⁹¹

מדברים אלה משתמע לכאורה כי השופט ברק ראה לנכון להבחין בין הרבנות לדיינות, וכי מה שנאסר על דיין לאו דווקא ייאסר על רב. אלא שבהמשך הדברים הוא מתייחס ספציפית לפסק דין בעניין הרב גורן, ועליו הוא אומר:

פסק-דינו של השופט קיסטר בבג"ץ 291/74 – פסק-דין שייתכן כי יש מקום לעיין בו מחדש בהזדמנות מתאימה – עניינו הרבנות ולא הדיינות, ועל כן אין לו נגיעה ישירה לעניינו.⁹²

מחד, אפשר, אפוא, להבין מדברי השופט ברק שבעקרון יש מקום לאבחן בין האיסורים המוטלים על רב לאיסורים המוטלים על דיין. מאידך, מהתייחסותו הספציפית לפסק הדין בעניין הרב גורן, עולה בבירור כי בסוגיית מעורבותם הפוליטית של רבנים אין הוא שלם עם עמדת השופט קיסטר באותו פסק דין, שקבע כי מעורבות זו היא לגיטימית, וכי כשתבוא לידי הזדמנות מתאימה יהיה מקום לעיין מחדש באותו פסק דין.

חשוב לציין כי השופט ברק אינו השופט היחיד שהביע את הסתייגותו מפסק הדין בעניין הרב גורן. בפסק דין שעסק בהליכים לבחירת רב ראשי לת"א-יפו, מצא לנכון השופט מישאל חשין להוסיף את הדברים הבאים:

...בבג"ץ 291/74 **בילט נ' הרב שלמה גורן, הרב הראשי לישראל**... אמר בית המשפט דברים אחדים על יחסי רשויות-דת ומדינה ועל עירוב סמכויות ביחסים אלה. בייחוד מכוונים אנו לדבריו של השופט קיסטר באותו נושא. תהא אשר תהא דעתנו על מה שנאמר – ועל מה שלא נאמר – באותה פרשה, מובחנת היא מעניינו בעיקרה... ועוד אוסיף – בדרכו של השופט ברק בבג"ץ 732/84 **צבן נ' השר לענייני דתות**... כי חוות דעתו של השופט קיסטר אפשר ראויה היא לעיון ולדין נוספים.⁹³

מאז פסק הדין העקרוני בעניין הרב עובדיה יוסף הוגשו עתירות נוספות לבג"ץ שעניינן מעורבות דיינים ורבנים בעניינים ציבוריים שנויים במחלוקת ובעניינים מדיניים ופוליטיים אך אף אחת מהן לא הניבה פסק

דין עקרוני. על אף שכאמור לא הניבו אותן עתירות הלכה עקרונית ראוי לסקור שתיים מבין העתירות הנוספות:

א. הרבנים הראשיים שפירא ואליהו פוסקים בסוגיית שטחים תמורת שלום

עתירה שהוגשה בשנת 1989 נגד הרבנים הראשיים דאז אליהו ושפירא,⁹⁴ ויכולה הייתה לשמש אותה "הזדמנות מתאימה," שעליה דיבר השופט ברק, לעיין מחדש בהלכה שנקבעה בעניין הרב גורן. העתירה הוגשה בעקבות ידיעה לפיה חכ"ם מסיעת "התחיה" נפגשו עם הרבנים שפירא ואליהו (הרב אליהו כיהן באותה שעה גם כנשיא בית-הדין הרבני הגדול), כדי לקבל מהם פסק הלכה הקובע שאין לוותר על שטחי ארץ-ישראל תמורת שלום. תחילה השיבו הרבנים הראשיים על שאלה זו בעל-פה בכינוס של רבנים שיזם "חבר הרבנים שליד התנועה הדתית לאומית."⁹⁵ למחרת פרסמו הרבנים הראשיים את תשובתם גם בכתב ותוכנה היה קריאה נמרצת לאי נסיגה מן השטחים.

עניינה של עתירה זו היה, אפוא, דומה לעניין שנתברר בפסק הדין בעניין הרב גורן. ואכן השופט ברק, שהעתירה באה לפניו, הוציא צו המורה לשר לענייני דתות ולרבנים הראשיים לבוא ולנמק מדוע פרסום פסק הלכה זה לא נעשה בחריגה מסמכותם כרבנים ראשיים לישראל. גם הפעם גילה בג"ץ איפוק רב ולא מיהר לברר את העתירה. לבסוף, לאחר יותר משנתיים מיום הגשתה, ביקש העותר למחוק אותה בנימוק שבמהלך השנתיים שחלפו מאז הגשתה נזהרו הרבנים הראשיים בהצהרותיהם, ובכך השיגה, בעצם, העתירה את מטרתה. הרבנים הראשיים הסכימו, כמובן, למחיקת העתירה, אך בהודעתם לבג"ץ ביקשו לציין כי לא מטעמי העותר הסכימו, וכך נמנעה התייחסותו המחודשת של בג"ץ לסוגיית חופש הביטוי הפוליטי של הרבנים הראשיים וחברי מועצת הרבנות הראשית.

ב. רבני ערים חותמים על מודעות פוליטיות

עתירה לבג"ץ שהוגשה ב-1998 כנגד ארבעה רבני ערים שחתמו על מודעה בבטאון המפד"ל, "הצופה," הנושאת את הכותרת: "ערב כינוס מרכז המפד"ל."⁹⁶ בכותרת המשנה של העצומה נאמר: "קריאת הרבנים לפרישה מהממשלה – רבני ערים, ישובים, ראשי ישיבות ורמ"ם." סעיפי המודעה

כוללים הוראה אופרטיבית לחברי הכנסת של המפד"ל להודיע בנחישות כי יפרשו מהקואליציה ולא יהיו עוד שותפים לממשלה אשר תחליט על מסירת שטחי ארץ-ישראל ל"נוכרים".

לאחר מספר חודשים ועוד בטרם התקיים דיון בעתירה ביקש העותר למחקה בטענה כי שוכנע שאכן נעשו מאמצים על ידי היועץ המשפטי לממשלה ומנכ"ל הרבנות הראשית למנוע את התערבות הרבנים בפעילות פוליטית.

לסיכום, נכון לשעת כתיבת הדברים, עמדת בג"ץ היא שעל דיינים אסורה כל מעורבות בעניינים מדיניים ופוליטיים או בעניינים ציבוריים השנויים במחלוקת. לגבי נושאי משרות רבניות ממלכתיות, שאינם מכהנים כדיינים, ישנה אי בהירות אשר לחוקיות מעורבותם בעניינים מדיניים ופוליטיים שאינם באים בגדר האסור לפי חוק הסיוג והתקשי"ר; מחד גיסא, ההלכה שנקבעה בפסק הדין בעניין הרב גורן, המתירה מעורבות כזו, עומדת עדיין על מכוונה; מאידך גיסא, החוק עצמו ואמרות אגב של השופטים ברק וחשין, לפיהן ייתכן שהגיע הזמן להפוך את ההלכה שנפסקה בענין הרב גורן, מרחפות עליה כמעין "הערת אזהרה", ומביאות אותנו להטיל ספק רב בדבר תקפותה.

עמדת היועץ המשפטי לממשלה בסוגיית מעורבותם הפוליטית של רבנים

עמדתו של היועץ המשפטי לממשלה בסוגיה זו חשובה בשל שני כובעיו: היותו הגוף המייעץ לרשויות השונות ובכללן לרבנות הממלכתית והיותו רשות אוכפת במישור הפלילי והמשמעתי. כפי שאפשר ללמוד מתגובותיהם של יועצים משפטיים לממשלה על תלונות שהוגשו להם בדבר מעורבות פוליטית של נושאי משרות הרבנות הממלכתית, נראה כי במישור העקרוני מקובלת העמדה לפיה חל איסור על נושאי המשרות הנ"ל להיות מעורבים בדרך כלשהי בעניינים פוליטיים ומפלגתיים, אך במישור המעשי גזרו היועצים המשפטיים על עצמם איפוק מרבי בכל הקשור לאכיפת איסורים אלה, כך שעל אף התלונות הרבות לא נמצא ולו מקרה אחד שבו הוחלט על נקיטת צעדים משמעתיים נגד רב או דיון שהוגשה נגדו תלונה על מעורבות פוליטית.

עמדת המשرد לעניני דתות בסוגיית מעורבותם הפוליטית של רבנים

נראה כי ככלל משמש המשרד לעניני דתות בענין זה חוליה מקשרת בין היועץ המשפטי לממשלה לרבנות הראשית ואין הוא נוקט באופן עצמאי, כל פעולה הכרוכה במעקב ובאכיפת האיסורים וההגבלות החלות בתחום זה, זאת על אף שהשר לעניני דתות הוא הסמכות להגשת קובלנה על רב עיר.

פרופ' שמעון שטרית, שכיהן כשר לעניני דתות בתקופה שבין פברואר 1995 ליוני 1996, תקופה שהיתה רוויה בתלונות על התבטאויות פוליטיות של נושאי משרות הרבנות הממלכתית שלעיתים אף גבלו בהסתה של ממש, מספר⁹⁷ כי לאחר הרצחו של ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל ובעקבות חתימת רבנים על עצומה שעניינה היה "פיקוח נפש" ומסירת שטחים, הקים צוות לגיבוש כללים להסדרת פעילות פוליטית והתבטאויות פוליטיות של נושאי משרות הרבנות. על-פי שטרית, צוות הבדיקה המליץ כי אין לנקוט צעדים משמעותיים כנגד נושאי משרות הרבנות אלא יש לפנות לאותם רבנים שיבטלו את חתימתם על אותה עצומה וכי יש לרענן בקרב הרבנים את האיסורים הקיימים. שטרית כותב כי הציע למועצת הרבנות הראשית לקבוע איסור על נושאי משרות הרבנות הממלכתית לחתום על עצומות בנושאים פוליטיים ללא קבלת אישור הרבנות הראשית. שטרית סבר כי "כל רב שמקבל שכר מאת המדינה ואחראי לימילים לוחמותי הגורמות להסתה צריך לדעת שלא יוכל להמשיך בכהונתו." עוד עולה מדבריו כי באותה תקופה שקל אף להטיל סנקציות כספיות בדמות ביטולם של הקצבות ומענקים למוסדות וגופים מתוקצבים שאותם רבנים עומדים בראשם.⁹⁸

אך נראה כי בענין זה פעולותיו ויוזמותיו של השר שטרית אינן מאפיינות ככלל את פעילותו של המשרד לעניני דתות בסוגיה זו לאורך השנים.

עמדת מועצת הרבנות הראשית בסוגיית מעורבותם הפוליטית של רבנים

הרבנים הראשיים ומועצת הרבנות הראשית נדרשים מידי פעם לסוגיית התבטאויותיהם של הרבנים בנושאים פוליטיים. דיון מחודש בענין זה היה לאחר פרסום מודעה בשנת 1998 שבה קראו 161 רבנים, בהם 39 רבני ערים ויישובים, לחברי הכנסת של המפד"ל לפרוש מממשלה אשר "תחליט על מסירת שטחים מארץ-ישראל לנכרים." "עצומה זו גררה דיון בסוגיה בוועדת הפנים של הכנסת. במסגרת הדיון הביע הרב הראשי, ישראל מאיר לאו, את מחאתו על כך שאין איסור דומה חל על אנשי רוח חילוניים שפרנסתם מאוצר המדינה. כן טען כי העובדה שאדם מכהן כרב מטעם המדינה אינה יכולה לשלול ממנו את הזכות לומר את דברו "בענייני היום."⁹⁹ אך בסופו של דבר גם הרבנים הראשיים סברו כי חתימת הרבנים על המודעה לא היתה במקומה. בעקבות זאת אף הוציא הראשון לציון, הרב בקשי-דורון, מכתב לכל רבני ישראל הקובע את הדברים הבאים:

...הבהרנו שזכותו וחובתו של רב בישראל להביע דעתו דעת תורה בכל נושא שנראה לו, אולם הסכמנו שעל כל רב המכהן כרב עיר או שכונה, המשרת ציבור מגוון, להמנע מלהתבטא ולומר הוראות פוליטיות כדוגמת הנאמר במודעה, התבטאויות המגבילות את השפעתו על הציבור כולו. כמו כן הבענו דעתנו שאין זה ראוי ויאה לכבוד התורה שרבנים יחתמו על מודעות וקריאות...

עד כאן תיארנו בפירוט הן את המציאות הרווחת והן את המצב המשפטי בסוגיית חופש הביטוי הפוליטי ומעורבותם המפלגתית של נושאי משרות הרבנות הממלכתית. נבקש עתה לבחון מהו ההסדר הראוי בסוגיה זו במדינה יהודית ודמוקרטית. תחילה נבקש לבחון את המצב המשפטי שתואר לעיל מול המסורת הרבנית וגבולות הסבולת שלה.

המסורת ההלכתית בשאלת המעורבות של רבנים בעניינים "חוץ-הלכתיים"

שאלת כוליותה של ההלכה ותחולתה על תחומי הנהגת הציבור היא שאלה שנדונה בקרב תיאולוגים ובעלי הלכה לדורותיהם שנקטו עמדות שונות בסוגיה זו.¹⁰⁰ עם זאת, אין להתעלם ממרכזיותה של מגמה שאינה מזהה מכשולים עקרוניים, מוסדיים או מעשיים בהתייחסותה של ההלכה אף לתחומים הללו. היטיב לבטא זאת פרופ' יצחק אנגלרד, שנתיח את מגוון ההתייחסויות ההלכתיות לעניין מסירת שטחי ארץ-ישראל וכתב כי:

נוכח אופיה המקיף של ההלכה היהודית, אין להפקיע מתחומה אף עניין מענייני המדינה... גם מדיניותה של מדינת ישראל ביחסיה עם שכניה ותושביה הערביים אינה מצויה מחוץ לתחום הדתי-הלכתי.¹⁰¹

זאת ועוד: גם עמדות הלכתיות המצדדות באי תחולתה של ההלכה על תחומי חיים מסוימים, נובעות בעיקר מנימוקים של ריסון עצמי או ממגבלות שאינן מוכתבות להלכה מפי גורמים חיצוניים לה, אלא מהשקפה פנימית של ההלכה על היקפה ואופן יישומה.

מעבר לכל אלה ובמישור אחר, לא פחות חשוב, עומדת גם מוסכמה חברתית פנים-דתית לפיה, כעיקרון, מקובל כיום כמעט על כל מרכיבי היהדות האורתודוקסית בישראל לגווייה, כי ההלכה היא, למצער, מקור רלוונטי להתייחסות כשבאים לדון ולהכריע בסוגיות מדיניות ומפלגתיות. עומד על כך בפירוט הרב יעקב אריאל, רבה הראשי של רמת גן, ומסכם:

אין אפוא מחלוקת מהותית בין החברה הדתית-לאומית לבין החברה החרדית אשר... לצורך להתחשב ב'דעת תורה' בהנהגה הציבורית.¹⁰²

על-כן, אף-על-פי שסוגייה זו שנויה במחלוקת בקרב הוגי דעות ואישי הלכה, אנחנו סבורים כי הניסיון להפריד כיום בין עניינים פוליטיים וציבוריים לבין עניינים הלכתיים הוא שגוי ונדון מראש לכישלון מבחינה מעשית. לדעתנו עקרונות המוצא החייבים ללוות את המבקשים לעסוק בסוגיה זו הם שניים:

א. הכרה שההשקפה ההלכתית הגורסת לגיטימיות פנים-הלכתית לעיסוק תורני ופסיקה הלכתית בסוגיות פוליטיות וציבוריות היא ההשקפה הרווחת.

ב. הכרה בקיומה של הסכמה חברתית רחבה, בציבוריות הדתית, להיותה של ההלכה מקור רלוונטי להתייחסות גם בסוגיות אלה.

הנה כי כן, נראה כי האיסורים וההגבלות החלים כיום על חופש הביטוי הפוליטי של נושאי משרות הרבנות הממלכתית, הם מעבר לגבולות הסבולת של המסורת הרבנית. כיוון שכך, אנו מציעים לשנות את המצב המשפטי הקיים ולהתיר, במגבלות שיפורטו להלן, ובתנאי שתקבלנה ההמלצות בסוגיות הבחירה והפרדת הרבנות מן הדיינות, את האיסורים הקיימים. אך לפני כן נבקש לעמוד בקצרה על התפיסה המנחה אותנו בהצעתנו זו.

רבנות ממלכתית: תפיסה פקידותית לעומת תפיסה מנהיגותית

לדעתנו, התפיסה הרווחת כיום בממסד המשפטי והממשלי לפיה הרבנים הראשיים, חברי מועצת הרבנות הראשית ורבני הערים, המועצות והשכונות הם מעין פקידיים בשירות המדינה, היא תפיסה שגויה ועל כל פנים אינה תואמת את המציאות. אנו סבורים כי סיווגם של נושאי משרות הרבנות הממלכתיות כעובדי ציבור (להבדיל מנבחרי ציבור) אינו משקף לא את מעמדם המצוי ולא את מעמדם הראוי. נפרט:

להבדיל מעובדי מדינה בכירים שחלקם (אלו המוגדרים כבעלי משרות אמון) ממונים אישית על ידי השרים, וחלקם ממונים בהליך של מכרז, רוב נושאי משרות הרבנות הממלכתיות, נבחרים בהליך של בחירות. בחירת הרבנים אמנם אינה נעשית במתכונת המקובלת של בחירת נבחרי ציבור אחרים אך הליכים אלה קרובים יותר להגדרה "בחירות" מאשר למינוי אישי או לפי מכרז. אם תוחל הרפורמה שאנו מציעים להליכי בחירת הרבנים, קביעה זו אף תתחזק, הן בכך שתקיף את כל משרות הרבנות, והן בכך שתחזק את יסוד הבחירה הודות למעורבות רבה יותר של הציבור בהליכי בחירתם של רבנים.

אם בעבר הגישה של מעצבי הממסד הרבני הייתה גישה של רבנות פקידותית, הייתה זו טעות מצדם לשקוד על יצירת הליך של בחירות לבעלי תפקידים בממסד הרבני והיה עליהם להסתפק בהליך של מינוי, כנהוג לגבי עובדי המדינה.

יוצא, אפוא, שנכון יותר לסווג את נושאי משרות הרבנות הממלכתיות כ**נבחרים ציבור** מאשר כ**עובדי ציבור** או למצער כקטגוריית ביניים בין השניים.

סיווג זה אינו עניין של סמנטיקה. הוא בעל נפקויות מהותיות בסוגיה שלפנינו והוא מקרין ישירות על חופש הביטוי הפוליטי של הרבנים, שכן לפי כללי הממשל הישראלי והתרבות הפוליטית הנוהגת בישראל, נבחרים ציבור רשאים להביע עמדות בסוגיות מדיניות, חברתיות וערכיות שנויות במחלוקת, ואילו פקידים ממונים מוגבלים בכך.

ההקבלה המוחלטת של נושאי משרות הרבנות הממלכתיות לעובדי המדינה הבכירים, לעניין האיסורים וההגבלות על חופש הביטוי הפוליטי, לא הביאה בחשבון בשעתו את מרכיביו הייחודיים של "ענף" זה, ומשום כך גם נכשלה בחיי המעשה.

אגב, ראוי לשים לב לאנומליה נוספת הנוצרת לפי הכללים הקיימים. לפי חוק הרבנות הראשית, למועצת הרבנות הראשית יכולים להיבחר גם רבנים שאינם נושאים כל תפקיד רשמי אחר בה-בעת (כגון: רב עיר, דיין או רב שכונה). על רבנים אלה ממילא לא חלים האיסורים שבחוק סיוג פעילות מפלגתית או כללי התקשי"ר, ולכן לכאורה הם חופשיים בהתבטאויותיהם. כך, לפי המצב המשפטי הקיים, לענין חופש הביטוי הפוליטי, עלולים להיווצר שני סוגים של חברי מועצת הרבנות הראשית: חברי מועצה שחופש הביטוי הפוליטי שלהם לכאורה אינו מוגבל וחברי מועצה אחרים שחופש הביטוי שלהם מוגבל על-פי חוק.¹⁰³

חופש ביטוי פוליטי של נושאי משרות רבניות – הדין הרצוי והמלצות לרפורמה

אנחנו ממליצים לבטל בעיקרון את המגבלות המפורטות בחוק סיוג פעילות מפלגתית ובתקשי"ר, הנוגעות לחופש הביטוי הפוליטי של נושאי משרות הרבנות הממלכתיות. עם זאת אנחנו ממליצים להותיר על כנו את המגבלות על **פעילות מפלגתית** ולענגן מפורשות בחקיקה הקיימת העוסקת בנושאי משרות הרבנות.

יש להדגיש: ביטול המגבלות הנ"ל אין משמעותו מתן חופש ביטוי מוחלט לרבנים. על הרבנים, כמו על כל אזרח במדינה, חלות העבירות הפליליות

הרגילות המגבילות את חופש הביטוי וייתכן כי עצמות אחדות, גילויי דעת תורה מסוימים שנתפרסמו בשנים האחרונות מטעמים של נושאי משרות רבניות בשירות המדינה, עולים לכאורה כדי עבירות אלה (כגון: הסתה לאי ציות לפקודה, המרדה, הסתה לביצוע מעשי אלימות חמורים, פגיעה ברגשי דת וכד''). אולם פרסומים אלה צריכים להיבחן, כפי שהם נבחנים ביחס לנבחרי ציבור אחרים, במשקפי המשפט הפלילי ולא במשקפי הדין המשמעתי, ויש לבחון אותם בראי האיסורים הפליליים הנוגעים להתבטאויות מסוג זה ומדיניות האכיפה של התביעה ביחס לעבירות מסוג זה.

ההבחנה המוצעת: חופש ביטוי פוליטי – כן, מעורבות מפלגתית – לא

החברה הישראלית חלוקה כמעט בכל ענין וענין. המחלוקות משתרעות על כל תחום מתחומי החיים הציבוריים, הן חריפות, עמוקות ולובשות כמעט תמיד גוון פוליטי. במצב כזה איננו סבורים כי ניתן לגדור את נושאי המשרות הרבניות כך שיתבטאו אך ורק בענייני הלכה מובהקים. עם זאת, ניתן להחיל הבחנה, בהתבסס על רבנים ובעלי הלכה, בין החופש להתבטא בענייני חברה ומדינה ("התבטאויות פוליטיות") לבין מעורבות מפלגתית ובחישה בקלחת המפלגתית:

טבעו של העיסוק הפוליטי שהוא נדרש לתת מענה לשאלה עכשווית העולה על הפרק, ועליו להביא בחשבון גם שאלות של כוח השפעה ויכולת תמרון. תלמידי חכמים אינם עוסקים בכך, ואל להם לעסוק בכך. הם חייבים להביע עמדה אידאולוגית עקרונית ולא טקטית-ביצועית.¹⁰⁴

מצאנו כי מאז הקמתה חרתו הרבנים הראשיים על דגלה של הרבנות הממלכתית ניטרליות מפלגתית. הרב הראשי הראשון לארץ-ישראל, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הצהיר כי:

סכסוכי המפלגות ונגודיהם צריכים להיות רחוקים מלב הרבנים והם חייבים להביט בעין טובה על הכל, להסתכל רק על חלק הטוב שיש בכל סיעה...¹⁰⁵

להצהרה זו ולרוחה הצטרפו במשך השנים הרבנים הראשיים שבאו בעקבותיו. כך, למשל, הרב אברהם שפירא שהצהיר כי:

הרבנות הראשית מעולם לא הייתה רבנות של מפלגות גם לא של מפלגות דתיות, היא רבנות של כלל ישראל.¹⁰⁶

ואילו הרב הראשי המכהן, הרב ישראל מאיר לאו, סבר כבר בתחילת דרכו כרב כי:

אני אישית כרב, שומר על אי תלות בכל מפלגה שהיא... זה צריך להיות אידאלי, לדעתי, מצב שבו יהיה רב לכלל ישראל, רב שהוא על-מפלגתי.¹⁰⁷

נראה, אם כן, שההבחנה בין חופש ביטוי פוליטי למעורבות מפלגתית מוכרת במסורת הרבנית, למצער, בזו הממלכתית. ולכן את האיסור על פעילות מפלגתית, במובן הצר של המושג, יש להותיר על כנו, אם כי, כאמור, אנו מציעים כי איסור זה ייקבע במסגרת אחרת ולא במסגרת התקשי"ר או חוק סיוג פעילות מפלגתית העוסקים בעובדי מדינה אלא בחוקים העוסקים בנושאי משרות הרבנות הממלכתית (כגון: חוק הרבנות הראשית לישראל או תקנות בחירות רבני עיר).

לאחר שהראינו כי המצב הקיים הוא מעבר לגבולות הסבולת של המסורת הרבנית, ולאחר שהצגנו את הצעתנו לשינוי ותיקונו כאמור לעיל, מן הראוי לבחון האם ההצעה הינה בגבולות הסבולת של משטר דמוקרטי-ליברלי.

ההצעה לרפורמה וגבולות הסבולת של משטר דמוקרטי

לכאורה מלאכתנו יכולה היתה להיות קלה. חופש הביטוי הוא נשמת אפו של כל משטר דמוקרטי-ליברלי ומהווה זכות יסוד בסיסית במשטר מסוג זה. ככזה, מגבלות המתנגשות בו סובלות תמיד מנחיתות בסיסית כלפיו. לאורו של חופש הביטוי ומעמדו בישראל ניתן היה לומר על הצעתנו כי לא זו בלבד שאינה מעבר לגבולות הסבולת של משטר דמוקרטי אלא שהיא אף מתמזגת עם יסודותיו הבסיסיים ביותר. אך התרת הסייגים והמגבלות היא ענין יותר מורכב והצעתנו מעלה מספר בעיות עימן ננסה להתמודד להלן.

הגישה המבקשת להגביל את חופש הביטוי הפוליטי של נושאי משרות רבניות בשירות המדינה מושפעת בראש ובראשונה מהאתוס הכללי של שירות מדינה א-פוליטי. אך בבסיס ההשקפה בדבר הגבלת חופש הביטוי הפוליטי של רבנים עומדת ההנחה כי אין זה מתפקידה של מדינה דמוקרטית לספק לציבור שירותי הנהגה רוחנית. לפי אותה השקפה, מדינה דמוקרטית מחויבת, לכל היותר, לספק שירותי דת לאזרחיה. למען סיפוק צרכים אלה עליה להסמיך מעין "רבנים-פקידים", בעלי סמכויות סטטוטוריות, אך בשום אופן אין זה מתפקידה לספק לציבור רועים רוחניים.

גישה זו, גם אם ניתן להסכים לה באופן בסיסי ולעמוד על הגיונה, לוקה בהבנת מוסד הרבנות ותפקיד הרב, ומתעלמת מתהליכים המתרחשים בחברה הנוקת לשירותיו.

הגישה של "פקיד רבני" נוגדת את תפיסת הרבנות המסורתית בדבר מהות תפקידו של הרב ואת המוסכמה המקובלת כיום בחברה הדתית הן אשר למהות התפקיד והן בדבר רלוונטיות ההלכה גם בסוגיות שאינן נחשבות הלכתיות במובן הקלאסי של המונח. בהקשר אחרון זה, אין גם להתעלם מתהליך העובר על המסד הרבני בשנים האחרונות. אם בעבר אפשר היה לומר כי אחת הבעיות העיקריות שהמסד הרבני הממלכתי סובל מהן היא שחלק ניכר מן הכוחות האיכותיים במחנה התורני אינו פונה למשרות הרבנות הממלכתיות בעיקר משום מעמדה הנחות בחוגים התורניים והלמדניים, הרי שבשנים האחרונות, מסיבות שונות,¹⁰⁸ ובשל תהליכים שונים המתרחשים בחברה החרדית והציונית-דתית, עלתה קרנן של משרות אלה, ויש ביקוש בקרב בוגרי ישיבות חרדיות יוקרתיות ובקרב רבנים, הן מן הזרם החרדי והן מן הזרם הציוני-דתי, לכל משרת רבנות פנויה.

עובדה זו משליכה גם על תפיסת התפקיד בקרב אותם רבנים. אם בעבר יתכן וחלק מן הרבנים שאיישו את משרות הרבנות הממלכתיות השלימו עם התפיסה שראתה בהם פקידים רבניים והיו נטולי יומרת הנהגה ונטולי כריזמה דתית טבעית, הרי שכיום משרות אלה מאוישות לרוב בידי רבנים שאינם רואים עצמם אך ורק כספקים של שירותי דת. בעיניהם נתפס תפקיד הרב המקומי כמנהיגה הרוחני הרשמי של הקהילה שבקרבה הוא יושב, ובמסגרת תפקיד הנהגה זה מוענקות לרב גם הסמכות והאחריות לדאוג לסיפוק צרכי הדת של הציבור, אך אין הוא רואה בסמכויות אלה מיצוי של תפקידו.

טענה נוספת הנשמעת מפי אלה המתנגדים להסרת המגבלות על חופש הביטוי של רבנים, והראויה להתייחסות, היא כי כיוון שמדובר בבעלי תפקידים ששכרם משולם מאוצר המדינה, אין זה מתקבל על הדעת שמחד גיסא, הממשלה תישא בהוצאותיהם, ומאידך גיסא, הם יהיו משוחררים מכל מחויבות כלפי הממשלה ומדיניותה, וברצותם אף יפעלו נגדה.

על טענה זו אפשר להשיב כי הממשלה מתקצבת נבחר ציבור נוספים שאינם סרים למרותה, וכי בישראל אוצר המדינה מתקצב גם את האוניברסיטאות וגם חלק ניכר ממוסדות התרבות והאמנות, זאת בשל ההכרה בצורך לספק שירותים אלה לציבור. כפי שלא יעלה על הדעת כי בשל כך יהיו פרופסור באוניברסיטה או שחקן תיאטרון מחויבים למדיניות הממשלה ויאסרו עליהם להשמיע קול נגדה, כך גם לא יעלה על הדעת שתיקצבו של הרב מאוצר המדינה די בו כדי לסכור את פיו.¹⁰⁹

טענה נוספת הנשמעת מפייהם של המבקשים להגביל את חופש הביטוי הפוליטי של הרבנים היא הטענה כי מתן חופש ביטוי פוליטי לרבנים בכלל ולנושאי משרות הרבנות הממלכתית בפרט, טומן בחובו סכנה להליכים הדמוקרטיים במדינה. שכן, בהפעילם על הציבור הדתי והמסורתי, הנוהה אחריהם והזקוק לשירותיהם, את סמכותם הרוחנית והמוסרית, גם בעניינים פוליטיים ומפלגתיים, שוללים הם בפועל מאותם ציבורים את חופש הבעת הדעה, חופש ההתמודדות וחופש ההצבעה במובנם המלא של מושגים אלה.

סכנה זו, אף שלא ניתן להתעלם ממנה, לא תמצא את פתרונה בכללים ובחוקים המגבילים את חופש הביטוי הפוליטי של רבנים. חלק מן הפתרון לסכנה זו נעוץ בתהליכים חינוכיים ובחשיפתו של ציבור זה להליכים דמוקרטיים, כולל דמוקרטיזציה של הממסד הרבני, כפי שאנו מציעים. יש להבין כי לרוב, פניית הציבור לאותם רבנים וקבלת עול פסיקתם בענייני ציבור, אינה נובעת מתפקידם הרשמי אלא בעיקר מאישיותם ומהיותם מקובלים כ"גדולי תורה". אכן, לעתים יש בתואר הרשמי שבו נושא רב כדי להוסיף לו איצטלה של מעמד וחשיבות בקרב הציבור, אך נדמה כי בהקשר זה התואר והמשרה הינם שוליים יחסית לעומת האישיות והכריזמה הדתית של הרב. נהייתו של חלק מן הציבור הישראלי אחר מוצא פיהם של רבנים קשורה לרבדים ותהליכים עמוקים ביותר בחברה הישראלית, ואין בכוחם של חוקים וכללי משמעת למנוע תהליכים תרבותיים אלה.

פתרון חלקי לבעיה זו ניתן, אולי, למצוא בסנקציה הטבעית העשויה להיות מופעלת נגד רבנים שינצלו את זכותם לחופש ביטוי פוליטי: בסופו של דבר, ובודאי על-פי הצעתנו לרפורמה בסוגיית הבחירה, יותר משואבים הרבנים את כוחם ועוצמתם ממשרותיהם הממלכתיות, שואבים הם את כוחם מן הדרך שבה מתקבלת מרותם על ידי הקהילה. רב שירבה להתבטא בעניינים פוליטיים נוטל על עצמו את הסיכון שמא יהפוך לבלתי מקובל על חלקים מקהילתו, המחזיקים בעמדה פוליטית/ רעיונית נוגדת. בכך מסכן הרב את מעמדו ואת מקור כוחו העיקרי. זוהי אולי "הסנקציה" האמיתית המוטלת על רב, ויתכן שיש בה כדי להביא רבנים רבים לשקול היטב את התבטאויותיהם בעניינים פוליטיים וציבוריים השנויים במחלוקת.¹¹⁰

לבסוף סבורים אנו כי לגישתנו אף ניתן למצוא עיגון בפסיקת בית המשפט העליון אשר באזנו בין חופש הביטוי לבין אינטרסים חשובים אחרים שהתנגשו בו הכריע לטובת חופש הביטוי. אמנם הצבענו לעיל על גישה מרחיבה של בג"ץ שקבע כי את האיסורים והמגבלות על פעילות פוליטית החלים על דיינים אין לראות רק בראי חוק סיוג פעילות מפלגתית והתקשי"ר, אך שם מדובר היה בדיינים, כמוהם כשופטים, שלגביהם יש מקום לנקוט בגישה מרחיבה מעין זו. על כל פנים גם ללא אבחנה זו ניתן להצביע גם על קיומה של גישה אחרת בפסיקת בית המשפט העליון. הצבענו כבר על פסק דינם של השופטים כהן וקיסטר, שהיטיבו להכיר את עולם הרבנות, בענין הרב גורן, אך גם מניתוח דבריו של השופט שמגר בערעור על החלטת בית-הדין למשמעת של שירות המדינה¹¹¹ מצטיירת גישה עקרונית של **צמצום** היקפם של האיסורים על מעורבות פוליטית-מפלגתית החלים על עובדי מדינה בכירים. באותה פרשה נדון עניינו של עובד מדינה בתפקיד הסברתי אשר שלח תשעה מכתבים למערכות העיתוניים ובהם דברי ביקורת חריפים על מדיניות הממשלה. השופט שמגר קובע כי:

...למען חופש הביטוי נוטים לצמצם ככל האפשר את הסייגים בתחום האמור המוטלים על עובדי הציבור. כן אין מטילים על עובד הציבור סייגים כלליים וסתמיים, אלא מצמצמים את הסיוג לאותן נסיבות, בהן נוצרת **ודאות קרובה של נזק או של פגיעה בשירות הציבורי או באינטרסים אשר אותם הוא**

משרת.¹¹²

משמעות דבריו של השופט שמגר – הנחיה למתן משמעות מצמצמת למונחים שבחוק הסיוג ובתקשייר בשל פגיעתם של האיסורים בעקרון חופש הביטוי, עקרון הניצב, כך משתמע, מעל האינטרס של שמירת השירות ציבורי כשירות א-פוליטי. אם כך סבור השופט שמגר כשמדובר בעובדי מדינה, אנו סבורים כי קל וחומר שהדברים יפים כשמדובר בנבחר ציבור, דוגמת נושאי משרות הרבנות הממלכתיות.

הנה כי כן, שינוי המצב הקיים, לפי הצעתנו, לא רק שיעמוד בגבולות הסבולת של משטר דמוקרטי ואין בו פגיעה מהותית בעקרונות יסוד, אלא שהוא אף מתמוזג עימם באופן טבעי יותר מהמצב הנוכחי.

לסוף פרק זה, נשוב ונדגיש כי הצעתנו בדבר ביטול המגבלות והסייגים על חופש הביטוי הפוליטי של רבנים אינה עומדת לעצמה. היא מהווה חלק מרפורמה שלמה אשר יש לקבלה כמכלול. מדובר בחיזוק הדמוקרטיזציה בעולם הרבנות בלא פגיעה במסורת הרבנית-הלכתית: מעורבות הציבור בהליכי בחירת רבני עיר, בחירות לרבני שכונות, קביעת קדנציות בתפקידי הרבנות, הפרדת הדיינות מן הרבנות והסרת המגבלות על חופש הביטוי הפוליטי של נושאי משרות הרבנות הממלכתית.

עמ' ריק

תמצית המלצות ורפורמות

המלצותינו מורכבות משלושה נדבכים מרכזיים:

- א. חיזוק והעמקת הדמוקרטיזציה של הליכי הבחירה ומשך הכהונה של רבני הערים והשכונות וסיווגם כ"נבחר ציבור" להבדיל מ"עובדי ציבור".
- ב. הפרדה ברורה ומוחלטת בין הדיינים ליתר נושאי המשרות הרבניות.
- ג. הסרת המגבלות הקיימות כיום על חופש הביטוי הפוליטי של נושאי משרות רבניות ממלכתיות והשארות האיסורים והמגבלות על פעילותם המפלגתית.

הרבנות המקומית – עקרונות כלליים

הרבנות המקומית (רבני עיר ורבני שכונות) תיבנה לפי דגם מסורתי של רבנות קהילתית (קרי – רבנים היונקים את כוחם וסמכותם בראש ובראשונה מן הקהילה ולא מן הממסד השלטוני), זאת להבדיל מן הרבנות הראשית שתמשיך להיות מיוסדת לפי הדגם של רבנות ממסדית/שלטונית.

המציאות מלמדת כי הרבנות המקומית אינה רק גורם האמון על אספקת שירותי דת מקומיים, אלא מהווה גם סמכות של הנהגה דתית-רוחנית בתחומי הרשות המקומית נוסף על תפקידה כאחראית על שירותי הדת באזור.

אשר על כן, על הרב המקומי להיות מעורב בדעת עם הבריות, מודע לצרכי הקהילה ואופיה, בעל סמכות הלכתית, אדם בעל שאר רוח ודמות מופת במידותיו האישיות (ודאי מבחינת ניקיון כפיו ועברו הנקי). ככל שהציבור יהיה מעורב יותר בהליכי בחירתם של הרבנים המקומיים יגדל הסיכוי שבתפקידי הרבנות יכהנו אישים שאלה תכונותיהם.

בחירת רב עיר

תקנות בחירות רבני עיר, תשל"ה-1974 יתוקנו כך שתושבי העיר (בני ובנות העיר) יהיו שותפים אמיתיים בבחירת רב העיר:

א. מספר חברי הגוף הבוחר ייקבע מראש בתקנות לפי גודל העיר (ולא כפי שקבוע היום בהסכמת הרשות המקומית והמועצה הדתית).

ב. בתקנות ייקבע כי מחצית מחברי הגוף הבוחר יהיו נציגים מקרב תושבי העיר והם ייבחרו באופן הבא:

תושבי העיר ששילמו דמי חבר שנתיים לבית כנסת (אף אם אינם נמנים עם קהל המתפללים הקבוע), יהיו זכאים לבחור נציג מטעמם לגוף הבוחר אשר ייבחר בבחירות דמוקרטיות שיערכו בכל בית כנסת ובית כנסת. לכל בית כנסת המוכר על ידי המועצה הדתית, יוקצה מקום בגוף הבוחר. במידה ומספר בתי הכנסת המוכרים בעיר יעלה על מחצית ממספר חברי הגוף הבוחר, תחלק ועדת הבחירות את בתי הכנסת בעיר למספר גושים השווים למחצית ממספר חברי הגוף הבוחר והנציגים ייבחרו על ידי גושי בתי כנסת. חציו השני של הגוף הבוחר יורכב באופן שווה מנציגי מועצת הרשות המקומית, נציגי המועצה הדתית ונציגי רבני השכונות בעיר (זאת בניגוד למצב כיום בו הגוף הבוחר מורכב משליש נציגי הרשות המקומית, שליש נציגי המועצה הדתית ושליש "נציגי בתי הכנסת", אשר לרוב אינם מהווים יצוג הולם של תושבי העיר).

ג. תישלל מן השר לענייני דתות הסמכות הקבועה כיום בתקנות, המאפשרת לו ליטול לידי את המושכות במקרה של אי הנעת ההליך לבחירת רב העיר ולמנות בעצמו את חברי הגוף הבוחר. במקרה של אי הנעת ההליך תועבר הסמכות לבית המשפט המקומי והוא ידאג לקיומן של הבחירות ויפקח על כשרותן.

ד. רב עיר ייבחר לכהונה של עשר שנים. אחריה יהיה רשאי להתמודד שנית על תפקידו (כיום רב נבחר פעם אחת עד ליציאתו לגמלאות ובפועל לכל החיים). לא תוטל הגבלה על מספר הקדנציות שבהן רשאי רב עיר לכהן וכן לא תוטל עליו מגבלת גיל כל עוד נבחר מחדש בכל פעם באופן שפורט לעיל.

בחירת רבני שכונות

- א. השר לענייני דתות יתקין תקנות לבחירת רבני שכונות (כיום קיים חוזר מנכ"ל משרד הדתות בעניין). בתקנות יוגדרו קריטריונים ברורים שיקבעו את תקן רב שכונה, לפי מספר התושבים בשכונה (זאת בשונה מן הנהוג כיום: שר הדתות מקצה תקנים לרבני שכונות לפי ראות עיניו והלחצים המופעלים עליו). במקרה של שכונות קטנות, אשר לא תהיינה זכאיות לפי אותם קריטריונים למינוי רב, ייבחר רב אזורי למספר שכונות אשר סך תושביהן מתאימים לקבוע בתקנות.
- ב. רב השכונה ייבחר (ולא ימונה במכרז כנהוג היום) על ידי אסיפה בוחרת שגודלה ייקבע בתקנות, בהתאם לגודל השכונה. באסיפה הבוחרת את רב השכונה יהיה רוב לתושבי השכונה (60%). הנציגים של תושבי השכונה ייבחרו במסגרת בתי הכנסת בשכונה המוכרים על ידי המועצה הדתית, וזכות הבחירה תינתן לכל תושב בשכונה אשר שילם דמי חבר שנתיים לבית הכנסת (גם אם אינו נמנה עם מתפללי בית הכנסת הקבועים). שאר חברי האסיפה יתחלקו שווה בשווה בין: רב העיר ונציגים שיהיה רשאי למנות מטעמו, נציגי מועצת הרשות המקומית ונציגי המועצה הדתית.
- ג. רב השכונה ייבחר לכהונה של עשר שנים. אחריה יהיה רשאי להתמודד לכהונה נוספת. לא תוטל מגבלה על מספר הקדנציות שבהן יהיה רשאי רב לכהן כרב שכונה וכן לא תוטל עליו מגבלת גיל כל עוד נבחר כל פעם מחדש בבחירות דמוקרטיות.
- ד. היקף משרתו של רב השכונה ייקבע על ידי האסיפה הבוחרת בהתאם לצרכי השכונה ואופיה. אם לא תהיה לו משרה מלאה יהיה רשאי רב השכונה לעסוק בעבודות רבניות אחרות, למעט דיינות. כן לא יהיה רשאי לגבות תשלום בגין שירות כלשהו שייתן לתושב מתושבי השכונה.

הפרדת הרבנות מן הדיינות

מערכת הדיינות במדינת ישראל הינה חלק מן הרשות השופטת במדינה ועל כן ראוי כי יחולו עליה אותם כללים ומגבלות החלים על השופטים בישראל. לשם כך:

- א. יש ליצור הפרדה, להלכה ולמעשה, בין מוסד הרבנות למוסד הדיינות כך שרבנים המכהנים כרבני עיר או כרבני שכונה לא יוכלו לכהן באותה עת כדיינים.
- ב. יש לתקן את חוק הרבנות הראשית כך שתבוטל המכסה השמורה לדיינים מכהנים (עשרה נציגים) בגוף הבוחר את הרבנים הראשיים ואת חברי מועצת הרבנות הראשית.
- ג. יש לתקן את חוק הרבנות הראשית כך שתתבטל ההוראה המאפשרת בחירת דייני מכהן כחבר מועצת הרבנות הראשית.
- ד. על דיינים, להבדיל מנושאי משרות רבניות אחרות, יחולו האיסורים החלים על שופטים לגבי מעורבות פוליטית, חתימה על עצומות וכד'.

חופש הביטוי הפוליטי של רבנים ומעורבותם המפלגתית

בהיות הרבנים הראשיים, חברי מועצת הרבנות הראשית והרבנים המקומיים נבחרים בהליך של בחירות וכאשר כהונתם תיקצב בקדנציות, לא יהיה זה מן הראוי לסווגם עוד כעובדי ציבור, וניתן יהיה לראותם כנבחר ציבור. פועל יוצא מכך יהיה ביטול האיסורים שעניינם הגבלת חופש הביטוי הפוליטי של רבנים. מדובר בביטול האיסורים הקיימים כיום בחוק סיוג פעילות מפלגתית, איסורים שממילא אינם נאכפים כיום.

יודגש כי אין באמור לעיל כדי להכשיר התבטאויות או פעולות אחרות המתנגשות עם האיסורים הפליליים שעניינם הגבלת חופש הביטוי (כגון חתימה על מודעות שעניינן הסתה לאי ציות, דברי שבח אהדה ועידוד לביצוע מעשי אלימות, פעילות שהיא בבחינת המרדה וכד'). כמו-כן ישארו על כנם האיסורים והמגבלות על פעילות מפלגתית והם יעוגנו בחקיקה העוסקת בנושאי משרות הרבנות הממלכתית.

נספח מס' 1:

חוזה מינוי רב קהילתי (גרמניה, 1575)

בהסכמתנו אנחנו בעלי בתים יושבי פה ק"ק ורידבורק י צ"ו, אשר קבלנו עלינו לראש אב בית דין האשל הגדול האלוף המוטלג מוה"ר מן טודרוס יצ"ו. ואלה הם דבר-הברית והתנאים אשר הותנו בין האלוף הנ"ל ובין הקהל יצ"ו ככל המבואר לפנינו, דהיינו —

בראש וראשון יהיה האלוף הנ"ל משועבד לקהל יצ"ו לבלתי לעקור דירתו למקום אחר בתוך ד' שנים, וכן יהיה הקהל יצ"ו גם כן משועבדים לו ד' שנים כנ"ל שלא לבקש אב בית דין אחר תוך ד' שנים כנ"ל.

שנית הרב הנ"ל לא יכריז * וכל שכן שלא יחרים שום בן ברית בלי רשות הקהל, הן שיהיה אחד מתושבינו פה כאן ק"ק יצ"ו או שיהיה אחד מיושבי הסביבות האנפים יצ"ו. אבל הקהל יהיה בידם כח ורשות להכריז אדם בלתי רשות האב בית דין. גם הרב יכריז כל אדם בני הקהלה יצ"ו או אנפיה אם יבקשו ממנו החברותה * יצ"ו.

שלישית הקהל יצ"ו יתנו לרוב הנ"ל י"ב זהובים לשכירות מדי שנה בשנה, ויהיה פטור מן העולים הרגילים ...

רביעית מכל ברכת אירוסין יהיה להרב זהוב אחד, והזהוב השני יפול לבית ההספקה.⁴

חמישית מחמת ההספקה, בכל סוף הזמן יבררו הקהל יצ"ו שני אנשים ממוצעים, ומאה עם ידיעת וסיוע הרב הנ"ל יצ"ו יגבו ההספקה מהסביבה, והרב עם שני האנשים הנ"ל יסלקו ההספקה להבחורים, ואחר כך יתנו חשבון צדק בפני טובי הקהל יצ"ו.

ששית מהשבעות הכתובות * יהיה להרב הנ"ל שכירות מכל מאה זהוב אחד, וכן שכירות חליצה יהיה גם כן מכל מאה ומאה זהוב אחד, והחולץ וקוקתו * יתנו כל אחד לפי ערך מן המאות אשר יהיה לו. ואם לא תשבע, מכל מקום תתן חצי זהוב מכל מאה.

שביעית מחמת הבית דין יהיה באופן זה, דהיינו להרב אב בית דין יתנו * זהוב, והש"ץ רביעית מזהוב, והשלשה האחרים יקח גם כן כל אחד ואחד רביעית מזהוב.

שמינית אם יתן קבלה * על השחיטה, יתן לו שכירות חצי זהוב, והרב יקח שני תרגולות והמקבל יקח השלישי. ואם יתן קבלה על הבדיקה, יתן לו שכירות * פצי"ס.

תשיעית אם יכתוב הגטין, יתנו לו לשכירות * דינרים. עשירית בכל סעודת מצוה כבירת מילה ונשואין וכהאי גוונא יאכל וישתה בחנם.

יא"א כי יריבו שני אנשים מחמת משא ומתן או שאר קטנות ומריבות, יהיה האב בית דין הנ"ל משועבד לקבל טענותיהם ותשובותיהם ויפטר ביניהם או יפסק הדין ביניהם לפי חומר הענין. ואם ירצו הבעלי דגנים לטעון טענות בפני בית דין או מבוררים הממוצעים¹⁰ להם, הרשות בידם. וגם יש כח ורשות לכל אחד מבני ק"ק ורידבורק יצ"ו לבא לדין ישראל לפני החברותה יצ"ו.

יב"ב אם יהיה וידמה לטובה לגבות גבייה לטובת הכלל, הרב הנ"ל והגבאים אשר יהיו בעת ההיא יגבו הגבייה מבני הקהילה יצ"ו או מהסביבות, והכל יהיה נעשה על ידי הרב והגבאים או על ידי שאר טובי הקהל יצ"ו.

יג"ג¹¹ האב בית דין לא ישנה שום דבר ממונהג הקהלה בכל מה שהפה ויכל לדבר, בלתי רשות החברותה יצ"ו.

פנקס קהילת מרידברג, אלול של"ה¹².

1. Friedberg במדינת הסן שבגרמניה. 2. הכרזה בבית הכנסת על עבריון כדי לאלצו לנהוג כדון, ראה מס' קכה. 3. מועצת הקהילה, עיין היילפרין עמ' 108. 4. לבחורי הישיבה. 5. ראה מס' קלה הע' 11. 6. האשה שצריכה לקבל חליצה. 7. בעלי הדין. 8. ראה מס' קלה הע' 12. 9. Batzen 15 באצן הם זהוב אחד. 10. ראה מס' קסה הע' 14. 11. תרי ספת מאוחרת. 12. נדפס עליידי א' קובר, PAAJR כרך 17 (1947—48) עמ' 45—46.

נספח מס' 2:

RELIGIOUS COUNCIL
JERUSALEM

המועצה הדתית ירושלים
מחלקת מנגנון

7 ביולי 1996

מכרז - 2/96 - 1/96

לתפקיד רבני שכונות ספרדיים

1. רב שכונת קטמון ג' ד' ה' ח' ט'
2. רב שכונת קטמון א' ב' ו'

דרישת המשרות:

- א. תעודת כושר לרב שכונה מהרבנות הראשית לישראל
- ב. המלצת הרבנים הראשיים לירושלים
- ג. מגורים בשכונה - חובה!
- ד. עדיפות לבעלי נסיון קודם בתפקיד רבני ובפעילות תורנית בשכונה
- ה. המלצות ועד השכונה ובתי הכנסת בשכונה

המעוניינים להגיש מועמדות ולקבלת פרטים נוספים, יפנו בכתב בצירוף קורות חיים, למנהל המנגנון במועצה הדתית לפי הכתובת הנ"ל, לא יאוחר מיום ט"ז מני"א תשנ"ו 31.7.96

המועצה הדתית ירושלים

י' ניסן, תשנ"ח
6 אפריל, 1998

מכרז

הננו מודיעים על משרות פנויות לתפקיד רב שכונה בשכונות דלהלן:

סגנת זאב	- ספרדי ואשכנזי	ומטה המרחבת - אשכנזי
תלמידי מרח	- ספרדי	קית משה - אשכנזי וספרדי
קית זיבל	- ספרדי	מעלות דגנה - אשכנזי וספרדי
קטמון	- אשכנזי	רמת שלמה - אשכנזי וספרדי

תנאי המכרז:

- א. תעודת כושר לרב שכונה מהרבנות הראשית לישראל.
- ב. המלצת רבני העיר.
- ג. מגורים בשכונה חובה.

המעוניינים יגישו מועמדותם בצירוף תעודות, מסמכים, המלצות וקורות חיים במזכירות המועצה הדתית עד לתאריך ד' אייר תשנ"ח 30.4.98.

הנהלת המועצה הדתית

יום ג', י"א בניסן תשנ"ח, 7.4.98

נספח מס' 3:

חוזר המנכ"ל נז/1 – טבת התשנ"ז (דצמבר 1996)

חוזר המנכ"ל 1/52 - 1/52 - 1/52 (1996)

591. ההליכים לבחירת רבנים לתפקידים רבניים במועצות הדתיות

1. החלטת הרב המקומי המועצה הדתית על הצורך במשרה הדרושה.
2. אישור תקן המשרה על ידי המחלקה למועצות דתיות לפי המלצת המחלקה לרבנות. לא יאשר תקן ללא אישור תקיני.
3. אישור תקיני כותק לתפקיד המיועד, על ידי המועצה הדתית, הרשות המקומית והמחלקה למועצות דתיות.
4. הקמת ועדת בחירת ממוסצמת סתברי המועצה הדתית ונציגות הרבנות המקומית, ולא פחות משלושה חברים. לבחירת רב שכונה - יש להספיק נציגות, של שליש מועדת הבחירות, מנציגי בתי הכנסת בשכונה.
5. פרסום מכרז על המשרה ותנאי הכשירות בעתק יומי, בהתאם לאמור בחקנות גידול המועצות הדתיות והבחינות מקומיות. כן רשאית ועדת הבחירות לפרסם את גם בצורות נוספות שתמצא לנכון. לבחירת רב שכונה, יפורסם המכרז גם בבתי הכנסת בשכונה, כפי שתקבע ועדת הבחירות.
6. המעוניינים צריכים לפנות בכתב לועדת הבחירות בהתאם לגורש במכרז.
7. המועמדים חייבים בכבוד לרב מהרבנות הראשית לישראל.
8. הועדה הזמן פנישת הכרות של המועמדים עם הגוף הבודד, לפני מועד הבחירות. כמו כן, יכולה הועדה אם תמצא לנכון לזמן את המועמדים לפעילויות רוחניות שונות שבמסגרת עבודתו של הרב, זאת כדי לעסוק על שיבם כפגיוגים רוחניים עתידיים.

חוזר המנכ"ל נז/1 – טבת התשנ"ז (דצמבר 1996)

18

9. ועדת הבחירות קובעת את יום הבחירות, המקום והשעה, ומוציאה בכתב את כל חברי הגוף הבחירי: חברי המועצה הדתית, וכן את נציגי הרבנות הראשית לישראל ונציגי משרד הדתות.
10. הבחירה תהיה בהצבעה גלויה. אך אם אחד מחברי הגוף הבחירי דורש זאת, תהיה ההצבעה חשאית.
11. הנבחר הוא המועמד שקיבל מספר קולות הרב ביותר. במקרה וקבלו שניים מספר קולות שות ויותר מהאחרים, תערך הצבעה חוזרת בין שניהם בלבד.
12. בפרסיכל יש לרשום את מספר המועמדים, מספר המצביעים וכמה קולות קיבל כל מועמד ותוצאות הבחירה.
13. נציגי הרבנות הראשית לישראל ונציגי משרד הדתות הגובאים במקום מאשרים את הפרסיכל ותוצאות הבחירות.
14. רבנים שייבחרו יהיו חייבים לגוד במקום כהונתם.

במקומות בהם אין מועצות דתיות:

באזורים בהם אין מועצה דתית תבוא תרשות המקומית במקומה לענין סדציפיים: 1-4. וכמו כן יהולו כללים אלו:

1. לצורך בחירת רב איזורי - החלטת המועצה האזורית או המקומית על הצורך במשרה הדרושה.
  2. לצורך בחירת רב מושב - החלטת הרב האיזורי והמושב על הצורך במשרה הדרושה.
- המשרד לא יכיר בשום הליך שאינו על פי ההליכים המפורטים לעיל.

עמ' ריק

הערות

1. ראו למשל: הצהרותיו של הראשון לציון, הרב בקשי-דורון, בעניין ביטולו של המשרד לענייני דתות, בדבר ביטולן של המועצות הדתיות וביחס לכפל התפקידים ברבנות.
2. ראו למשל: מאמרה של אבירמה גולן, "ארץ הרבנים" (הארץ, 16 באוגוסט, 1998) שם מסופר כי "בשבועות האחרונים צצו פתאום בעיר (ת"א) סטיקרים של 'דור שלום' התומכים במינוי רב מקומי ולא רב פוליטי בעיר."
3. כך, למשל, במחשבה המדינית של חכמי ימי-הביניים ניתן לראות את טיעונו של הרמב"ם (1138-1204), בעד אי-הפרדת הפוליטיקה מהדת, המתבסס על ההנחה כי האדם ביסודו הוא חיה פוליטית. נוסף על כך טוען הרמב"ם כי השלמות האנושית – השלמות האינטלקטואלית – לא תושג בלא תורת מדינה נכונה, ומכיון שמקור כל האמיתות, לדידו, הוא דתי (תורת משה), הרי שלא יהיה אפשר להפריד את החיים הפוליטיים מחיי הדת ולראותם כבלתי תלויים.
4. כך, למשל, היא עמדתו המפורסמת של שפינוזה (1623-1677) בשאלת הפרדת הדת מהמדינה. שפינוזה האמין שרק בדרך של אי-הפרדה, תוכל המדינה הדמוקרטית-חילונית לגייס את הדת לשירותה ולחזק באמצעותה את נאמנות העם לרשויות המדיניות. ראו: שי פינס, "המאמר התיאולוגי-מדיני לשפינוזה, הרמב"ם וקאנט", בתוך: **בין מחשבת ישראל למחשבת העמים**, ירושלים, תשל"ז, עמ' 306-349. זוהי גם העמדה שלייבוביץ ייחס לבן-גוריון, ראו עוד: י' לייבוביץ, **יהדות עם יהודי ומדינת ישראל**, ירושלים, 1979, עמ' 98-208; א' רביצקי, **דת ומדינה במחשבת ישראל: דגמים של איחוד, הפרדה, התנגשות או כפיפות**, ירושלים, 1998, עמ' 111-133.
5. "הפרדת הדת מהמדינה, ז.א. הוצאת הדת ממסגרת האדמיניסטרטיבית של משטר חילוני זוהי פריצת חומות הגטו הדתי שהוקם במדינת ישראל ... הדת העצמאית, הקהילות העצמאיות ומוסדותיהן, תעמודנה מול המציאות החילונית ולא תהיינה חלק בלתי נסבל בקרבה" (לייבוביץ, שם, עמ' 173).

6. עיקרון זה מבטיח את הדת ומאמיניה מהגבלות ומרדיפות של השלטון. מעיקרון זה נובעת רשימה ארוכה של חירויות מוכרות – החופש להחזיק בדעות מסוימות, החופש להשתייך לקהילה דתית ולהשתתף בפולחנים דתיים, החופש ללמד את הדת באין מפריע ואף החירות להתארגן ולהקים מוסדות סמכותיים.
7. עיקרון זה בא להבטיח את הגנתם של לא מאמינים או קבוצות מיעוט אחרות מפני התערבות ורדיפה של בעלי דת הרוב. עיקרון זה מחייב את המדינה להבטיח כי פרטים לא יחויבו להחזיק באמונות מסוימות או להשתתף בפולחנים דתיים בניגוד לרצונם.
8. עיקרון זה מציב למדינה דרישה להיות "עיוורת" לגבי פעילות דתית הן של פרט והן של קהילה דתית. כמובן שמידת ה"עיוורון" היא נושא לדיון בפני עצמו. בין הדגמים המקובלים בעולם למימוש עיקרון זה אפשר לדבר על שתי גרסאות – (1) גרסה אחת מפרשת את הדרישה כך שעל המדינה להתעלם מכל דבר שריח דת או פעילות דתית עולה ממנו. זהו המובן האמריקני של עיקרון ההפרדה על-פי התיקון הראשון לחוקה. (2) לפי הגרסה האחרת, המדינה יכולה לתמוך בפעילות דתית כלשהי, אך אין היא רשאית לעשות זאת תוך מתן עדיפות לדת מסוימת. זהו הדגם הקיים, לדוגמא, בגרמניה. ראו: ר' גביון, "מדינה יהודית ודמוקרטיה: זהות פוליטית, אידיאולוגית ומשפט", **עיוני משפט**, יט (5-1994), עמ' 631-682; C. Durham, Perspectives on Religious Liberty: "A Comparative Framework," in J. D. van der Vyver and J. Witte (eds.), **Religious Human Rights in Global Perspective**.
9. דברי השופט חשין בבג"ץ 3872/93 **מישראל בע"מ נ' ראש הממשלה ושר הדתות ואח'**, פ"ד מז (5) 485, 506.
10. ראו למשל את דברי המשנה לנשיא ביהמ"ש העליון (לשעבר) השופט אלון: מ' אלון, "דרך חוק בחוקה: ערכיה של מדינה יהודית ודמוקרטיה לאור חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו", **עיוני משפט**, יז (1993), 659-688; מ' אלון, "חוקי יסוד עיגון ערכיה של מדינה יהודית ודמוקרטיה", **מחקרי משפט**, יג (1996), עמ' 27-86. ומנגד את דבריו של נשיא ביהמ"ש העליון השופט ברק: א' ברק, "המהפכה החוקתית: זכויות יסוד מוגנות", **משפט וממשל** א' (1992), עמ' 9 ואילך.

11. תפיסת עולם זו התפרסמה בעיקר במחשבתו המדינית של ר' ניסים גירונדי (ספרד, 1320-1380) – "...כמו שנתייחדה תורתנו מבין נמוסי אומות העולם – במצות וחוקים, אין עניינם תקון מדיני כלל, אבל הנמשך מהם הוא חול השפע האלהי באומתנו והדבקו עמנו... ומפני זה אפשר שימצא בקצת משפטי ודיני האומות מה שהוא יותר קרוב לתקון הסדור המדיני, ממה שימצא בקצת משפטי התורה. ואין אנו חסרים בזה דבר, כי כל מה שיחסר מהתקון הנזכר היה משלימו המלך..." (**דרשות הר"ן**, מהדורת פלדמן, ירושלים, תשל"ז, דרוש יא, עמ' קפט). עמדה זו הייתה אומצה על ידי מספר ניכר של בעלי הלכה ובעלי מחשבה נוספים במהלך תולדותיה של המחשבה היהודית. וראו עוד בעניין זה: א' רביצקי, "על מלכים ומשפטים בהגות היהודית בימי הביניים", בתוך: ר' בונפיל, מ' בן-ששון וי' הקר (עורכים): **חברה ותרבות בתולדות ישראל בימי הביניים**, ירושלים, תשמ"ט, עמ' 469-491. וכך: הנ"ל, **דת ומדינה במחשבת ישראל: דגמים של איחוד, הפרדה, התנגשות או כפיפות**, ירושלים, 1998, עמ' 45-65.

12. כלל הלכתי זה מקורו בספרות התלמודית (**בבלי בבא קמא, קיג, ע"א**) ומשמעותו היא שדין המשטר הנוהג – המלכות – הוא דין מחייב, גם כשקיימת התנגשות בינו ובין הדין היהודי. כלל זה שיקף את ההסתגלות של קהילות היהודים נאמני ההלכה למציאות נורמטיבית של שלטון נכרי, תוך שהם מכירים גם בתוקף המחייב של חוקי הגויים לגביהם. במרוצת הדורות, לאור הנחיצות הרבה של כלל זה עוצבו מספר אמות-מידה המגבילות את היישום של כלל זה. מגבלה אחת היא שאין הכלל חל לגבי נורמות מן התחום הדתי המובהק. מגבלה נוספת היא שהחוק המוכר מכוח כלל זה צריך שיהיה חוק שוויוני במובן זה שהוא חל בשווה על כל הכפופים לו ואיננו משרת אינטרס אפלייתי. ראו: ש' שילה, **דינא דמלכותא** **דינא**, ירושלים, תשל"ה; נ' רקובר, "דינא דמלכותא דינא", בתוך: **הגות – בין ישראל לעמים**, ירושלים, תשל"א, עמ' 75-89. ולאחרונה: ש' שילה, "כשדינא דמלכותא אינו דינא", **Jewish Political Studies Review**, 10, 3 4 (1998), pp. 69-80.

13. קטגוריה הלכתית זו מכירה בסמכות השלטון לקבוע נורמות חקיקתיות או ביצועיות שלהן תוקף הלכתי מחייב כשאר ההלכות. מספר ניכר של בעלי הלכה הדגישו כי קטגוריה זו איננה מוגבלת רק

לשלטון מונרכי של 'מלך ישראל' האידיאלי, אלא, בהתאם לצורת השלטון הדמוקרטית שבה הריבונות היא של העם כולו, הרי שקטגוריה הלכתית זו מכירה בסמכותו של כל שלטון הנהנה מהסכמת העם – "...נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה" (הראי"ה קוק, **משפט כהן**, ירושלים, תשכ"ו, סימן קמד, עמ' שלז). הרב הרצוג שסבר גם הוא שהסמכות המוענקת לקביעות המלך מועתקת כיום לעם, אף הציע לכך פרשנות דמוקרטית המכירה גם בסמכותו של 'מלך ישראל' האידיאלי כמותנית בעם – "...והמלך אין כוחו אלא מן העם, שנבחר על-ידי העם. וכן יש לנו לאמר שהעם כולו... יש לו הסמכות של המלך בנוגע לענייני האומה... ולא יגרע כוח העם כולו מכוחו כשאין מלך" (הראי"ה הרצוג, **תחוקה לישראל על-פי התורה**, כרך א', ירושלים, תשמ"ט, עמ' 129).

14. זוהי צורה של חקיקה מקומית של הקהילות היהודיות, שהחלה להיות נפוצה מן המאה העשירית ואילך. מקור הסמכות של חקיקה זו נעוץ בהסכמה המשותפת של ציבור החברים בקהילה עצמה ומנהיגיה ולא בסמכויות הרבניות המסורתיות. התכונה העיקרית שמאפיינת קטגוריה זו היא שנורמות המתקבלות בתהליכים של הסכמה חברתית של חברי הקהילה, זוכות למעמד ותוקף של נורמות הלכתיות מחייבות לצדן של שאר ההלכות המחייבות. לכן, באמצעות קטגוריה זו אפשר לראות בכל נורמה המתגבשת בהסכמה חברתית משותפת, גם נורמה הלכתית מחייבת. וראו עוד: מ' אלון, **המשפט העברי**, ירושלים, תשכ"ד, עמ' 558-630. קטגוריה הלכתית זו מציבה את הקהילה כמקור סמכות לקביעות והכרעות הלכתיות ובכך ישנה קירבה מהותית יותר לעיקרון הריבונות והאחריות של הקהילה על ניהול חייה – רעיון קרוב לרעיון הדמוקרטי של שלטון העם.

15. ראשות הגולה הייתה משרת ההנהגה הפוליטית של התפוצה היהודית בבבל מהמאה השישית ועד המאה העשירית. ראשי הגלויות בפזורה הבבלית, כמו הנשיאים בארץ-ישראל, יוחסו במסורת ההלכה לצאצאי מלכי בית דוד וממשיכי ההנהגה הנבחרת. ייחוס זה, שהעמיד את משרת ראש הגולה על רצף אחד עם המלוכה המקראית, היווה מקור סמכות עיקרי לכוח מרותם ולשררה שבה נקטו כלפי רוב קהילות היהודים. משרת ראש הגולה חלשה על טווח גדול של תחומי

המחיה של הקהילות, שכללו בין השאר את הפיקוח על סדרי המשפט הדתי, ניהול ההקדשות ופיקוח על החיים הדתיים בכללותם כך שבידו אף הייתה סמכות ענישה לא מבוטלת. בין שאר סמכויותיו הייתה בידו הרשות למנות את בעלי התפקידים במערך הדתי הכולל אבות בתי-הדין וראשי הישיבות ולהורידם משרתם. בענין זה ראו: א' גרוסמן, **ראשות הגולה בבבל בתקופת הגאונים**, ירושלים, תשמ"ד, עמ' 45-73. וי' ברודי, **צוהר לספרות הגאונים**, 1998, עמ' 24-27. בדורות מאוחרים יותר, לאחר שנעלמה משרת ראש הגולה מן העולם, נשארה דמותו של ראש הגולה בזיכרון ההיסטורי של חלק מבעלי ההלכה כסמל ומופת לצורת הנהגה אידיאלית בעידן רבני-הלכתי, בתר-מקראי. לפיכך, חלק ניכר מהגישות ההלכתיות שציידו בתפיסה ממסדית של הרבנות ינקו את השראתם מדמותו של ראש הגולה ומכוחו למנות ולכפות את הממונים על ידו על הקהילות.

16. אנו יודעים כיום על מספר ניסיונות מעשיים לכוון רבנות ראשית לקהילות אשכנז באירופה. הניסיון הראשון לכוון סמכות רבנית מרכזית שתחלוש על מינוי הרבנים המקומיים בצרפת ידועה מהתקופה שאחרי הימגפה השחורה' באמצע המאה ה-14, וראו על כך להלן. שני ניסיונות כושלים של השלטונות למנות ליהודים רב ראשי ידועים לנו מהמחצית הראשונה של המאה ה-15. וניסיונות נוספים מתחילת המאה ה-16. וראו בעניין זה: ש' אסף, "לקורות הרבנות", **רשומות**, כרך ב' עמ' 259-300 ונדפס שנית בתוך: **באהלי יעקב**, ירושלים, תש"ג, עמ' 27-65.

17. הכוונה היא לניסיון מיסוד הסמכות הרבנית על בסיס של מינוי ופרופסיה. ניסיון זה בעיקר נקשר בדמותו של ר' מאיר הלוי מוינה (7-1386). ייתכן, שניסיון זה היה בהשפעת גיבוש מבני סמכות פרופסיונלית בתארים מגיסטר ודוקטור שניתנו על ידי האוניברסיטאות האירופאיות שנוסדו באותה תקופה. וראו: י' יובל, **חכמים בדורם**, ירושלים, תשמ"ט, עמ' 11-20, 322-350.

18. ר' יצחק בר ששת, ספרד, אלג'יר, 1326-1408.

19. המונח "חכם" הנו התואר שבו כינו יהודי ספרד את מנהיגיהם הדתיים, ו"באשי" היא מילה תורכית שמשמעותה ראשי.

20. ראו: י' בער, "היסודות וההתחלות של ארגון הקהילה היהודית בימי הביניים", **ציון**, טו (תש"י), עמ' 1-40.

21. Friedberg במדינת הסן שבגרמניה. המסמך התפרסם לראשונה ב: A. Kober, "Documents Selected from Pinkas of Friedberg," **Proceedings of the American Academy of Jewish Research**, 17 (1947/8), pp. 44-46.
22. ראו: א' הכהן, "מועצת הרבנות הראשית לישראל בחירתה והרכבה," בתוך: א' ורהפטיג (עורך), **ספר יובל ה-70 לרבנות הראשית לישראל**, (טרם פורסם).
23. דרישה זו אף הוכנסה מאוחר יותר לתקנות הבחירות למועצת הרבנות הראשית, תשכ"ג-1963 בשינוי קל. מנציגי הציבור נדרש להצהיר בכתב על "עמדה חיובית למסורת ישראל." דרישה זו הושמטה בחוק הבחירות לרבנות הראשית, תש"ם-1980.
24. היועצים 'החילוניים' שנבחרו היו: עורכי הדין ד"ר מ' עליאש, מ' לבנון וי' ח' פאניזייל. שלושתם שומרי תורה ומצוות שאינם רבנים. על-מנת לעמוד על עוצמת המחלוקת שליוותה את בחירתם ראוי להביא כלשונו את הדיווח שפורסם ב**המשפט**, קובץ ראשון, תרפ"א, עמ' 179-183:
- "...מעניין להדגיש שרוב הויכוחים בוועידה הסתובבו סביב שאלת 'היועצים החילוניים' האלה... שהרבנים ראו בהם ניסיון להחליש את השפעתם. 'הרוחות סערו'... הרב טיקוצ'ינסקי טען: 'יש חושן משפט, יש לנו דין – מה יעשו שלושת החילוניים? עם כל האמתלאות שלהם לא יבין איש מדוע אנחנו צריכים לצרף חילוניים למשפטנו הדתי'. הרב קוק הצהיר: 'אי אפשר לגרוע מזכות הרבנות כמלא נימא'. העניין הגיע עד לידי כך ששלוחי הקהילות עזבו את הוועידה, ורק אחרי שהיועץ המשפטי מר בנטוביץ בא והודיע לאסיפה שהחלטה בדבר היועצים החילוניים נתאשרה על ידי הנציב העליון בתור עיקר יסודי... ושאין להתווכח בשאלה זו, הסכימו הרבנים לבחירת שלושת יועצים 'יודעי תורה ושומרי דת'." מוסד 'היועצים' לא שרד מעבר לאותן בחירות ראשונות. עוד על צירוף היועצים למועצת הרבנות ראו: י' אבן-חן (עורך), **הרבנות הראשית לישראל**, משרד הדתות, תשל"ג, עמ' 26-29. וכן א' הכהן, לעיל בהערה מס' 22.
25. המכהנים ברוטציה ביניהם לפי מפתח עדתי, כל אחד מחצית מתקופת הכהונה של המועצה.

26. חציים אשכנזים וחציים ספרדים, גילם לפחות 30 והם מכהנים או כיהנו בישראל כדיינים או כרבני ערים, או שמועצת הרבנות הראשית קבעה כי הינם 'גדולים בתורה'.
27. עשרת הרבנים הממונים על ידי השר לענייני דתות, עשרת נציגי הציבור הממונים על ידי השר לענייני דתות, שני השרים המתמנים על ידי הממשלה וחמשת החכיים הנבחרים על ידי הכנסת.
28. יש להביא בחשבון כי נוסף על 80 החברים הדתיים, הנמנים עם מכסת הרבנים, חלק נכבד מ-70 נציגי הציבור אף הם דתיים: 18 ראשי המועצות הדתיות החברים כיום בגוף הבוחר, כולם דתיים. כך גם מספר ניכר של אישי הציבור המתמנים על ידי שר הדתות, וכן חלק מן החכיים והשרים הנבחרים לגוף זה. לאלה יש אף להוסיף כמה ראשי ערים ומועצות מקומיות דתיים החברים בגוף זה מכוח היותם ראשי יישובים גדולים.
29. זאת להבדיל מתפקידיהם של רבני הערים והשכונות – ראו להלן.
30. יש יאמרו אף הלכתיות, אף כי המציאות מלמדת כי שיקולים לבר הלכתיים מוצאים לא אחת את דרכם בהפעלת סמכויות אלה; ראו למשל את החלטת מועצת הרבנות הראשית בדבר שלילת כושרו של הרב יונה מצגר לכהן כרב עיר גדולה – בג"ץ 4214/98 **מצגר נ' מועצת הרבנות הראשית לישראל ואח'**, תקדין-עליון 98 (2) 611.
31. מודעים אנו לעובדה שמועצת הרבנות הראשית עוסקת גם בהסדרת מוסד הדיינות מכוח סמכותה להעניק כושר לדיינות. לכן עניינם של הדיינים להיות שותפים בעיצובה של המועצה הוא מובן. אך יש לזכור כי גם השופטים אינם שותפים בבחירות למוסדות לשכת עורכי הדין, ואף אינם חברים במוסדות הפורמליים של הלשכה, זאת על אף שבדומה להשפעתה של מועצת הרבנות על ממסד הדיינות, משפיעה לשכת עורכי הדין, כמי שבסמכותה להעניק רשיון לעריכת דין המהווה גם תנאי מקדמי לשפיטה, על מערכת השיפוט. כתחליף לכך, אפשר, בדומה לשיתופם של שופטים בהליכי הבחינות של לשכת עורכי הדין, לשתף דיינים בהליכי מתן כושר לדיינים.
32. אם הוא יושב על תקן עשרת הרבנים הנבחרים.
33. תקנה 3(ב) לתקנות.

34. תקנה 10א לתקנות בחירת רבני עיר (תיקון), התשנ"ו-1996, ק"ת 5760, תשנ"ו, עמ' 995.
35. ראו: ש' שטרית, **הארץ הטובה – בין כח וזד**, 1998, עמ' 244. וכן סעיף 6 לתקנות בחירות רבני עיר (תיקון), תשנ"ז-1997, ק"ת 5849, תשנ"ז, עמ' 1,115.
36. על הצהרה דומה חותמים חברי מועצת הרבנות הראשית לפני נשיא המדינה בטרם כניסה לכהונתם (סעיף 23 (ג) לחוק הרבנות הראשית).
37. גם זאת בשונה מחברי הגוף הבוחר את הרבנים הראשיים וחברי מועצת הרבנות הראשית, שם נקבע יחס עדתי שווה רק ביחס לרבנים ולנציגי הציבור המתמנים על ידי השר לעניני דתות.
38. בג"ץ 816/98, 1213 **רווח ואח' נ' השר לענייני דתות ואח'**, פ"ד נ"ב 868 (1).
39. **שם**, בעמ' 880.
40. **שם**, שם.
41. ניתוח זה מתבסס על העובדה ששליש מחברי הגוף הבוחר נקבעים על ידי מועצת העיר שראש העיר שולט בה בדרך כלל, שליש נוסף מחברי הגוף הבוחר נקבע על ידי מליאת המועצה הדתית האמורה, לפי חוק שירותי הדת היהודיים, תשל"א-1971, לשקף את הרכב מועצת העיר כאשר רוב חברי מליאתה יהיו עסקני המפלגות המרכיבות את הקואליציה העירונית ושליש נבחרים כאמור על ידי ועדת הבחירות, הנשלטת על ידו, כ"נציגי בתי הכנסת."
42. דוגמא לכך ראו בבג"ץ 6499/99 **המפד"ל נ' הרב שלמה בן עזרא ואח'** (ניתן ב-29 בנובמבר, 1999 וטרם פורסם).
43. בג"ץ 816/98 **אמינוף ואח' נ' אלטלף ואח'**, פ"ד נב (2), 769, 774.
44. ברור לנו כי הצעה זו דורשת עיבוד וליבון נוספים והיא מעלה שאלות מעשיות לא פשוטות. עם זאת, אנו סבורים כי לאחר ליבון אותן שאלות ניתן להגיע לשיטת בחירה שזהו בסיסה.
45. עם זאת, עובדת קיומו נזכרת בחוק הרבנות הראשית. לרבני השכונות ניתן מעמד, לפי חוק זה, בגוף הבוחר את הרבנים הראשיים ואת מועצת הרבנות הראשית.
46. להמחשה ראו מכרז שהתפרסם ביולי 1996 לבחירת רבני שכונה בירושלים ובו דרישה להמלצה מוועד השכונה ומבתי הכנסת בשכונה,

- לעומת מכרז לבחירת רבני שכונה בירושלים משנת 1998, שבו נשמטה דרישה זו. נספחים ב' ו-ג' בפרק הנספחים שלהלן.
47. ראו: תקנה 16(ב) לתקנות.
48. פד"ר טו, 65-79.
49. יש לציין שגם לגבי קביעה זו אין תמימות דעים בקרב הדיינים בבית-הדין הרבני הגדול. בפסק דין נוסף (פד"ר כרך י', עמ' 38-61), הביע הרב ישראלי שישב באותו הרכב את הדעה המבחינה בין רבנות מקומית שעניינה עבודה "פקידותית" כלשונו, לבין רבנות ראשית שעניינה הנהגה רוחנית (**שם**, עמ' 43).
50. תלמוד בבלי ברכות, נה.
51. על השימוש במונח 'דעת תורה' כטענה לסמכות בלתי מסויגת שטוענים לה בעלי ההלכה בדורות האחרונים, נכתבו מחקרים סוציולוגיים רבים לאחרונה. בעיקר ראו: י' כץ, "דעת תורה הסמכות הבלתי מסויגת שטוענים לה בעלי ההלכה", בתוך: ז' ספראי וא' שגיא (עורכים), **בין סמכות לאוטונומיה במסורת ישראל**, ת"א, תשנ"ז, עמ' 95-104; ל' קפלן, "דעת תורה תפיסה מודרנית של הסמכות ההלכתית", **שם**, עמ' 105-145; ב' בראון, **דעת תורה ואמונת חכמים בהגות החרדית**, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשנ"ו.
52. כמו הרמב"ם (1138-1204) והרשב"א (ספרד, 1235-1310).
53. בית-הדין קורא עמדה זו בדברי הריטב"א (ספרד, 1250-1330).
54. בית-הדין לא הסביר מדוע לא יהיה כוחה של הקהילה לגבי הפקעת מינויים של נושאי משרות רבניות או בקרה על מעשיהם, המשך רציף לכוחה של הקהילה במינויים. בית-הדין אף לא סיפק הסבר איזו עמדה מבין העמדות ההלכתיות המקובלות צריכה להיות מועדפת במציאות הישראלית, המצויה במתח קיומי בין העקרונות המסורתיים והתרבות הדמוקרטית.
55. ב-1972 ניצחו הרבנים הראשיים לת"א-יפו שלמה גורן ועובדיה יוסף את הרבנים הראשיים המכהנים אונטרמן וניסים והדיחו אותם מכהונתם.
56. אגב, בספרו הנ"ל מציין פרופ' שמעון שטרית בין הרפורמות שביצע במשרד לענייני דתות את: "בדיקת האפשרות לקצוב תקופת כהונתם

- של רבני ערים לעשר שנים עם אפשרות להארכת התקופה" – **שם**, בעמ' 249-250. שטרית אינו מציין מה עלה בגורלה של בדיקה זו.
57. ראו: תקנה 4 לתקנות.
58. ראו ז' ורהפטיג, **חוקה לישראל – דת ומדינה**, ירושלים, 1988, עמ' 425-438.
59. סעיף 2 לחוק הרבנות הראשית לישראל, תש"ם-1980 (להלן: "חוק הרבנות הראשית").
60. סעיף 6 לחוק הדיינים, תשט"ו-1955 (להלן: "חוק הדיינים").
61. למעט השר לענייני דתות הנהנה ממעמד דומה לזה של הרבנים הראשיים.
62. סעיף 17 לחוק הרבנות הראשית.
63. סעיף 8 (ד) לחוק הדיינים. ראש אבות בתי-דין הוא תואר מקביל לנשיאי בתי המשפט השונים במערכת השפיטה האזרחית.
64. סעיף 5 לחוק הרבנות הראשית.
65. תקנה 3 (א) (2) לתקנות הנ"ל.
66. תקנה 12 (4) לתקנות הנ"ל.
67. סעיף 14 (3) לחוק הדיינים.
68. סעיף 7 (7) לחוק יסוד: הכנסת.
69. סעיף 4 לחוק הדיינים וכן חוק בתי-הדין הרבניים (אישור מנויים), תשי"ב-1952.
70. סעיף 17 לחוק הרבנות הראשית.
71. הצעת חוק הדיינים (תיקון מס' 18), התשנ"ח-1997, ה"ח 2654 עמ' 87.
72. ראו: מ' ברויאר, **רבנות אשכנז בימי הביניים**, ירושלים, תשל"ו. והנ"ל בערך "רבנות" באנציקלופדיה העברית.
73. דבר הרב הראשי לישראל, הרב אברהם שפירא, בתוך: **שבעים שנה לרבנות הראשית לישראל**, ירושלים, תשנ"א, עמ' 7.
74. **שבת בשבתו** יוצא לאור על ידי המרכז לחינוך הדתי בישראל בשיתוף עם הסתדרות הפועל המזרחי בארץ-ישראל, ומופץ מדי שבת בבתי הכנסת בארץ.
75. הטור "נקודת מבט" (בתוך **שבת בשבתו**), פרשת יתרו י"ח בשבט תשנ"ח (14 בפברואר, 1998).

76. 'דעת תורה' הוא מושג הרווח כיום להכרעה תורנית בנושאים שאינם נראים לכאורה הלכתיים ובעיקר בשאלות ציבוריות וראו לעיל הערה 51.
77. לדיון בלגיטמיות הפסיקה ההלכתית בנושאים מדיניים ראו למשל: י' שטרן, "נגישותה של ההלכה לסוגיות מדיניות" **משפט וממשל**, ד' (תשנ"ז) 215.
78. מערכות הדינים וכללי המשמעת החלים על עובדי המדינה ועובדי הרשויות המקומיות אינן חלות על נושאי המשרות הרבניות משום שהם אינם מסווגים משפטית כעובדי מדינה או כעובדי רשויות מקומיות.
79. סעיף 12 א' לחוק שירותי הדת היהודיים [נוסח משולב], תשל"א-1971. הנסיבות הן: "הרב נהג שלא כהלכה במילוי תפקידו", "הרב התנהג באופן שאינו הולם את מעמדו של רב בישראל", "הרב הורשע בעבירה שבנסיבות הענין יש בה משום קלון".
80. תקנות שירותי הדת היהודיים (שיפוט משמעתי של רבני עיר), התשנ"ו-1996.
81. סעיף 122 (6) לחוק הבחירות לכנסת ולראש הממשלה [נוסח משולב], תשכ"ט-1969.
82. ראו: הנחיות היועץ המשפטי לממשלה 21.854, כרך ג' 1/7/74. לפירוט ולהרחבה ראו: ד' ברק-ארז "חופש הביטוי של עובדי ציבור", **עיוני משפט**, טז (תשנ"ב) 369.
83. פ"ד מ (4) 141.
84. **שם**, בעמ' 147.
85. **שם**, שם.
86. פ"ד כט (1) 98 (להלן: "עניין הרב גורן").
87. **שם**, בעמ' 100.
88. **שם**, בעמ' 102-106 (ההדגשה במקור).
89. בג"ץ 732/84 **צבן נ' השר לענייני דתות ואח'**, פ"ד מ (4) 141 (להלן: "ענין הרב עובדיה יוסף").
90. החלטה זו של בג"ץ, אגב, לא הביאה לסיום כהונתו של הרב עובדיה יוסף כדיין והוא לא התפטר מתפקידו בעקבותיה, אלא רק "הוריד פרופיל", במשך תקופה מסוימת, בכל הקשור להנהגתו הגלויה בש"ס. רק בחלוף שלוש שנים, ולאחר שהוגשה עתירה נוספת (בג"ץ 343/87

- צבן ואח' נ' השר לענייני דתות ואח'** פ"ד מב (3) 307, בה נטען כי למרות פסק הדין שניתן בעניינו, ממשיך הרב יוסף להנהיג את ש"ס במקביל לכהונתו כדיין, התפטר הרב יוסף מכהונתו כדיין.
91. ענין הרב עובדיה יוסף, בעמ' 152.
92. **שם**, בעמ' 152 (ההדגשה אינה במקור).
93. לעיל הערה 43 בעמ' 788-787.
94. בג"ץ 635/89 **צבן נ' השר לענייני דתות ואח'** (לא פורסם).
95. מדובר בגוף בעל צביון מפלגתי מובהק. חברים בו, בין השאר, רבני ערים ושכונות ובראשו עומד זה שנים רב עיר המשמש כיום גם חבר מועצת הרבנות הראשית. נראה כי על אף צביונו המפלגתי, מדובר בגוף רעיוני בלבד ולכן, לכאורה, למצער לפי הוראות חוק הסיווג והתקשי"ר, אין איסור להימנות עליו.
96. בג"ץ 8195/98 **גלנץ נ' השר לענייני דתות ואח'** (לא פורסם).
97. לעיל הערה 35 עמ' 246, 433-462.
98. **שם**, בעמ' 448. לא ברור מהו המקור החוקי, על-פי שטרית, להטלת סנקציות כספיות על רקע אידאולוגי, אך הוא מציין ביחס לגוף מסוים שפרסם מאמר שכותרתו היתה: "ממשלה עם דם על הידיים" כי "...היה אפשר לחשוב שהמדינה זכאית לא לשלם התמיכה בסך... החלטתי בתאום עם שר החינוך, פרופ' רובינשטיין, שאנחנו מעדיפים להשתמש בעוצמה של החרטה כדי ליישם נורמות חדשות של ביטוי והתנסחויות מאשר לשלול את התמיכה."
99. על-פי דיווח של **הצופה** מיום 26 בנובמבר, 1998.
100. ראו לאחרונה: א' רביצקי **דת ומדינה במחשבת ישראל: דגמים של איחוד, הפרדה, התנגשות או כפיפות**, (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1998).
101. י' אנגלרד "הבעיה ההלכתית של מסירת שטחים מארץ-ישראל: משפט ואידאולוגיה", **הפרקליט**, מא (תשנ"ד) 13.
102. י' אריאל, "הרבנים והתנועה", **הצופה**, 15 בינואר, 1999.
103. אם כי ניתן לטעון שכיון שאותם רבנים אינם משרתי ציבור בתפקידם היומיומי, לעובדת איבוד אמון הציבור בהם כתוצאה מנקיטת עמדות פוליטיות אין משמעות רבה. עוד לענין זה ראו א' הכהן, לעיל הערה 22.

104. הרב יעקב אריאל, לעיל הערה 102.
105. א' י' הכהן קוק "כבוד הרבנות", **התור**, שנה א, גליון ב (תרפ"א).
מאמר זה פורסם לקראת כינוס האסיפה הבוחרת הראשונה לכינון
הרבנות הראשית.
106. "דבר הרב הראשי לישראל", בתוך **70 שנה לרבנות הראשית
לישראל** (תשנ"א), עמ' 7.
107. "ריאיון עם רב צעיר", **במחנה**, 9 ביולי, 1968. נתן ינאי מראיין את
הרב ישראל מאיר לאו בן ה-31.
108. ראו למשל: שחר אילן, "מסלולים עוקפי צה"ל", **הארץ**, 5 במאי,
1998.
109. אם כי ניתן לטעון כי יש אבחנה ברורה בין מגזרים אלו שכן הרב נועד
לשרת את כלל הציבור, בין מרצון ובין בעל כורחו (רישום נישואין,
מתן תעודת כשרות וכו'), ואילו הפרופסור או האומן אינו נהנה ממעמד
מונופוליסטי ואינו יכול לכפות את עצמו על איש.
110. אם כי אין להתעלם מהעובדה שחלק מהרבנים מכהנים בישובים
הומוגניים מבחינה אידאולוגית, כך שסנקציה טבעית שכזו אינה
פועלת כלל לגביהם.
111. עש"מ 5/86 **ספירו נ' נציב שירות המדינה**, פ"ד מ (4) 227.
112. **שם**, בעמ' 237 (ההדגשה במקור).

